TOPLUMSAL

Tarih

222
HAZİRAN
2012

Tarihçinin Odası

Suraiya Faroqhi ile Söyleşi

Ayşe Yazıcıoğlu

Yeni bir belgenin ışığında

İzmir Suikastı

Ahmet Mehmetefendioğlu, Cemal Necip Gürel

sayfa 24

Theodora'nın eteğindeki kâhin krallar

Ravenna, Aziz Vitale ve Aziz Apollinare Kiliseleri

Zerrin İren Boynudelik

Halil İnalcık üzerine

Bir "ego-belge"

Evangelia Balta

Abdullah Cevdet'in istibdadı eleştirmek için kaleme aldığı tercüme eserler

Sevda Ayluçtarhan

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 7,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300 7025

ESKİ DEFTERLER

"TÜRKİYE'NİN GAYR-İ RESMİ TARİHİ"

Her Cumartesi
22:15'de
A Haber'de...

HABERİN KANALI

SD YAYIN: Digiturk: 32. Kanal / D-Smart: 35.Kanal / Teledünya: 56. Kanal / Türksat Uydusu 11791 Mhz, S. Rate: 16000, FEC: 5/6, POL: H (Yatay)
HD YAYIN: Digiturk: 332. Kanal / Teledünya: 8. Kanal / Türksat Uydusu (ŞİFRESİZ) 11896 Mhz, S. Rate: 11200, FEC: 2/3, DVBS2 8PSK, POL: H (YATAY)

TURKUVAZ

metis'ten

Bir Dersim Hikâyesi
Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle
Metis Edebiyat | Öykü derlemesi, 200 s.

Paul Ricoeur
Hafıza, Tarih, Unutuş
Edebiyatdışı, Çeviri: M. Emin Özcan, 568 s.

Rana Dasgupta
Solo
Edebiyat | Roman,
Çeviri: Beril Eyüboğlu, 356 s.

Theodor W. Adorno
Sahicilik Jargonu
ALMAN İDEOLOJİSİ ÜZERİNE 1962-1964
Edebiyatdışı, Çeviri: Şeyda Öztürk, 136 s.

Fatmagül Berktay
Dünyayı Bugünde Sevmek
HANNAH ARENDT'İN POLİTİKA ANLAYIŞI
Edebiyatdışı, 256 s.

HAZIRLAYANLAR
Backstein, Birnbaum ve Wallenstein
Farklı Dünyaları Düşünmek
FELSEFE, SİYASET VE SANAT İÇİN MOSKOVA KONFERANSI
Edebiyatdışı, Çeviri: Emine Ayhan, 232 s.

Beatriz Sarlo
Geçmiş Zaman
BELLEK KÜLTÜRÜ VE ÖZNEYE DÖNÜŞ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA
Edebiyatdışı, Çeviri: Peral Bayaz Charum, Deniz Ekinci, 112 s.

Claude Lévi-Strauss
Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji
Edebiyatdışı, Çeviri: Akın Terzi, 104 s.

Martin Jay
Deneyim Şarkıları
EVRENSEL BİR TEMA ÜZERİNE MODERN ÇEŞİTLEMELER
Edebiyatdışı, Çeviri: Barış E. Aksoy, 512 s.

Siegfried Kracauer
Kitle Süsü
Edebiyatdışı, Çeviri: Orhan Kılıç, 304 s.

Jean Starobinski
Özgürlüğün İcadı ve Aklın Amblemleri
Edebiyatdışı, Çeviri: Haldun Bayrı, 400 s.

David Harvey
Marx'ın *Kapital*'i İçin Kılavuz
Edebiyatdışı, Çeviri: Bülent Doğan, 376 s.

metis

Genel Dağıtım PUNTO

İPEK SOKAK 5, 34433 BEYOĞLU, İSTANBUL T 212 2454509 F 212 2454519 E bilgi@metiskitap.com W metiskitap.com

222. SAYIMIZLA MERHABA,

Haziran 2012 sayımızda Ahmet Mehmetefendioğlu ve Cemal Necip Gürel'in birlikte kaleme aldıkları "Yeni Bir Belgenin Işığında İzmir Suikastı" adlı yazıyı kapağa taşıdık. Mehmetefendioğlu ve Gürel'in yazısında, Fahrettin Altay'ın kardeşi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Karşıyaka belediye başkanlığı yapan Fikri Altay'ın evrakı arasında bulunan ve Atatürk'e karşı planlanan suikast konusunda önemli detayları ortaya koyan bir belge ilk kez yayınlanıyor. Yazıda savaş dönemindeki aktivitesiyle öne çıkan ve sonradan idam edilecek olan Sarı Edip Efe tipinin barış döneminde işlevsiz kalması da ortaya konmuş. Belgede suikast girişimini ihbar eden Giritli Şevki'nin buna nasıl karar verdiğini detaylı bir şekilde okuyabiliyoruz.

Ayşe Yazıcıoğlu "Tarihçinin Odası" söyleşi dizisinin ikincisinde Suraiya Faroqhi'yi ağırlıyor. Yazıcıoğlu bu dizide tanınmış tarihçilerle yetişme koşullarını, tarihçi olmaya nasıl karar verdikleri gibi konuları konuşuyor; mesleğinin ileri aşamasında bir tarihçinin kaynaklarla kurduğu ilişkiyi, kaynaklardan edindiği bilgileri nasıl bir süzgeçten geçirerek kendi görüşünü oluşturduğunu, yöntemini ele alıyor. Söyleşi dizisinin bu alana yeni giren arkadaşlara yol gösterici olmasını umuyoruz.

Bu ay "IFEA Çalışmaları"nda Evangelia Balta, Paris'te öğrencilik yıllarında ve daha sonraları Halil İnalcık'ın kendi çalışmalarına nasıl yön verdiğini anlatan yazısını yayınlıyoruz. Evangelia Balta yazısında Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri ile Cizye Defterleri çalışmalarını terk edip Karamanlı çalışmalarına başlamasını, sonra İnalcık'ın önerisiyle tapu tahrirlerinden hareketle Mimar Sinan'ın doğduğu Ağırnas köyünün tarihini çalışmaya başlamasını da konu ediyor.

Cengiz Yolcu, ilk Osmanlı sosyalistlerinden Dr. Refik Nevzad'ın İttihad ve Terakki'yi hedef alan, 1913'te ve Babıâli Baskını'ndan hemen sonra kaleme aldığı "Ahaliyi Davet!" başlıklı risalesini ele alıyor. Bildiride sosyalist bir söylem öne çıkmıyor. Refik Nevzad bir an evvel İttihad ve Terakki'ye karşı en geniş cephenin kurulmasının ne kadar önemli olduğunu, bu başarılamazsa memleketi kanlı bir dönemin beklediğini vurguluyor.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Soyhan

08 HOUSHAMADYAN PROJESİ: OSMANLI ERMENİLERİNİN TARİHİNE YENİ BİR YAKLAŞIM
Elke Hartmann

12 TÜRKİYE VE İSPANYA'DA ANAYASAL DÜZENİN İKİ YÜZYILLIK TARİHİ:
1812 İSPANYA ANAYASASI'NIN YOLUNDA ÇOĞULCU BİR BAKIŞ
Emre Baltacı

16 KASİDEYE MEDHİYE ÇALIŞTAYI'NDAN İZLENİMLER
Rümeysa Şişman

17 DERSİM '38 KONFERANSI
Cansu Kılınçarslan

18 APTULLAH KURAN'I ANMA TOPLANTISI'NDA USSAMA MAKDİSİ AĞIRLANDI
Firuzan Melike Sümertaş

24 YENİ BİR BELGENİN IŞIĞINDA İZMİR SUİKASTI
Ahmet Mehmetefendioğlu - Cemal Necip Gürel

32 HALİL İNALCIK ÜZERİNE BİR "EGO-BELGE"
Evangelia Balta

42 TARİHÇİNİN ODASI - II
SURAIYA FAROQHI İLE SÖYLEŞİ
Söyleşi: Ayşe Yazıcıoğlu

50 RAVENNA, AZİZ VITALE KİLİSESİ
TEODORA'NIN ETEĞİNDEKİ MÜNECCİM KRALLAR
Dr. Zerrin İren Boynudelik

58 DR. REFİK NEVZAD'IN RİSALESİ
AHALİYİ DAVET!: EY MİLLET-İ OSMANİYE
Cengiz Yolcu

66 ABDULLAH CEVDET'TEN "İSTİBDADA DEVÂ-SÂZ TERCÜMELER"
Sevda Ayluçtarhan

74 BALKAN BOZGUNUNUN 100'ÜNCÜ YILDÖNÜMÜNDE
BALKAN HARBİNDE NEDEN MÜNHEZİM OLDUK
Hasip Saygılı

80 I. SÜRYANİ SEMPOZYUMU'NUN ARDINDAN
Esra Danacıoğlu Tamur

86 MAÇKA'DA ORTADAN KALDIRILAN CUMHURİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ BİR SOSYAL MEKÂNI: TAŞLIK KAHVESİ
Önder Kaya

92 ARİ ÇOKONA'DAN *KRİTOVULOS TARİHİ (1451- 1467)*
Kerim Kartal

94 AFRİKA'DAN AMERİKA'YA, İNSANIN UZUN YOLCULUĞUNUN HİKÂYESİ
UZAK GEÇMİŞİMİZE DAİR OKUMALAR
Heval Bozbay

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP: 94.9 Açık Radyo'da her 15 günde bir yayınlanan ve *Toplumsal Tarih*'te yeralan yazıları yazarlarıyla konuştuğumuz Fikr-i Takip programı 35. yayın döneminde de gene aynı gün ve saatte yayınlanacak: Pazartesileri saat 15.30'da. 11 Haziran 2012 Pazartesi günü 15:30'da konuğumuz Zerrin İren Boynudelik.

Peri Efe-Ahmet Akşit

Özür ve Düzelti: *Toplumsal Tarih*'in 221. Mayıs 2012 sayısında Bülent Genç'in "Dučgagi, Gushchi, Kazımbaşı, Evoğlu" başlıklı yazısının 88. sayfası 3. sütundaki "Kef Kalesi, her ne kadar önemli bir geçiş noktasında bulunuyorsa da bu noktada vadinin genişlemesiyle farklı yerlerden de geçilebileceği için bu güzergâhı kontrol ettiği söylenemez" cümlesinde ki "Kef Kalesi" "Evoğlu/Kız Kalesi" olmalıdır. Cümlenin doğrusu "Evoğlu/Kız Kalesi, her ne kadar önemli bir geçiş noktasında bulunuyorsa da bu noktada vadinin genişlemesiyle farklı yerlerden de geçilebileceği için bu güzergâhı kontrol ettiği söylenemez" şeklindedir. Redaksiyon sürecinde oluşan bu hatayı düzeltir özür dileriz.

08 HOUSHAMADYAN PROJESİ

Elke Hartmann, Osmanlı Ermenilerinin şehir ve köy hayatını yeni bir bakış açısıyla değerlendirmek üzere, 2010 yılında başlatılan bir internet projesini anlatıyor.

58 DR. REFİK NEVZAD'IN RİSALESİ: "AHALİYİ DAVET!: EY MİLLET-İ OSMANİYE"

Cengiz Yolcu, Osmanlı Sosyalist Fırkası'ndan Refik Nevzad'ın İttihad ve Terakki'nin siyasetini eleştirdiği ve İTC'ye karşı örgütlenmeye çağırdığı metni sunuyor.

80 I. SÜRYANİ SEMPOZYUMU'NUN ARDINDAN

Esra Danacıoğlu, 20- 22 Nisan'da Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Süryani Sempozyum'una dair notlarını ve görüşlerini paylaşıyor.

86 MAÇKA'DA ORTADAN KALDIRILAN ÖNEMLİ BİR SOSYAL MEKÂN: TAŞLIK KAHVESİ

Önder Kaya, Maçka'da Sedad Hakkı Eldem tarafından yapılan Taşlık Kahvesi'nin hikâyesini ve kahvenin yıkım sürecini ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 222, Haziran 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Haziran 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
75,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

1867 PARİS DÜNYA SERGİSİ'NİN OSMANLI BÖLÜMÜ

Roma'dan İstanbul'a ise sadece bir adımlık mesafe var, en azından sergi alanında. Haç ile sarık yan yana yer alıyor ve aralarında sadece Suriye yolu bulunuyor. Biz de bu adımı atıp Türkiye'ye girelim. Türk sergi alanı merkezi bir noktanın eşit mesafesinde konumlanmış üç binanın çevrelediği bir meydanı temsil ediyor. Bunlar bir cami, bir İstanbul köşkü ve bir hamamdan ibaret.

L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL

Birkaç sayıda bahsi geçen 1867 Paris Sergisi, *L'Illustration* dergisinin 2 Mart 1867 tarih ve 1253 sayılı nüshasında da konu edilmişti. Henüz hazırlık aşamasında olan sergi alanını gezen dergi yazarlarından César Perruchot, okuyuculara yabancı ülkelere ayrılan kısımlarla ilgili izlenimlerini aktarmaktaydı. Pek tabii olarak bunların arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini teşhir ettiği alan da yer almaktaydı. Ne var ki, aralarındaki farkları görmek, farklı ülkelerin nelerle kendilerini temsil etmeyi seçtiklerini göstermek amacıyla metnin sadece Osmanlı kısmıyla sınırlı kalmayıp öncesinde bahsedilen Prusya, Avusturya ve İtalya'yı da dâhil etmenin ilginç olabileceğini düşündük.

Dikkat edileceği üzere, her ülkenin kendine göre bir politika güderek katılımını planladığı anlaşılıyor. Modernleşme peşinde olan ve Alman dünyasına örnek olmak isteyen -bu nedenle de Avusturya'yla savaşa girmiş olan- Prusya toplumsal değişim ve eğitim gibi konuları merkeze almış, bu alanlarda örnekler vermek istemişti. Avusturya ise çokuluslu bir imparatorluk ve daha yeni kendini ikili devlet (Avusturya-Macaristan) olarak yeniden tasarlamış olan bir siyasi oluşum olarak, bu çoğulluğu ortaya koyarak farklılık içinde ve farklılığa rağmen uyum hissini pekiştiren bir sergi seçmişti. İtalya ise gayet tipik bir şekilde bir taraftan modernlik ve teknolojik başarının timsali sayılabilecek bir tünel kazma aletini sergilerken, diğer taraftan da eski medeniyetlerin toprağı olarak kendisinden bekleneni de yerine getirerek ziyaretçilere geçmişinden bir kesitin birebir maketini sunmayı uygun görmüştü.

Osmanlı katılımı da bir bakıma buna benziyordu, zira belirli bir beklentiye cevap veriyordu. Dönemin Avrupa'sında Osmanlı İmparatorluğu dendiğinde akla gelen ilk şey İslam, Şark, cami, çeşme, hamam, harem gibi imajlardı. Mimar Barborini ile Parvillée'nin hazırladıkları üç bina da bir bakıma bu stereotipik görüşü özetliyor gibiydi. Fakat diğer taraftan bu binaların seçiminde Osmanlı topraklarında yeni başlayan ve Parvillée'nin ilk örneklerini verdiği mimari ve tezyinat tarihi konusundaki çalışmaların izini de görmek mümkündür.'

Her zaman yaptığımız gibi derginin kapağında yer alan imajı da tarif edecek olursak, bu sayıda asıl bir çifte yer verilmişti: Bir taraftan Belçika Kralı I. Leopold'un oğlu Belçika Prensi, Flandra Kontu Philippe (1837-1905), diğer yanda ise bir buçuk ay kadar sonra evleneceği Hohenzollern-Sigmaringen Prensesi Marie (1845-1912).

1867 DÜNYA SERGİSİ

Avrupa Caddesi'ni geçip Prusya'ya girmiş olduk. Bu dâhili cadde ile Suffren Caddesi[2] arasında kalan yabancı ülkeler parkının bu kısmının üçte ikisi Almanya'nın muhtelif devletlerine ayrılmış. Prusya kısmında bazı saatlerde bu devletin müziğinin duyulduğu müzik köşkünün dışında bütün edevatıyla bir köy ilkokulu, bir de serginin açılışına katılacağı söylenen Prusya prensinin sergilediği bir işçi ailesi evi görülebilir. Avusturya kısmı son derecede ilginç olacak. Bu barışçıl savaş alanında Avusturya, pek tabii ki şanslı rakibine karşı parlak bir rövanş kazanacak.[3] Gerçekten de bu kısımda, bir lokantanın yer alacağı merkezi bir binadan ve her biri Avusturya İmparatorluğu'nu oluşturan halklardan birinin tarzına uygun bir şekilde inşa edilmiş altı evin çevrelediği bir galeri oluşturulacak. Böylece bir Eflâk, bir Styria (Steiermark), bir Yukarı Avusturya, bir Tirol, bir Macar ve bir Galiçya evi görülebilecek. Bu evlerde ise ziyaretçiler bu halkların değişik hayat tarzlarını, âdetlerini, işlerini ve geçim kaynaklarını görebilecekler. Hatta yemek ve içeceklerini tatmaları da mümkün olabilecek. Gözlem yapmayı sevenler için burada çok malzeme olacağı anlaşılıyor.

Kısa bir müddet için yabancı ülkeler parkının bu kısmından ayrılıp Iéna Köprüsü'ne bakan kısmına geçelim; birkaç metre yürüdükten sonra kendimizi İtalya'da buluyoruz. Bu kısımda uzun bir hangarın içinde Mont Cenis Dağı'ndaki tünelin açılması için kullanılan alet sergilenecek.[4] Roma'dan bir de ilk Hıristiyanların sığınağı ve kutsal yeri olan katakomblarının bir kısmının gerçek boyutunda ahşaptan bir modeli yollanmamış olsaydı bu âlet herhalde Champ-de-Mars'taki[5] sergide görülecek en ilginç şey olarak kalacaktı.[6] Katakomblardaki heykeller, freskolar, mezarlar gayet dikkatli bir şekilde en ufak ayrıntısına kadar verilmiş ve bütünü şaşırtıcı derecede bir gerçeklik hissi veriyor. Roma'dan İstanbul'a ise sadece bir adımlık mesafe var, en azından sergi alanında. Haç ile sarık yan yana yer alıyor ve aralarında sadece Suriye yolu bulunuyor. Biz de bu adımı atıp Türkiye'ye girelim. Buradaki işim makaleyle birlikte verilen resim sayesinde kolaylaşıyor. Türk sergi alanı merkezi bir noktanın eşit mesafesinde konumlanmış üç binanın çevrelediği bir meydanı temsil ediyor. Bunlar bir cami, bir İstanbul köşkü ve bir hamamdan ibaret. Cami, Anadolu'daki bu tür güzel binaların üslubunda inşa edilmiş. Bursa caminin gayet dakik küçük ölçekli kopyaları cephe tezyinatında kullanılmış. Binanın içinde kubbeyi süsleyen işlemeler de aynı kaynaktan alınmış. Takriben beş metre yüksekliğindeki sunak,[7] baştan başa İran usulü sırlı ve savaklı tuğlalardan örülecek. Boğaziçi'nde görünen ve özgün bir şekle sahip bir tür villa olan köşkte ise,[8] gayet nadir türden renkli camların süslediği muhteşem bir oda bulunuyor. Bir divanın[9] çevreleyeceği bu odanın ortasında havayı çok serinletecek şekilde su fışkırtan bir çeşme bulunacak. Çok küçük ölçekte inşa edilmiş olan hamam ise, ülkenin en iyi örneklerine dayanarak gerçekleştirilmiş ve Şark'ta bu tür binalar hakkında gayet ayrıntılı bir fikir veren bir örnek niteliğinde. Gecikmeyle gerçekleştirilmesine rağmen bugün neredeyse tamamlanmış olan bütün bu çalışmalar, gerek bütün olarak, gerekse ayrıntılarıyla, hem mimari, hem tezyinat açısından faal olduğu kadar maharetli bir sanatçı olan ve İstanbul'da kalmış olan Bay Barberini'nin[10] yardımcısı olan Bay Léon Parvillée'nin[11] çizim ve planlarına göre ve onun yönetimi altında gerçekleştirilmiştir.

C. Perruchot[12]

Dünya Sergisi — Türk Mahallesi.

DİPNOTLAR

1 Bu konularda bkz. Zeynep Çelik, *Şark'ın Sergilenişi. 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

2 Adını 18. yüzyıl Fransız amirallerinden Pierre-André de Suffren'den alan ve Champ-de-Mars (Talimhane) alanının batı sınırını çizen cadde.

3 Burada kastedilen bir sene önce (3 Temmuz 1866) Sadowa (Königgrätz) Meydan Muharebesi'nde Prusya'nın Avusturya'yı mağlup etmiş olmasıdır.

4 Fréjus Tüneli adıyla da bilinen Mont Cenis Tüneli, Alpler'de açılmış ve Fransız ile İtalyan demiryolu ağlarını birbirine bağlayan 14 kilometrelik bir tüneldi. Açılması 1857 ile 1870 yılları arasında devam etmiştir.

5 Fransızcada Champ-de-Mars (Mars Alanı), Savaş Tanrısı Mars bağlantısından dolayı orduların talim yaptığı yere verilen addır. Paris'te Champ-de-Mars, Seine Nehri'nin sol (güney) yakasında, bugün Eyfel Kulesi'nin bulunduğu alandaydı. Bu alan ilk olarak 1867'de sergi için kullanılmış, ardından da 1878, 1889 ve 1900 sergilerinde tekrar aynı amaca hizmet etmiştir.

6 Yeraltında açılan mezar alanları olan ve genellikle erken dönem Hıristiyanlığıyla bağlantılı olarak düşünülen katakomblar (*catacumbae*), özellikle Roma'da çok sayıda bulunmaktadır.

7 Kastedilen mihraptır.

8 Her ne kadar *kioque* (köşk) kelimesi kullanılsa da, aslında kastedilen yalıdır.

9 Sofa.

10 Burada yanlış aktarılan bu isimin aslı Giovanni Battista Barborini'dir. 1820'de Cortemaggiore'de doğan Barborini, 1840'ların sonunda İstanbul'a yerleşmiş, Hollanda sefareti, Beyoğlu belediye binası gibi bazı binaları gerçekleştirmiştir. Bu konuda bkz. Paolo Girardelli ve Cengiz Can "Giovanni Battista Barborini à Istanbul", *Observatoire Urbain d'Istanbul. Lettre d'information*, n8 8, (Ekim 1995), s. 2-7.

11 Leon Parvillée (1830-1885), 1860'larda Bursa'daki erken dönem Osmanlı anıtlarının restorasyonunda görev almış, 1867 Paris Sergisi'nde Osmanlı kısmının mimari projesini üstlenmiş, 1874'te ise Osmanlı mimarisi ve tezyinatı üzerine bir inceleme yayımlamıştı. Bu konuda bkz. Beatrice Saint-Laurent, "Léon Parvillée: His Role as Restorer of Bursa's Monuments and His Contribution to the Exposition Universelle of 1867", Hâmit Batu ve Jean-Louis Bacque-Grammon (der.), *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, İstanbul, 1986, s. 247-282.

12 *L'Illustration* dergisi yazarlarından, romancı César Perruchot.

Dünkü Harik-i Haile

4 HAZİRAN

İKDAM

Dün şehrimizi sık sık yoklayan yangın musibetlerinden birisi yine afakımızı kederli sislere bürüye, sabah saat vasati sekiz buçuktan akşam geç vakitlere, gece yarılarına kadar devam etti. Zaten bu yüzden mevcut olan dertlerimizi bir kat daha arttırdı.

Harikin mahal-i zuhuru

Yangın alafranga sekiz buçuk raddelerinde İshakpaşa'da Yenimahalle'de Kıble Sokağı'nda Maarif Nezareti Kütüphane Memuru Fethi Bey'in yeniden inşa ettirmekte olduğu hanenin orta katından zuhur etmiştir.

Mezkûr hane inşaatında çalışmakta olan beş ameleden Anderya hanenin alt katında işlemekte olduğu sırada üst kattan ateş çatırtısıyla yangın kokusu hissetmiş olduğundan hemen yukarıya çıkmış ve döşeme tahtalarının yanmakta olduğunu görmüştür. Merkum evvela itfasına muvaffak olurum ümidiyle hayli müddet uğraşmış ise de muvaffak olamayacağını anlaması üzerine rüfekasından istimdat istemiştir.

Arkadaşlarının inzimam-ı muaveneti dahi ateşin şiddeti karşısında bir faideyi müntic [netice veren] olamadığından cümlesi firara başlamışlardır.

Harikin esbab-ı zuhuru

Firar teşebbüsünde bulunan amelenin cümlesi memurin-i zabıta tarafından derdest olunarak Ayasofya Polis Merkezi'ne izam ile isticvap olundukları sırada yangın tevsi-i daire-i sirayet ederek merkezi de sarmış olduğundan karakolun eşya ve levazımatı tahliye edilmeye mecburiyet hasıl olmuş ve eşhas-ı merkume isticvap olunmak üzere Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne teslim edilmişlerdir. Ateşi ilk görerek söndürmeye uğraştığı sırada elleriyle yüzü muhterik olan Anderya'nın muhtac-ı tedavi bir hâle geldiğinden ifade ve malumatından tamamıyla istifade olunamamıştır.

Vesait ve tedabir-i ihtiyatiye

Harikin ibtida-yı zuhurunda İstanbul ve Beyoğlu itfaiye bölüğü, belediye ve mahallat tulumbaları şitab ederek suyun fıkdanına rağmen itfa-yı harik hususunda ibraz-ı mesai etmişlerdir.

Ateşin altı kola ayrılması üzerine devair-i müteallikasına telgrafla malumat verilerek Üsküdar, Kadıköy ve umum Boğaziçi itfaiye bölükleri ve bahriye itfaiye motoru ve karşı mahallat tulumbaları, devair-i belediye su arabalarıyla kancacıları mahal-i harike gelmişlerdir.[...]

Cihet-i askeriyeden dahi Harbiye Nezareti Müsteşarı Fuad Paşa ile Birinci Kolordu Kumandanı, Erkân-ı Harbiye Reisi, Merkez Kumandanı muavini gelmişlerdir. Temin-i inzibata muavenet için bilumum polis merkez memurları ve muhtelif karakollarda müstahdem polis memurları ve jandarmalar gelerek yangın mahallinin cevanin-i erbaasını [dört tarafını] kordon suretiyle taht-ı muhafazaya almıştır ve yangından kurtarılabilip mahal-i muhtelifeye nakl olunan eşyanın muhafazasını temin etmiştir. [....]

Efrad-ı askeriye celbi

Harbiye Nezareti Müsteşarı Fuat Paşa hizmet-i itfaiyede istihdam edilmek üzere iki istihkâm bölüğü celbettirerek su tedarikinde ve icap eden mebaninin umur-ı hedmiyesinde [yıkılmasında] istihdam olunmuştur. Gerek heyat-ı itfaiye ve gerek neferat-ı askeriye ile belediye ve mahallat tulumbalarının mesai-i cansiperanelerinin semeresiz kalmasına en ziyade susuzluğun sebep olmasına ne kadar teessüf edilse sezadır.[.....]

Yanan mahallat ve mebani

İshakpaşa, Seyid Hüseyin, Akbıyık, Güngörmez, Kapı Ağası Mahmut Ağa, Üçler, Küçük Ayasofya, mahallatıyla Sultanahmet İmareti, Kabasakal, Firuzağa mahallesi kısmen, İshakpaşa hamam ve mektebi ve İshakpaşa Cami-i şerifi, Ayasofya Polis Merkezi, Kemeraltı karakol mevkii, Cankurtaran, Nakilbend Cami-i şerifesi muhterik olmuşlardır.

Sultanahmet Camii minaresi

Ateşin şiddet ve karibinden dolayı Sultan Ahmet Cami-i şerifi'nin bir minaresi yanmış ise de lehü'l-hamd cami-i şerif ateşten masun kalmıştır.[...]

Matbaa-i Amire'nin tahliyesi

Harik ibtida-yı zuhurunda Matbaa-i Amire'ye doğru ilerlemekte olduğundan matbaanın da muhterik olması ihtimali tezayüd ettiği sırada Ahırkapı arasında Keresteci Mahallesi'ndeki baraka ve haneler sükkanı ile Akbıyık ve Kumkapı'da İbrahim Paşa Mahallesi tulumbaları efradının ibraz eylediği mesai üzerine matbaa kurtarılmış ve ateşin bir kısmı da bu suretle itfa olunabilmiştir.

Harik- zedegânın iskânı

Büyük yangın gibi avân-ı felakette [felaket zamanında] istimal için bir tedbir-i ihtiyari olmak üzere Şehremaneti tarafından mukaddema tedarik ve depolarda hıfz olunan iki yüz kadar çadır hemen Topkapı Saray-ı hümâyûnu bahçesiyle Maarif Nazır-ı sabıkı Haşim Efendi konağı bahçesine rekz ettirilerek ezher-cihet şayan-ı muavenet olan harik- zedegânın bir kısmı muhafaza olunmuştur.[...]

Harik-zedegana Ekmek tevzii

Adedi binlere baliğ ve ekseri erbâb-ı ihtiyaçtan olan harik-zedegânın bu avân-ı felaketlerinde temin-i maişet ve istirahatları için Dâhiliye Nezareti'nin riyasetinde Şehremini ve devair-i belediye rüesa ve memurininden bazı zevattan mürekkep bir komisyon teşkil olunmuştur.

Komisyon alelacele ittihazı lazım gelen tedabiri icra ve tatbik eylemiştir. Birinci ve Üçüncü Devair-i Belediye'den gönderilen üç bin ve civar fırınlardan dahi tedarik olunan miktar-ı kâfi etmek ile zeytin, peynir vasaire tevzi ettirilmiştir.

Teessürat-ı padişahi

Harikin zuhur ve devamı nezd-i şahanede mucib-i teessürat olmuş ve bu bâbda ahz-ı malumat için suret-i mahsusada Serkatib-i şehriyari Halid Ziya Bey ve Seryaver Salih Paşa mahall-i harike izam buyurulmuştur.[...]

Zat-ı hazret-i mülûkane harik-zedegânın tehvin-i âlâm ihtiyacatı [acılarını hafifletecek ihtiyaçları] için mebaliğ-i kâfiye ihsan buyurmak suretiyle tebaa-i sadıkaları hakkındaki şefkat-ı hümâyûnlarını bir kere daha izhar

buyurmuşlardır.[...]

Telgraf ve telefon telleri

Ateşin tahrip eylediği mahallerdeki telgraf ve telefon telleri kırılmış olduğundan emr-i muhaberat duçar-ı müşkülât olmuştur.

Mülazım Nuri Bey

Harikin itfası emrinde cansiperane surette ibraz-ı mesai eden itfaiye mülazımlarından Nuri Bey alevler arasında kalmıştır. Bu fedakâr zabit mevki-i hatar-nâkından [tehlikeli mevkiinden] güç hâl ile baygın bir hâlde kurtarılarak müdavat-ı evveliyesi icra kılındıktan sonra hastahaneye nakl olunmuştur.[...]

Zararın yekûnu

Muhterik hane ve dükkânlar ile eşya-yı muhterike kıymetinin takriben bir, bir buçuk milyon liraya baliğ olduğu rivayet edilmekte ise de emlak ve eşya-yı muhterikenin tetkik ve tahmin edilememiş olduğundan miktar-ı hasar hakkında henüz kati bir şey söylenemez.

Sigorta kumpanyalarının ebniye ve eşyadan zararlarının miktarı yüz bin liraya baliğ olduğu dün akşam söylenmekte idi ise de harikin geç vakte kadar devam etmesi hasebiyle tahkiki imkânı bulunamamıştır. [...]

Malumat-ı mütemmime

Harik- zedegânın bir kısmı geç vakit Sultanahmet Cami-i şerifi meydan ve havalisinde ihzar olunan müteaddit çadırlara ve bir kısmı da cami-i şerif içerisine yerleştirilmiştir.[...]

Vazife uğrunda

Yangının itfası hususunda sarf-ı mesai eden memurin-i zabıtadan üç polis mecrûh olmuş ve bir tanesinin de elleri kesilmiştir.

Sefil çapulcular

Cemiyet-i beşeriye içerisinde en süflî dereke-i ahlakiyeye düşmüş olanlar ve ye's ve felaket-i umumiye sırasında bile istifade-i gayr-i meşrualarını temin gayretinde bulunanlar dünkü yangında da görülmüştür. Yanmakta olan evlere kadar sokularak kurtarmak vesilesiyle elde edebildikleri eşyayı aşırmak cüretinde bulunan yirmi kadar serseri çapulcu memurini-i zabıtanın gösterdikleri dikkat ve basiret-i mütemadiyeden kurtulamayarak derdest olunmuş ve çalmak gayretinde bulundukları eşya her birerlerine tahmil olunarak Polis Müdüriyet-i Umumisi'ne sevk edilmişlerdir. [...]

Misli Görülmemiş Ucuzluk

12 HAZİRAN 1912

TANİN

Şehrimiz Osmanlı ticarethaneleri meyanında birinciliği ihraz eden Köprü başında Selanik Bonmarşesi eşya fiyatlarından me'mûlün fevkinde [beklenilenin çok üstünde] büyük tenzilat icra etmiştir. Bu mağazada her türlü yazlık levazımat nefaset ve metanetiyle nisbet edilemeyecek derecede ucuz tedarik ediliyor. Büyük bir rağbete mazhar olduğunu işittiğimiz şu ucuzluktan istifade etmelerini, hiç olmazsa ecnebi mağazalarına uğramazdan evvel bu Osmanlı ticarethanesini bir kere ziyaretle buna kanaat getirmelerini kari ve karielerimize tavsiye ederiz.

Şayan-ı Mülâhaza Bir Mahzur

20 HAZİRAN 1912

İKDAM

Şehrimizde Rumca hurufat ve Türkçe lisan ile münteşir "Asya" ve "Nea Anadolu" gazeteleri Divan-ı Harb-i Örfi'ce görülen lüzum üzerine tatil edilmişti. Esbâb-ı tatili araştırmak salahiyetimiz haricindedir. Fakat bu münasebetle husule gelen şayan-ı mülâhaza bir mahzuru serd ve beyandan men'-i nefs edemiyoruz:

Malumdur ki, bu iki gazete Karamanlı Rumlar tabir olunan bir sınıf vatandaşlarımız tarafından mütâlaa ediliyordu. Mezkûr vatandaşların lisan-ı mader-zâdı [ana dili] Türkçedir. Ekseriyet-i azimesi Rumca lisanını bilmezler; bu gazetelerin men'-i neşri dolayısıyla kendileri havadis-i rûz-merreye ıtlâ'[günlük havadislerden haberli olma] ihtiyacının itfasından da mahrum edilmiş oluyorlar. Zira bu şekilde intişar eden başka gazete kalmamıştır. Asrımızda bu mahrumiyetin pek büyük tesirleri olduğu inkâr edilemez. Netekim Karamanlı Rumlardan birçok zevat bu vesile ile bihakkın beyan-ı şikâyet ediyorlar. Bir cemaatin böyle bir vaziyette kalmasından mütevellid hâl-i şekl-i zahirisi ile de şayan-ı ehemmiyettir.

Lakin bunun bir de mahzur-ı milli ve siyasisi vardır ki bilhassa nazar-ı dikkat ve itinaya alınmaya ve inceden inceye mülâhazaya lâyıktır: O da bu sınıf vatandaşlar sebebiyle Rum unsuru ile Türk unsuru arasında kısmen mevcut olan lisan irtibatının bi'l-külliye zeval-pezir olması [sona ermesi] netice-i meş'ûmesidir. Hükümetimiz bir cemaati mütâlaa ihtiyacından – şu suretle – mahrum bırakırsa o cemaat bi'l-ıztırar [çaresiz] diğer bir çare ile def'-i ihtiyaca sâî olur ki [ihtiyacını gidermeye çalışır] bunun da en sehl [kolay] ve en basit şekli, tekmil Karamanlı Rumlar arasında Rumca lisanının lisan-ı mader-zâd ittihazı emelini tamim ile neticelenmekten ibaret kalır. Bu neticeyi istihsal için dört gözle muntazır propagandacıların bulunduğu da inkâr edilemez. Binaenaleyh bu nokta-i dakikanın piş-i mülahazaya alınması bir vecibedir.

Edirne'de Balon Suûdu

24 HAZİRAN 1912

İKDAM

Jön Türk gazetesinin beyanına göre birkaç aydan beri Edirne'de inşasına çalışılmakta olan tayyare barkı hitam bulmuştur. Mezkûr bark balonların hıfzına mahsus bir salondan ve gaz imali, müvellidu'l-humûzanın [oksijenin] hıfzı ve sair alât ve levazımat için odalardan mürekkeptir. Geçen Çarşamba günü bark derûnunda bulunan balon doldurulmaya başlanmış ve Perşembe günü sabah saat onda Beşinci Kolordu Kumandanı Ahmet Paşa, Nuri Paşa ve birçok zabitan hazır olduğu hâlde Alman Tayyare Fabrikası Müdürü Mösyö Şörler (?) ve mezkûr fabrikada mülazemette bulunan bir Alman zabiti balonun derûnuna girmişler ve balon suûda [yükselmeye] başlamıştır. Suûd gayet mükemmel olmuş ve balonun tenezzülü esnasında istihsal edilen muvaffakiyetten dolayı fabrika müdürüne ifâ-yı tebrikat edilmiştir. Öğleden sonra ve ertesi günü daha iki suûd vuku bulmuş ve balon sekiz yüz metreye kadar çıkmıştır.

HOUSHAMADYAN PROJESİ:* OSMANLI ERMENİLERİNİN TARİHİNE YENİ BİR YAKLAŞIM

Osmanlı Ermenilerinin "Houshamadyan" isimli hatıra kitapları, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ortamında milliyetçi bir bakış açısıyla hiç "saf" olmayan, tam tersi modern sosyal bilimlerin diliyle "hibrit" diyebileceğimiz, iç içe geçmiş, birbirini etkileyen ve karışık toplumsal ortamını aktarıyordu. Houshamadyan Projesi de bu tür aktarımlarla Osmanlı Ermenilerinin tarihine yeni bir yaklaşım sunuyor.

Fotoğraflar Houshamadyan Projesi'nin internet sitesinden alındı, Osmanlı Ermenilerinin şehir ve köy hayatından görüntüler sunuyor.

ELKE HARTMANN

ÇEVİRİ:
TALİN SUCİYAN

Houshamadyan, bir internet projesi olarak Osmanlı Ermenilerinin şehir ve köy hayatını yeni bir bakış açısıyla değerlendirmek üzere, 2010 yılında bir grup Ermeni ve Osmanlı tarihçileri ile görsel sanatlar alanında çalışanlar tarafından Berlin'de başladı.

Houshamadyan hayata geçmeden önce, Ermeni tarihi, deneyimi, hafızası ile Osmanlı İmparatorluğu ve tarihyazımındaki boşluklar hakkında konuşarak yıllarımızı geçirmiştik. Genel olarak Küçük Asya'nın doğusunun yakın tarihi hakkında pek az şey bildiğimizi fark ettik. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin (sadece Doğu Anadolu, yani tarihi Batı Ermenistan'da değil) günlük hayatı, kültürü çok az çalışılmış bir konuydu. Gerek Ermeni gerekse Osmanlı tarihyazımındaki boşlukları belirledik: Ermeni tarihyazımı Batı Ermenilerinin hayatının Osmanlı bağlamını ve 1915 öncesi halk kültürünü göz önünde bulundurmuyordu. Türk tarihyazımı ise devlet perspektifini üstlenerek Osmanlı Ermenilerinin bakış açısını dışarıda bırakıyordu. Aynı durum Avrupa'daki ve ABD'deki Osmanlı çalışmaları için de geçerliydi. Kanaatimizce eksik halka, Ermenice kaynakların kullanımıydı.

Osmanlı Ermenilerinin günlük hayatı, ekonomisi, Ermeni olmayanlarla ilişkileri, Osmanlı Devleti ile ilişkileri, popüler kültürleri, müzikleri, yerel dilleri hepsi "houshamadyan" isimli hatıra kitaplarında toplanıyordu. Bu kitaplar 1915'ten kurtulanların kaleme aldıkları son derece zengin kaynaklardı. Söz konusu derlemeler Osmanlı bağlamı içinde Ermenilerin Felaket'ten önceki hayatlarını da anlatıyordu; bu kaynaklarda Ermenilerin Türkçe ya da Kürtçe söyledikleri şarkılar dahi bulunuyordu. Kısaca Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ortamında milliyetçi bir bakış açısıyla hiç "saf" olmayan, tam tersi modern sosyal bilimlerin diliyle "hibrit" diyebileceğimiz, iç içe geçmiş, birbirini etkileyen ve karışık toplumsal ortamını aktarıyordu. Houshamadyan Projesi'ne başlarken amacımız Ermenice kaynakları Osmanlı çalışmalarında kullanılabilen kaynaklar hâline getirmekti. Çünkü Osmanlı tarihçiliğinin çoklu bir perspektif ve disiplinlerarası doğasının en temel sorunlarından biri çok etnili, çok dilli ve çok dinli bir toplumun ve devletin tarihini yazarken pek çok dile de hâkim olmanın gerekliliğiydi. Osmanlı tarihçiliğinde böyle bir perspektife sahip olan tarihçiler olarak bu yeni perspektifin bir parçası olmayı, Osmanlı tarihçileri, Türk akademisyenleri ve akademik kurumlarıyla işbirliği yaratmak istedik. İkinci amacımız Ermenilerin, Batı Ermenistan'daki şehir ve köy hayatlarının 1915 öncesinde nasıl olduğunu ve bu hayatın nasıl hatırlandığına ilişkin bir yeniden inşa süreci başlatmaktı. Böylelikle Houshamadyan tüm dünyada, kendi tarihleri ve kimlikleri üzerine düşünen Ermenilerin, bu çok katmanlı tarihlerinden doğan bilgiye de ulaşabilmelerini ve bu çerçevede yeniden düşünmelerini amaçlıyor. Üçüncü olarak, bir zamanlar Ermenilerin yaşadıkları topraklarda yaşayanlarla çok yönlü bir diyalog geliştirmekti. Houshamadyan Projesi, bilimin ve özellikle de mikro tarihçiliğin açtığı yapıcı diyalog

yoluna, karşılıklı bir anlayışla farklı bakış açılarını bir araya getirerek tartışabilme gücüne inanıyor. Bu bakımdan Houshamadyan Projesi bütün Türklere, Kürtlere, Ermeni büyükannelerden doğan torunlara ya da Müslüman göçmenlere kendi hafızalarını, bakış açılarını, hikâyelerini ve bunlara ilişkin materyallerini paylaşmak için açık bir davet niteliği taşıyor.

HOUSHAMADYAN'DA YER ALAN KONULAR

Houshamadyan Osmanlı Ermenilerinin hayatı ve kültürün temelinde geniş bir yelpazeyi kapsıyor. Web sitesi on temel konu ile onların alt başlıkları etrafında yapılandırıldı.

1- Yerel (coğrafya, nüfus hareketleri, tarih)

2- Sosyo-ekonomik yapı (etnik gruplar arası ilişkiler, yerel yönetim ve cemaat yönetimi)

3- Ekonomi (ticaret, tarım, endüstri, pazar, sendikalar)

4- Din (Dinî kurumlar, kilise ve kutsal hac yerleri, kutlamalar, doğum/vaftiz, evlilik, cenaze)

5- Yerel özellikler (mutfak, kıyafetler, el sanatları, oyuncaklar, geleneksel tıp, şarkılar ve danslar, ev ve mimari, inançlar, dil ve lehçeler)

6- Sözlü gelenek (deyişler, masallar, efsaneler, halk ozanları)

7- Edebiyat (edebi eserler)

8- Siyasi hayat (örgütler, siyasî partiler, fedailer, Osmanlı Anayasası)

9- Eğitim ve spor (eğitim kurumları, eğitim birlikleri, fiziksel eğitim)

10- Kültürel hayat (basın, matbaalar, tiyatro grupları, korolar, orkestralar)

Web sitesinde aranan bilgiyi bulmanın bir diğer yöntemi, bölgesel kategorizasyon. Kullanıcı haritanın üzerinde ilgilendiği bölgeye tıklayıp istediği bölge ile ilgili bilgilere ulaşabilir. Her bölgenin altında farklı başlıklar ve konular yer alıyor. Palu, Maraş ve Harput bölgeleri ile ilgili bilgiler şu anda mevcut. Pek çok bölge ile ilgili fotoğraflar bulmak da mümkün. Houshamadyan'ın email grubuna üye olunduğu takdirde siteye eklenen en son bilgileri de takip etmek mümkün.

KAYNAKLARA ULAŞMAK, BAĞLANTILARI KURMAK

Başlangıç olarak Ermenilerin yazdıkları hatıra kitaplarına yoğunlaştık. Bunlar bizim temel kaynaklarımız oldu. Bu kitapları kitapçılardan, özel koleksiyonlardan, Almanya, Büyük Britanya, Fransa, ABD, Ermenistan, Suriye, Lübnan ve Türkiye'den topladık. İkinci önemli kaynak sistematik olarak topladığımız fotoğraflar ve kartpostallardı. Bunlardan bazıları eski seyahatnamelerde yayınlanmıştı. Bunları büyük devlet kütüphanelerinde ve özel kütüphanelerin koleksiyonlarında bulabildik. Bazıları ise bugüne kadar yayınlanmış değil. Bunların yanı sıra Houshamadyan özel koleksiyonlardan, daha spesifik konularda çalışan kütüphanelerden ve arşivlerden de materyaller elde etti. En önemli kaynaklarımızdan biri ise insanların dünyanın dört bir yanından bize yolladıkları aile fotoğrafları oldu.

Böylece Houshamadyan web sitesi sürekli büyüyen bir ağ olarak, dünya çapında sanal bir buluşma merkezi hâline geliyor. Aileler, orijinallerini muhafaza ederek bizlere gönderdikleri fotoğraflar, mektuplar, günlükler, ses kayıtları gibi otobiyografik kaynaklarla önemli bir bilgi

Houshamadyan web sitesi sürekli büyüyen bir ağ olarak, dünya çapında sanal bir buluşma merkezi hâline geliyor. Aileler, orijinallerini muhafaza ederek bizlere gönderdikleri fotoğraflar, mektuplar, günlükler, ses kayıtları gibi otobiyografik kaynaklarla önemli bir bilgi birikiminin parçası oluyorlar.

birikiminin parçası oluyorlar. Bazı durumlarda bu arşiv materyallerini sağlayanlar kendi aile büyüklerinden kalan kaynakların içeriğini anlamıyorlar çünkü kaynakların yazıldığı dillere hâkim olmayabiliyorlar ya da kaynakların bağlamını anlamak mümkün olmuyor. Bu kaynakları tercüme etmek ve onları ortaya çıktıkları bağlama oturtmak Houshamadyan'ın "nesilleri birbirine bağlama", kopmuş bağları yeniden oluşturma işinin bir parçası oluyor.

Web sitesindeki kişisel materyallerin pek çoğu Ermenilerin gönderdikleri kaynaklardan oluşuyor. Fransa, ABD, Almanya, Türkiye, Lübnan, Suriye ve diğer ülkelerde bulunan Ermeniler kendi kişisel arşivlerindeki bilgileri bizlerle paylaştılar. Çoğu, kendi kütüphanelerinde bulunan nadir kitapları bizlerle paylaştılar. Bu kaynaklara başka türlü ulaşma imkânımız olamazdı. Şu ana kadar projeyi sadece Ermenilerin bağışlarıyla sürdürdüğümüzü de belirtmek isteriz. Yıllık bütçemizin üçte ikisi üç temel bağışçıdan sağlanıyor. Bununla birlikte projenin sürdürülebilirliği açısından maddi kaynaklar hâlen önemli bir sorun olarak durmaya devam ediyor.

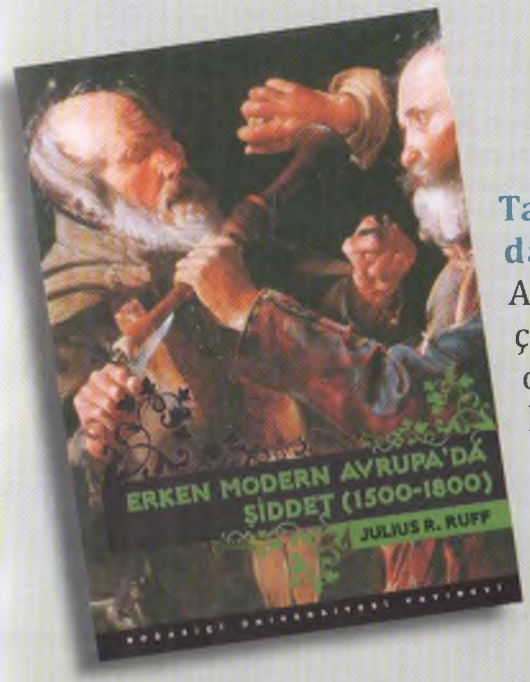
Şu anda günlük olarak yaklaşık 1.000 kişi sitemizi ziyaret ediyor. Bu ziyaretçilerin büyük bir çoğunluğu Türkiye'den, özellikle de İstanbul dışından... İkinci önemli ziyaretçi kitlesi ise ABD'den... Her bir okurun küçük de olsa yapacağı katkı son derece kıymetli. Bununla birlikte projeyi desteklemenin farklı yöntemleri de var; pek çok farklı uzmanlık alanından gelen Ermenilerden oluşan ve araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız çeşitli sorunları danıştığımız bir uzmanlar ağımız var. Örneğin farklı bölgelerin Ermenice lehçelerini, deyişlerini bilen, belli bölgelerde Türkçe ya da Kürtçe sözcük ya da deyişlerin Ermenice içinde nasıl kullanıldığını bilen, ya da tarım, mimari ya da el sanatları alanında kullanılan eski terminolojiye hâkim Ermenilerden oluşan bir ağ bu. Bireysel ve kurumsal olarak Ermenilerin bir diğer önemli katkısı projenin farklı coğrafyalarda bilinmesini, tanınmasını sağlamak ve özel koleksiyonlarını bizlerle paylaşmalarını sağlamak oldu. Türkiyeli Ermeniler de bu bağlamda katkılarını sundular; eski aile fotoğraflarını, materyal kültür miraslarını bizlerle paylaştılar. Bazıları kitaplarını verdiler. Aras Yayıncılık'ın yayımladığı kitaplardan da yararlandık.

Çok önemli bir katkı ise Anadolu'da yaşamakta olan Ermeni olmayanlardan geldi. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaşayan Müslümanlardan da, aynen Ermeniler gibi, bizlerle bağlantı kuran ve fotoğraflarını bizlerle paylaşanlar oldu. Türkiye'den pek çok kullanıcı Türkçe ve İngilizce ile web sitesine yorumlar yaptı. Türk, Kürt ve ailesinde Ermeniler bulunan pek çok kişi, bu projeye müteşekkir olduklarını ve ellerinden gelen yardımı yapacaklarını ifade eden mesajlar gönderdiler. Türkiyeli kullanıcılar web sitesinin içeriğinin Türkçeyle de erişilebilir olmasını istediler. Web sitesinin Türkçe olarak da hazırlanmasının öneminin en başından beri farkındaydık, çünkü Türkiye'nin dört bir yanından insanların ilgileneceğini biliyorduk. Fakat bu iş için maddi bir kaynak şu ana kadar bulamadık. Web sitesinin içeriğinin Türkçe olmasını çok önemsiyoruz ve ancak bunu da yapabildiğimiz takdirde projenin amacına ulaşabileceğini düşünüyoruz.

* http://www.houshamadyan.org/

Aydınlanma Avrupasında Kamunun Yükselişi **18. yüzyıl yaşamında "kamu"nun artan önemini konu ediniyor.** Kamunun yükselişi süreci, siyasal boyutlarının yanı sıra edebiyat ve tiyatroyla ilgilenen insan sayısındaki artışın yol açtığı olanaklar ve ikilemler bağlamında da araştırılıyor. Son aşamada ise, salonlar, tavernalar, kafeler ve masonluğun Aydınlanma Avrupasında kamunun doğuşuna nasıl eşlik ettiği inceleniyor.

Tarihçiler, ortaçağ ve erken modern Avrupa'daki davranışlar üzerine yaptıkları araştırmalarında, Avrupalıların beş yüz yıl önce şimdiki mirasçılarına kıyasla çok daha fazla şiddet içeren bir toplum oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. 1500'lerde, geniş kırsal alanlarda kol gezen haydutların, yağmacı askerlerin ve diğer tehlikeli tiplerin şiddetinden yakayı sıyırıp herhangi bir büyük şehre varmayı başaran Avrupalı seyyahlar derin bir "oh" çekiyorlardı.

Bu çalışma, erken modern dönem boyunca yoksulluğun ve sosyal çarpıklığın veya başka bir deyişle kilisenin öğretilerine uymayan bir hayat yolunu seçmek durumunda kalanların öyküsünü sunuyor. Profesör Jütte'nin araştırması, diğer pek çok çalışmadan farklı olarak, yoksullara ve içinde yaşadıkları sosyal ilişkiler ağının karmaşıklığına çok daha yakından bakmaktadır.

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.org

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr

TÜRKİYE VE İSPANYA'DA ANAYASAL DÜZENİN İKİ YÜZYILLIK TARİHİ:

1812 İSPANYA (CADIZ) ANAYASASI'NIN YOLUNDA ÇOĞULCU BİR BAKIŞ

1812 Cadiz Anayasası'nın 200. yıl dönümü dolayısıyla 5 Mayıs'ta Cervantes Enstitüsü ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nin katkılarıyla bir sempozyum düzenlendi. Pera Müzesi'nde gerçekleşen sempozyumda Francisco Villacorta, Maria Dolores González-Ripoll ve Miguel Jerez Mir 1812 Cadiz Anayasası'nın İspanya ve Latin Amerika anayasacılığı ve bağımsızlık mücadelelerine etkisini; Prof. Dr. Aykut Kansu ve Doç. Dr. Kıvanç Ulusoy ise 1876 ve 1908 anayasaları ile Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti anayasacılığı üzerine değerlendirmelerde bulundular.

EMRE BALTACI

Francisco Villacorta, sunumunda Cadiz Anayasası'nın hazırlanması sürecinde ve sonrasında ortaya çıkan çelişkileri özetledi. Fransız işgali ve sonrasında Napolcon'un kardeşi Josef'in İspanya'da tahta çıkmasıyla birlikte Fransız Devrimi'nin siyasi ve ekonomik sonuçları hızla İspanya'da kurumsallaştırılmaya başladı. Villacorta, Fransa güdümünde ve işgal yanlısı bazı İspanyol aydınlanmacılarının da destekleriyle gerçekleşen bu reform hareketinin temel ilkelerinin, bağımsızlık mücadelesi veren Cadiz Meclisi (Junta de Cadiz) tarafından hazırlanan 1812 Anayasası'nda da aynen kabul gördüğünü belirtti. Bunun yanında Fransız işgaline karşı verilen savaşımın, halk arasında modern ulus devlet kavramını pekiştirmesine rağmen, "Din'in ve Monarşi'nin savunulması" argümanı üzerinden gerçekleştirilmesi nedeniyle muhafazakâr bir kimliğe sahip olduğu ve bu sayede Josef'ten sonra tahta geçen VII. Fernando'nun ülkede hâkim olan bu muhafazakâr havayı arkasına alarak 1814'te Cadiz Anayasası'nı askıya alabildiğini söyledi.

İspanya'nın bu dönemde hâlâ bir imparatorluk olduğunu vurgulayan Villacorta, uzun yıllardır İspanyol kolonilerinin ekonomik ve siyasi taleplerine cevap veremeyen mutlak monarşinin Fransız işgaliyle zayıflamasının ardından Amerika'daki bağımsızlık mücadelelerinin güç kazandığını anlattı. Anayasa çalışmalarının ise bu sürece olumlu katkısı olduğunu kaydederek, kolonilerin bağımsızlıklarını elde etmesiyle birlikte, bu zamana kadar ekonomisini bu bölgelerden elde ettiği gelirlere dayandırmış olan İspanya'nın yaşadığı ekonomik kriz sonucunda ekonomik

1812 Cadiz Anayasası'nın ilânı.
Salvador Viniegra (1862–1915).

ve siyasi reformlar yaparak mutlak monarşiye son vermek zorunda kaldığını belirtti.

Maria Dolores González-Ripoll, 19. yüzyılda İspanya, Portekiz ve Latin Amerika'yı kapsayan bölgenin modern politikanın gelişimine önemli katkılar sağlayan bir laboratuvara dönüştüğünü belirtti. Fransız ve Amerikan devrimlerinin Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerine düşünüldüğü kadar etki etmediğini ifade eden González-Ripoll, Cadiz Anayasası'nın kısa vadede başarısız olmasına karşın Latin Amerika'nın siyasi ve toplumsal hayatını hareketlendirdiğini, eşitlik, liberalizm ve ulus gibi kavramlarla tanışmasını sağladığını, halk tanımının gittikçe güç kazanarak vatandaşlığa doğru evrildiğini vurguladı.

Dr. Miguel Jerez Mir, 1812 Cadiz Anayasası ve 1978 Anayasası arasında kalan dönemde yaşanan siyasi gelişmeleri değerlendirdi. İki anayasa arasındaki dönemde İspanya'da birçok darbe ve rejim değişikliği meydana geldiğini belirten Mir, Franco rejiminin Hitler ve Mussolini rejimlerinin aksine uzun süre ayakta kalması sebebiyle ilk bakışta oturmuş bir sistem izlenimi vermesine rağmen, özellikle 50'lerden sonra başlayan işçi ve öğrenci eylemlerinin diktatörlük rejimini zayıflattığını ifade etti. Franco'dan sonra yönetimi devralacak olan Luis Carrero Blanco'nun öldürülmesinin de rejimin devamını sağlama çabalarına darbe vurduğunu ekledi. 1978 Anayasası'nın hazırlanış süreci hakkında da bilgi veren Mir, temel tartışmaların "otonomi" üzerinde yoğunlaştığını söyledi.

Konuşmasında Türkiye'nin anayasal reform sürecini İspanya ve Mısır gibi ülkelerle karşılaştıran Doç. Dr. Kıvanç Ulusoy, her anayasanın ait olduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi gerektiğini vurguladı.

1876 ve 1908 anayasalarını farklı bir perspektiften değerlendiren Prof. Dr. Aykut Kansu, 19. yüzyılın Osmanlı Anayasacılığı açısından çok başarılı bir dönem olarak kabul edilemeyeceğini söyledi. 19. yüzyılı özgürlükçü bir modern düzenin kurulmasının önüne geçmek için harcanan çabalar yüzyılı olarak değerlendiren Kansu, 20. yüzyılın ise aynı şekilde demokratikleşmeye direniş çağı olarak karşımıza çıktığını belirtti.

1876 Anayasası'nın liberal niyetlerle ve mutlakıyetçi yönetimi denetlemeye yönelik hazırlanmış bir anayasa olduğuna dair toplumda genel bir kanı olduğunu, ancak bu anayasanın aslında padişah ve merkezi bürokrasi arasındaki iktidar paylaşımını düzenleme amacı taşıdığını, yani merkezi monarşiyi sağlamlaştırmaya yönelik geç kalmış bir çabanın sonucu olduğunu ifade etti. Asıl amacının yanında, anayasada bazı kişisel haklar tanındığını fakat bu hakların Avrupa'nın en muhafazakâr devletlerinin anayasalarında tanınmış olan hakların bile gerisinde kalmış ve daha önemlisi, kanunlarla kolayca kısıtlanabilecek, muğlak haklar olduğunu belirtti. Bu hâliyle bile tahammül edilemeyen anayasanın 2 yıl sonra askıya alındığını ve uzun süren baskı rejiminin ancak 1908'de, o da göstermelik bir şekilde yıkıldığını, çünkü muhafazakâr mutlakıyetçi bürokratik güçlerin ağırlığının tam olarak yok edilemediğini vurguladı. Kansu, 1908 yılında 1876 Anayasası'nın olduğu gibi yeniden yürürlüğe sokulduğu algısının ve bu nedenle 1908'e II. Meşrutiyet denilmesinin sıkça dile getirilen diğer bir yanlış olduğunu belirterek 1909 yılında anayasada önemli değişiklikler yapıldığını ifade etti. Bu ilerici çabaların devletin üst katlarının direnişiyle karşılaştığını, bu nedenle kalıcı bir başarı elde edilemediğini ve özellikle 1. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'nın birçok ülkesiyle paralel olarak burada da anayasacılığın sekteye uğratıldığını belirtti.

1920'den sonra anayasa çalışmalarının, modernist ve anti-liberal bir nitelik kazandığını söyleyen Kansu, korporatist olarak tanımladığı bu dönemde İtalyan Mussolini rejiminin anayasasına fikir babalığı etmiş olan Fransız anayasa hukukçusu Léon Duguit'nin etkisinin önemine dikkat çekti. Duguit'nin etkisinin en fazla görüldüğü "Hâkimiyet-i Milliye" prensibi üzerinden yapılan halkın egemenliği - devletin egemenliği tartışmalarının günümüze kadar sürdüğünü söyledi. 1924 Anayasası'nın 1908 Anayasası'na göre daha liberal bir anayasa olduğunu ve parlamentonun yetkisini daha fazla ön plana çıkarttığını ifade eden Kansu, bu anayasanın da siyasi iktidar tarafından bir kenara itildiğini belirtti. Devletin karşısında kişi hak ve özgürlüklerini vurgulayan, liberal demokrat anayasacılık anlayışının anayasa hukukçularının akademik çalışmalarına ancak 1946 yılından sonra yansımaya başladığının altını çizerek, 1946 yılına kadar korporatist anayasa tartışmalarının Türkiye'de egemen olduğunu söyledi.

ZAMANININ TANIĞI GRAVÜRLER VE RESİMLER İLK KEZ TÜRKİYE'DE PERA MÜZESİ'NDE

Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pera Müzesi, 20 Nisan - 29 Temmuz 2012 tarihleri arasında, İspanyol ressam Francisco de Goya'nın (1746-1828) gravür ve yağlıboyalarıyla, evrensel bir ustanın dehasına tanıklık eden sergiye ev sahipliği yapıyor.

Küratörlüğünü Marisa Oropesa'nın yaptığı, Türk sanatseverlerle ilk kez buluşacak, İspanya ve İtalya'nın önde gelen müze ve özel koleksiyonlarından derlenen sergi Pera Müzesi'nin üç katında yer alacak.

Goya, Zamanının Tanığı. Gravürler ve Resimler sergisi İspanya ve tüm Avrupa'nın çalkantılı bir dönemine tanıklık eden ve karanlığın en iyi anlatıcılarından biri olan Goya'nın gravür serileriyle - Kapriçyolar, Savaşın Felaketleri, Boğa Güreşi, Atasözleri ya da Zırvalar-, aralarında döneminin kralı IV. Carlos ve Kraliçe Maria Luisa'nın portrelerinin de yer aldığı çeşitli yağlıboyalarını buluşturuyor. Sergide yer alan yapıtlar, saray ressamlığı ve portreciliğinin yanı sıra, tanığı olduğu acı ve karanlık çağın

Bir Ustura İçin. Aside yedirme baskı, iğne kazı, çelik uç ve perdah kalemi, 157 x 208 mm.

tüyler ürperten görüntülerini, savaşın acımasızlığını ve dönemin toplumsal olaylarını eleştirel bir bakış açısıyla yansıtan, kendinin ve başkalarının yargıcı Goya'nın sıradışı imgelemine de ışık tutuyor. Gerçekçi ve yer yer ürkütücü üslubuyla çağdaşlarından ayrılan Goya'nın sanatı, zamanının ötesine geçerek 20. yüzyıl modernizmini de etkilemiştir.

www.peramuzesi.org.tr

Beşiktaş'ta Çerkes gençleri, Soykırım ve Sürgünün 148. yıldönümüne atfen mezar taşlarının başında nöbet tuttu.

ÇERKESLER 20 MAYIS'TA ALANLARDAYDI

21 Mayıs 1864, büyük Çerkes sürgününün sembolik tarihi.

Bu vesileyle 20 Mayıs Pazar günü hem Taksim hem de Beşiktaş'ta iki eylem organize edildi. Taksim'de saat 13.00'te buluşan binlerce Çerkes ve onların dostları, sloganlar eşliğinde Rusya Federasyonu Konsolosluğu'na kadar yürüdü.

Konsolosluk önünde okunan basın bildirisinde şunlar yazıyordu:

"21 Mayıs 1864; Kafkasya'yı felakete sürükleyen, Çerkesler'i yok olmanın eşiğine getiren soykırımın sembol tarihidir. Çarlık Rusyası'nın bütün bir Kafkasya'ya yönelik işgal harekatını tamamlamak adına gerçekleştirdiği bu soykırımda yüzbinlerce insanımız katledilirken, sağ kalan insanlarımızın da %90'ı sürgün edildi. 148 yıl sonra Rusya'nın karşısına dikilen biz Çerkesler ve diğer Kafkasyalı halklar, bu soykırımlardan sağ kurtularak sürgün edilen bir neslin çocuklarıyız.

Bugün binlerce Çerkes ve Kafkasyalı, dostlarımızla birlikte ABD, Avrupa, Türkiye ve Ortadoğu'da pek çok şehirde Rusya Federasyonu temsilcilikleri önünde toplanıyor ve sesimizi yükseltiyoruz. Öfkeliyiz çünkü, uğradığımız haksızlığın telafisi yönünde atılmış tek bir adım olmadığı gibi, değişen çağlar ve rejimlere rağmen Rusya'nın Kafkasya siyasetinde hiçbir şey değişmedi. Bugün hâlâ ilkel kolonyal bir politikayla yönetilmeye çalışılan Kafkasya'da, en temel insan haklarından bağımsızlık arayışına kadar her türlü talep, yıldırma ve sindirme yöntemleriyle karşılanıyor.

Öfkeliyiz çünkü, itirazlarımıza rağmen, Çerkesya'nın başkenti, Çerkes Soykırımı'nın sembol şehri Soçi'de 2014 yılında gerçekleştirilecek olan kış olimpiyatları, yine Rusya tarafından tarihi bir çarpıtmanın aracı olarak kullanılıyor. Soçi'yi bir Rus şehri olarak dünyaya tanıtan Rusya, şehrin Çerkes kimliğini, tarihini ve soykırımı perdeleyen kampanyasını ısrarla sürdürüyor. Öfkeliyiz çünkü, 2009 yılından bu yana giderek güçlenen mücadelemiz, Kremlin'e yerleşmiş çete tarafından karalama kampanyalarıyla yıpratılma çabasıyla karşı karşıya. Bu çete, halkımızdan ve tarihimizden aldığımız güçle ve demokratik değerlerle sürdürdüğümüz haklı mücadelemizi, terörizm ve dış dinamiklerin oyunu olma iddialarıyla kıskaca alma çabası içinde. 'Ve bütün bunlara rağmen umutluyuz' Çünkü; İnsanlık suçu olan soykırıma ve sürgüne inat yaşama tutunuyor, mücadeleyle varolmayı tercih ediyoruz.

Yaşanan trajediye karşın, tarihi düşmanlıkları hatırlatma ve diriltme anlamı yüklemeden soykırımın birinci derece sorumlusu Çarlık Rusyası ideolojisini mahkûm edip, vârisi Rusya Federasyonu ve Dünya kamuoyu nezdinde adalet arayışını yükseltiyoruz.

Tarihin en pahalı Olimpiyat projesi üzerinden Çerkes Soykırımı'nı, 150. yılında, Soçi'de tarihin kara deliğine yollama hayali kuran Rusya'ya, tam da karşısında dikilerek haykıracak gücü kendimizde buluyoruz:

'21 Mayıs direnişin ve dirilişin günüdür. Unutmadık, unutmayacak ve unutturmayacağız'

Yaşadığımız dünya ülkelerinin her birinde, soykırım mirasını devralan Rusya Federasyonu'na, ülke ve dünya kamuoyuna sesleniyoruz:

"Çerkes Soykırımı'nı tanıyın!".

Aynı gün saat 16.00'da Kafkas Dernekleri Federasyonu'nun Beşiktaş İskele

Meydanı'nda düzenlediği etkinlikte ağıtlar söylendi. "Çerkes Sürgünü" yazılı pankart taşıyan bir uçak alan üzerinde turladı. Çerkes gençleri, Soykırım ve Sürgünün 148. yıldönümüne atfen 148 mezar taşının başında nöbet tuttu.

Çerkes sürgünü. Aydan Çelik.

Aşk Cumhuriyeti

Türk Popüler Müziğinde Kültürel Mahrem

Martin Stokes

Çevirmen: **Hira Doğrul**

Bu kitap geri dönüşümlü kağıda basılmıştır

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 **F:** 0212 338 1415 **E:** kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım

YKY
Yapı Kredi Yayınları

İstiklal Cad. No:161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 **F:** 0212 252 4034 **E:** ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

KASÎDEYE MEDHİYE ÇALIŞTAYI'NDAN İZLENİMLER

RÜMEYSA ŞİŞMAN

"Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları" toplantılarının sekizincisi bu sene "Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler" adıyla 27 Nisan 2012'de gerçekleştirildi. İstanbul Şehir Üniversitesi'nin ev sahipliği yaptığı toplantıda bir biçim ve tür olarak kasîdenin Osmanlı şiiri araştırmalarının yanında sosyal ve kültürel tarihimize de ışık tutabileceğini vurgulayan bildiriler sunuldu. Toplantı sırasında geçen yılki çalıştayın bildirilerinin makale biçiminde derlendiği "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları" kitap dizisinin yedincisi olan *Mecmûa: Türk Edebiyatını Kırk Ambarı* adlı kitap da yayımlandı.

2005 yılından beri her yıl Nisan ayının son cuma günü düzenlenen "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları" çalıştaylarının sekizincisi "Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler" adıyla 27 Nisan 2012'de İstanbul Şehir Üniversitesi Altunizade Kampüsü'nde gerçekleştirildi. Seattle Washington Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi'nin destekleri ile hazırlanan toplantıda çeşitli alanlardan 13 konuşmacı, kasîdenin biçimi, işlevi ve içeriğine dair 11 bildiri sundu.

Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru ve Ali Emre Özyıldırım'dan oluşan düzenleme ve yayın kurulu adına açılış konuşmasını Prof. Dr. Hatice Aynur yaptı. Prof. Aynur, toplantıyı "Eski Türk Edebiyat Çalışmaları" yıllık toplantı dizisinin, Türk edebiyatı alanında belirli konu üzerindeki çalışmaların tartışmaya açılması ve akademisyenler arasındaki iletişimin kuvvetlendirilmesi amacı ile düzenlendiğini vurgulayarak açtı. Edebiyat ve tarih açısından kasîdenin inceleneceği bu yılki toplantıya başlarken, bugüne kadar modernist bir bakışla edebiyat ve tarih incelemesi yapan araştırmacılar tarafından kasîdenin ihmal edilmiş olduğuna dikkat çekti.

Ardından kısaca kasîdenin Türk edebiyatındaki önemine değinen Prof. Aynur şunları vurguladı: "Kasîdeyi diğer edebî türlerden ayıran husus, bir maksat uğruna yazılması ve dünyevî ya da uhrevî olsun, şairin beklenti, ümit ve hassasiyetlerini doğrudan yansıtmasıdır. Kasîdelerin en önemli özelliklerinden biri de şairin hayal gücünü gösteren önemli edebî eserler olmalarının yanı sıra şairin iktidarla ilişkilerini veya insanî ilişkilerini yansıtması sebebiyle belge niteliği taşımalarıdır."

"Kasîdeye Medhiye" toplantısı, yurtiçi ve yurtdışındaki üniversitelerden kaside konusunda çalışmakta olan uzmanların ilk defa bir araya gelmesini sağladı. Selim Sırrı Kuru'nun başkanlığındaki ilk oturum "Kasîdeyi Yeniden Düşünmek" başlığını taşıyordu. Bu oturumun ilk konuşmacısı Stephan Sperl "An Arabic Perspective on Some Turkish Kasîdes" başlıklı tebliğinde, Arap kasîdesi çalışmalarında uygulanan iki temel teorinin Osmanlı kasîdelerinde nasıl bir karşılık bulduğuna dair bir inceleme yaptı. Sperl'e göre kasîdede Kur'anî ve platonik görüşler arasındaki belirli bir kozmolojinin oluşturduğu retorik bir form vardır. Bu temele dayanan etik kodlar, bu retorik formun merkezinde yer alır. Beatrice Gruendler'in konuşma edimi teorisinden hareketle denilebilir ki, kaside dinleyende bir etki oluşturur ve dinleyenin şiirin içindeki isteği anlamasını sağlayacak bir edim söz konusudur. Bu iki teoriyi Necâtî Bey'in (ö. 1509) *Gül Kasîdesi* üzerinden örnekleyerek ele alan Sperl, Osmanlı kasîdesinin Arap kasîdesine nazaran çok daha karmaşık ve edebî zanaatkârlık açısından daha gelişmiş olduğunu da ekledi.

İkinci konuşmacı, Walter Andrews ile birlikte hazırladıkları bildiriyi Türkçe olarak sunan Mehmet Kalpaklı idi. Araştırmacı, "Vuslat, Pazarlık ve Kasîdeye Bir Giriş" adlı bildirisinde öncelikle özünde bir aşk şiiri olarak da düşünülebilecek olan kasîdenin tüm Osmanlı şiirleri gibi vuslat ekseninde okunması gerektiği üzerinde durdu. Vuslat söz konusu olduğunda bir pazarlığın da ortaya çıktığının mutlaka görülmesi gerekiyordu. Bu tespiti Nev'î'nin (ö. 1599) bir murabbası üzerinden örneklerle destekleyen Kalpaklı, murabba şeklindeki kasîdede ifade edilenin sadece bir övgü olmadığına ve kasîdenin, vuslat, intisab ve pazarlığın duygusal muhtevasını da içermesi sebebiyle ekonomik bir boyuta da sahip olduğuna dikkat çekti.

Öğleden önceki oturumun son konuşmacısı olan Halil Çeltik, "Şekilden Türe Türk Edebiyatında Kasîde Üzerine Tespitler" adlı bir tebliğ sundu. Araştırmacı tebliğine kasîdeyi bir nazım şekli ve tür olarak belirlerken kullanılan metotlara dikkat çekerek başladı. Ardından gazel ile kasîdenin aynı nazım şekline ait olduklarının ve yalnızca tarz ve üslup bakımından farklı olduklarının kabul edilmesinin daha uygun olacağını vurguladı. Kasîdenin kendi içindeki bölümlerin ayrımında da halen tartışmalar olduğunu belirten Çeltik, kasîdenin uzunluğunun da yine belirleyici bir özellik olmadığının altını çizdi. Çeltik tebliğini, hangi tarz, üslup ya da şekil ile yazılırsa yazılsın bir eserin kaside formuna dahil olup olmadığını belirleyen asıl kriterin muhteva olması gerektiğini vurgulayarak bitirdi.

Öğle yemeği için verilen aranın ardından başlayan toplantının ikinci oturumuna İdris Güven Kaya başkanlık etti. "Üslup ve Gelenekte Değişimler, Dönüşümler" adlı oturumun ilk konuşmacısı olan Mine Mengi "Nesib Bölümü Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı tebliğinde, önce kasîdeler için kullanılan başlıklarda bu bölümlerin vurgulandığını örneklendirdikten sonra nesib ve medhiye bölümlerinin birlikte düşünülmesi gerektiğine işaret ederek kasîdenin bölümleri ve belirli öğeleriyle bir kompozisyon olduğunun altını çizdi.

Ebubekir Şahin ise "Medhiye Üslubu Üzerine" adlı bildirisinde İslam geleneğinde Kur'an'ın temel edebî model olduğundan hareketle Fatiha suresi ile kasîdelerin medhiye bölümleri arasındaki yapısal benzerliğe örnekler eşliğinde dikkat çekti. Şahin, divanların tertip düzeni ile Kur'an'daki genel düzen ve yapının benzerliğini ve "hamd" - "medh" kelimeleri arasındaki ilişkiyi de bu tezi destekleyen bir veri olarak değerlendirdi.

"Memdûhun Vasıfları ve Gelenek" adlı bildiriyi sunan Yaşar Aydemir ise sosyal yapı ve edebiyat arasındaki ilişki üzerinde durdu. Prof. Aydemir İslamî gelenekteki doğru ve güzel olanı yapmakla mükellef makam sahibi bireylerin övülmesini bu gelenekle bağlantılı düşünmemiz gerektiğini vurguladı. Sanatkârın kaside ile toplumun istek ve arzularını yansıttığını belirtti. Çünkü İslamî gelenekte bir değerler bütünlüğü içinde etkileşim halinde olan bireylerden birisinin ve makamlardan

birisinin övülmesi bir kurala bağlanmış ve bu övgü belirli elkab ile yapılmıştır. Abdullah Uçman'ın "Kasîdenin On Dokuzuncu Yüzyıldaki Serüveni" başlıklı bildirisi ise muhtevası değişen ama klasik formunu koruyan kasîdenin 19. yüzyıldaki seyrini ortaya koyması bakımından önemliydi.

Çalıştayın "Şairler ve Hamiler" adlı son oturumuna Emine Yeniterzi başkanlık yaptı. İlk konuşmacı olan Jocelyn Sharlet "Patrons and Other Commitments in the Arabic Qasida: A View From the Edge" başlıklı bildirisinde, Fars ve Arap tarihinden başlayarak hami, şair ve muhteva yönünden örneklerle hamilik müessesesini ele alan bir sunum yaptı. Murat Karavelioğlu ise "Tarihin Edebiyatı: 15. ve 16. Yüzyıl Kasidelerinde Tarihî Arka Plan" başlıklı bildirisinde, tarihin ve edebiyatın birbirini tamamlayan iki ayrı disiplin olmalarına dikkat çekerek kasîdenin buradan hareketle incelenebileceği yönünde bir bakış açısı sundu. Konuşmacı, memdûh ve şair arasındaki ilişki sebebiyle kasîdenin tarihî arka planı vermeye uygun olduğunu, 15. ve 16. yüzyıldan kasîde örnekleriyle ele aldı.

Hatice Aynur ve Didem Havlioğlu'nun birlikte hazırladıkları ve Didem Havlioğlu'nun sunduğu bildiride ise şiir yazan kadınların ve kadınlara yazılan şiirlerin az olduğu bilinen Osmanlı edebiyatında, hangi şartlarda kadına şiir yazıldığı ve kadının hamilik vasfının şiir dilinde estetik bir değişime neden olup olmadığı sorularına cevap aranıyordu. Havlioğlu, kadınların hamilik yaptığı durumlarda kadın ve erkek rollerinin şiir dilinde nasıl tekrar kurgulandığını ve farklı bir estetik dilin nasıl üretildiğini örneklerle ele alan bir sunum yaptı.

Oturumun ve çalıştayın son bildirisi "Şiirin Resmi: Nadirî'nin Musavver Kasîdesi" adlı tebliği ile Tülün Değirmenci tarafından sunuldu. Nakşî'nin minyatürleri ve Nadirî'nin (ö. 1626) kasîdeleri arasındaki ilişkiye değinen Değirmenci, Nadirî'nin kasîdelerindeki taleplerin karşılığının birlikte ciltlenmiş olan Nakşî'nin minyatürlerinde yer almış olmasına dikkat çekti. Şiirdeki mecazların yansımalarının bu resimlerde görülebileceği, yani böylece soyut ve farklı konuların minyatürlerden okunabileceği üzerinde durdu.

Selim Sırrı Kuru'nun programın sonunda yer alan değerlendirme konuşması edebiyat ve tarih açısından kasîdenin önemini sunulan bildiriler ışığında tekrar ortaya koydu. Değerlendirme konuşmalarının ardından bir sonraki senenin sempozyum konusu üzerine katılımcıların ve konuşmacıların fikir alışverişi ile toplantı sona erdi. "Kasîdeye Medhiye" toplantısının bildirileri her sene olduğu gibi bir makaleler derlemesi olarak önümüzdeki sene yayımlanacak.

DERSİM '38 KONFERANSI

CANSU KILINÇARSLAN

Konferansın ilk oturumu Esra Danacıoğlu'nun moderatörlüğünde gerçekleşti. Bülent Bilmez "Türkiye Tarihyazımında Dersim" başlıklı konuşmasında tarihyazımında Dersim 38'in yerini görebilmek için döneme ilişkin sözlü tarih ve konvansiyonel tarihi de içeren bugüne kadar yayınlanmış olan çalışmaların eleştirel bir tasnifini ve değerlendirmesini yaptı. Bilmez, yaklaşım açısından daha başından itibaren devletin ürettiği metinlerle inşa edilen resmi bir Dersim '38 anlatısının yaygın olduğunu söyledi. Bu arada,'feodalizmin tasfiyesi'si argümanı ve rejime alternatif her duruşun 'isyan' olarak algılanması bağlamında sol tarihyazımıyla resmi tarih arasında ortaklık olduğunu açıkladı. İlk muhalif anlatının Kürt ulusçusu anlatı olarak ortaya çıktığını, bu yaklaşımın Dersim'de yaşananların bir 'Kürt isyanı' olarak yüceltilmesi eğilimi taşıdığını söyledi. Başka bir kanal olarak çok sınırlı olsa da Zazacı diye tabir edilebilecek anlatım olduğunu fark ettiğini söyledi. İsveç kaynaklı süreli yayınlarla yazılmış Zaza halk ayaklanması iddiası taşıyan metinlerin de varlığına dikkat çekti.

Bu yaklaşımların yanı sıra İsmail Beşikçi'nin "genocide" başlığıyla cepheden mevcut tüm anlatıları karşısına alan bir metin karşımıza çıkardığına hatırlattı. Revizyonizm ve karşı revizyonizm olarak kullanabileceğimiz iki grubun varlığından bahsetti.

"Dersim, Ulus-Devlet ve Nüfus Mühendisliği Politikaları" başlıklı konuşmasında Murat Yüksel, doktora çalışmasında iskân ve yerleştirme politikalarının üzerine odaklandığını ancak iskâna ilişkin çalışmasından bahsetmeden önce Dersim '38'e ilişkin mağdur Dersimliler- zalim devlet anlatısının Dersimlilerin tarihe etkilerini yok sayan bir yönü olduğunu hatırlattı. İki dünya savaşı arası dönemde Dersim'de devlet algısını tehdit edecek büyük bir isyan olmadığını, yaşanan direnişlerin devlet tarafından farklı algılandığını, genel olarak dünya konjonktürüne de bakıldığında fark edilen ulus-devletin güvenliği söyleminin sürece etkilerinden bahsetti. Özel olarak Dersim 1937-38'in ise birkaç aşamada gerçekleşen harekâtlardan oluştuğunu, son aşamaya kadar bakınca ulus-devlet refleksi gibi okunabileceğini ama her ne olduysa 1937 yılında muhalefet eden etmeyen olarak ayırmaksızın, bir ayrım yapıldıysa da kriteri belirsiz, birçoğunun öldürüldüğünü, bir sürü insanın da yerinden edildiğini aktardı.

"Domatesi Çiçek Sananlar: Dersim Katliamının Dönem Basınında Temsili ve İç Şarkiyatçı Temalar" başlıklı sunumuyla Gökçen Başaran İnce, Dersim isyanında ve sonraki isyanlarda meselenin gazetelerde nasıl yer bulduğunu odaklandı. Başaran, tek parti hükümetinin Dersim haberlerine dair yayınladığı genelgeden bahsederek Dersim meselesinin çerçevesinin nasıl devlet söylemiyle belirlendiğini gazetelerdeki haberlerden örneklerle anlattı. Bu çalışmada üç gazetenin 7 aylık arşivini incelediğini ve ilk 2-3 aylık sansür döneminden sonra ancak devlet izniyle Dersim'in haberleştirildiğini fark ettiğini söyledi. Gazetelerde Dersim'in geri kalmışlığı söylemine yer verilmesine rağmen daha çok ön plana çıkanın ise Cumhuriyet'in gücü, bir medeniyet projesi söylemi olduğunu anlattı.

İkinci oturum Bülent Bilmez moderatörlüğünde gerçekleşti. Dilşa Deniz "Dersim ve İnanç: Yol/Rê İnanç: Yok Edilmenin mi, Var Edilmenin mi Sebebi" başlıklı sunuşunda Dersimlileri inanç sistemi ve sembollerini yorumlayarak anlamaya ilişkin alternatif bir yöntem sundu. 1937-38'deki müdahaleleri modern devletle eklemlenme ihtiyacı duymayacak ölçüde inanç sistemiyle hayatını düzenleyen kendi hâlinde bir halka müdahale olarak değerlendirdi.

Gülay Kayacan, geçtiğimiz yıl tamamlanan ve kuşaklararası aktarımların derlenmesini içeren "Toplumsal Bellek, Kuşaklararası Aktarım ve Algı: Dersim '38'i Hatırlamak" projesiyle ilgili detaylı bilgi verdi. Toplantıdaki sunuşla, farklı kuşakların Dersim '38'in sorumluları olarak gördükleri isimlerin nasıl farklılaştığının karşılaştırılması mümkün oldu. Ayrıca Kayacan'ın Zazaca yapılan görüşmelerden edinilen bazı verilerin Türkçenin sınırlarını aşan bir yeni alan açtığına ilişkin vurgusu dilin önemini de gündeme getirdi.

Muazzez Pervan "Necmeddin Sahir Sılan Arşivi'nde Dersim Meselesi" başlıklı sunumunda Dersim'le ilgili arşiv çalışmasının nasıl başladığını anlattı. Belgelere bir arşivci olarak yaklaştığını, belgelerin yayınlanması aşamasında da tasniflemek dışında müdahalede bulunmadıklarını ve orijinal belgelerin basıldığını söyledi. Bunun yanı sıra öne çıkan tartışmalardan biri olan Dersim '38'in bir isyan olup olmadığı konusunda, isyan sözcüğünün bu konuda muhalefeti haksızlaştıran bir üslupla ele alınmasına karşı gelişen duyarlılığı eleştirdi.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, APTULLAH KURAN'I ANMA TOPLANTISI'NDA USSAMA MAKDİSİ'Yİ AĞIRLADI

Boğaziçi Üniversitesi kurucu rektörü Aptullah Kuran, her yıl Tarih Bölümü tarafından Üniversite'nin Rektörlük Konferans Salonu'nda düzenlenen bir toplantı ile anılıyor. Bu sene düzenlenen toplantıya, 5 Nisan 2012 Perşembe günü Rice Üniversitesi'nden Profesör Ussama Makdisi katıldı.

FİRUZAN MELİKE SÜMERTAŞ

Alanlarında önemli çalışmalara imza atmış akademisyenlerin davetli konuşmacı olarak yer aldıkları Aptullah Kuran'ı anma toplantılarının ilki, Kuran'ın 1 Nisan 2002'de vefatının ardından 2005 yılında gerçekleştirildi. Şimdiye kadar bu toplantıya davetli konuşmacı olarak katılanlar arasında 2011 yılında kaybettiğimiz Oleg Grabar'ın (Harvard Üniversitesi) yanı sıra, Natalie Zemon Davis (Toronto Üniversitesi), Nasser Rabat (MIT), Gülru Necipoğlu (Harvard Üniversitesi) ve Zainab Bahrani (Columbia Üniversitesi) gibi isimler bulunuyor.

Aptullah Kuran'ı Anma Toplantısı bu yıl 5 Nisan 2012 Perşembe günü Rice Üniversitesi'nden Profesör Ussama Makdisi'nin katılımı ile gerçekleşti. Makdisi, "*The Artillery of Heaven: American Missionaries to the Ottoman Empire and the Question of Imperialism*" (Cennetin Ağır Topları: Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerler ve Emperyalizm Sorunu) başlığını taşıyan bir konuşma yaptı. 1997 yılında Princeton Üniversitesi'nden doktora derecesi ile mezun olduktan sonra Rice Üniversitesi Arap Amerikan Eğitim Vakfı, Arap Çalışmaları'nın ilk bölüm başkanı olan Makdisi'nin, Paul Silverstein ile birlikte editörlüğünü yaptığı *Memory and Violence in the Middle East and North Africa*, (Bloomington: Indiana Üniversitesi Yayınları, 2006) kitabının yanı sıra, *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*, (Berkeley: Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 2000) ve *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*, (Cornell Üniversitesi Yayınları, 2007) başlıklı kitapları bulunuyor.

Ussama Makdisi.

Ussama Makdisi 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Misyonerlerinin faaliyetlerine değindiği konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen sosyal yapısı bağlamında bu faaliyetlerin 19. yüzyıl boyunca değişimini değerlendirdi. Misyonerliğin, özellikle kendi ürettiği literatürde bir hayırseverlik, yardım ve hediye sunma etkinliği olarak yansıtıldığından, diğer tarafta ise, misyonerlik faaliyetlerinin görüldüğü Arap, Osmanlı toplumları tarafından bir tür sömürgecilik olarak değerlendirildiğinden bahsetti. Makdisi, 19. yüzyılda misyonerlerin, yayılan İngiliz, Fransız ve Rus emperyalizmlerine destek vermelerine rağmen Osmanlı topraklarında gerçekleşen Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerinin, Latin Amerika'daki, Güney Afrika'daki ya da Hindistan'dakilerden farklı olarak Batılı bir siyasi otorite desteği olmadan ilerlediğini, büyüdüğünü söyledi. Bu nedenle de Amerikan ve Osmanlı devletlerindeki "Sömürgecilik"i, "sömüren ve sömürülen" ya da "emperyalizm – direnç" gibi ikiliklı onermelerden arındırarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onu çevreleyen dünyanın 19. yüzyıl boyunca değişime uğrayan yapısı ile kesişimleri temelinde değerlendirmenin daha doğru olacağını vurguladı.

Bu çerçevede sürdürdüğü konuşmasında Makdisi, öncelikli olarak misyonerlik hareketinin Amerika'daki kökeninden ve özellikle 1810'da Boston'da bir araya gelen ve kısa zamanda dönemin misyonerlik grupları arasında en bilinenlerinden bir tanesi olan Amerikan Protestan Misyonerleri'nden (*American Board of Commissioners for Foreign Missions- ABCFM*) bahsetti. Amerika'nın yeni kurulmuş bir devlet olarak kırılgan ve daha çok ırk, din ve laiklik gibi konularla uğraşan yapısı içinde, Amerika'nın içinde ve dışında pek çok insanı "doğru inanış"a yönlendirerek "kurtarmayı" hedefleyen Protestan misyonerlerin Hindistan'dan Hawai'ye, Amerikan yerlilerine kadar pek çok farklı toplumda faaliyet göstermek istediklerini belirtti. Makdisi'nin altını çizdiği konulardan biri de, dönemin Amerikan toplumu içinde yerlilere yönelik asimilasyon politikalarına karşılık misyonerlerin, onların asimile olmadan, Evangelist inanışın içinde "yeniden doğmalarına" çalışmaları, ırk ya da etnik köken ayrımı gözetmeden "doğru inanış"ı yayma çabalarıydı. Misyonerlerin, 1819'da Osmanlı

Aptullah Kuran

Aptullah Kuran, 1948'de Robert Kolej'den mezun olduktan sonra 1949 – 1954 yılları arasında Yale Üniversitesi'nde mimarlık okudu. 1957 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaya başlayan Kuran, 1962 – 68 yılları arasında ODTÜ Mimarlık Fakültesi dekanlığını yapmış, ardından 1971 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne kurucu rektör olarak atanmış, bu görevini 1979 yılına kadar sürdürmüştür. Kuran, 1981 yılından, yaş haddinden emekli olduğu 1994 yılına kadar ise Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü başkanlığı görevini yürütmüştür. Türkiye'nin iki büyük üniversitesinde yürüttüğü idari görevlerinin ötesinde Kuran, akademik çalışmaları ile mimarlık ve sanat tarihi alanında önemli eserler bırakmıştır. Kitapları arasında "Mimar Sinan", "İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami" gibi Osmanlı mimarlık tarihi alanında öncü çalışmalar yer almıştır.

topraklarına gelirken amaçları Osmanlı coğrafyasında yaşayan ve mezheplerinden ötürü "sözde" olarak tarif ettikleri Hıristiyanları "doğru inanış"a yönlendirip Osmanlı egemenliğinden kurtarmak idi. 1823'te Beyrut'a yerleştiler ve o sırada yaklaşık 5.000 kişilik küçük bir kasaba olan Beyrut'ta Arap toplumunu "dönüştürmek" üzere en etkili ve kısa yol olarak gördükleri eğitim alanında projelere giriştiler. Öncelikli olarak kadınları hedef alan eğitim faaliyetlerinin bir sonucu olarak 1834 yılında Beyrut'ta kızlar için ilk okul açıldı. Hedef, Makdisi'ye göre, "medeniyet" dersi verirken, "doğru inanca" yönlendirmekti. Ancak bu hedefte çok da başarılı olunamamış, hedef alınan Protestan olmayan Hıristiyan gruplar (Ermeniler, Rum –Ortodokslar gibi) arasında mezhep değişimine çok az rastlanmıştı.

Yakın zamanda yayımlanmış olan *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Cennetin Ağır Topları: Amerikan Misyonerleri ve Orta Doğu'da Başarısız Dönüştürme) başlıklı kitabında da misyonerlik etkinliklerinin başarıya ulaştığı, nadir ama önemli figürlerinden biri olan *As'ad Shidyaq*'ı inceleyen Makdisi, kitapta bahsettiği, Beyrut'ta, Marunilerle Protestan misyonerler arasındaki çatışmayı, iki tarafın birbirinin meşruiyetine karşı çıkışını, Osmanlı iktidarının Maruniler ile misyonerler arasındaki çatışmadaki "yokluğu"nu konuşmasında da vurgularken, Amerikan Protestan misyonerlerine karşı çıkışın esas olarak Osmanlı Hıristiyanları önderliğinde yürütüldüğünü ve yaşanan az sayıda mezhep değişikliğinin göreceli olarak Osmanlı Ermenileri arasında daha çoğunlukla görüldüğünü söyledi. Makdisi, yine de misyonerlere karşı genellenebilecek homojen bir Osmanlı, Hıristiyan ya da Müslüman tavrın, karşı duruşun bulunmadığının da altını çizdi.

Makdisi'nin konuşmasında işaret ettiği temel kırılma noktası, Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilânı ve takip eden dönemde Osmanlı toplumunda Hıristiyanların sosyal konumlarındaki değişikliğin Hıristiyan toplumlar içindeki misyonerlik faaliyetlerini daha da zorlu hâle getirmesi oldu. Üstelik, bu dönemde misyonerler, Amerika'da değişen sosyal ortamın da etkisi ile daha "Amerikan" yanlısı bir yaklaşım içine girdiler. Bu nedenle, 1850'lerin iki taraflı değişen ortamı, misyonerlerin Osmanlı toplumundaki varlıklarını meşrulaştırabilmek için yeni yöntemler aramalarına yol açtı. Makdisi misyonerlerin eğitim hedeflerini bu kez Osmanlı toplumunda modern yüksek eğitime karşı yükselen ilgiye yönelttiklerini ve bu dönemde açılmış olan modern cemaat okullarında okuyan Hıristiyan Osmanlıların öğrencilerini kendilerine çekebilmek üzere Robert Kolej (İstanbul – 1863 – Bugün Boğaziçi Üniversitesi) ve Suriye Protestan Koleji (Beyrut – 1866 – Bugün Beyrut Amerikan Üniversitesi) gibi okullar kurduklarını belirtti.

Teknik olarak Amerikan Protestan misyonerlerinden bağımsız olan ve yapılarının mimari özelliklerinden, eğitim sistemlerinin içeriğine kadar pek çok benzerlikleri olan iki kurumun bazı farklılıkları da vardı. Suriye Protestan Koleji'nde, Robert Kolej'den farklı olarak bir tıp okulu bulunmakta, Arap dili, edebiyatı ve tarihi üzerine dersler verilmekteydi. Makdisi, öğrenci alımında herhangi bir ayırım yapmayan bu okulun giderek sekülerleşen bir çizgide yer aldığından ve özellikle adından da anlaşılacağı gibi mezhep / din değişikliğini nihai hedef olarak barındırmasına rağmen, modern eğitim ve yabancı dil öğretimi için önemli bir kurum hâline geldiğinden bahsetti.

19. yüzyılın ikinci yarısında, hem Amerika hem de Osmanlı toplumunun geçirdiği büyük değişim dalgalarıyla "Amerikan" kimliği ve Protestan misyonerlik faaliyetinin modernleşen Osmanlı toplumu içindeki anlamı üzerine yürütülen tartışmalar, misyonerlerin Osmanlı Devleti içindeki okulların niteliklerini sorgulamasına yol açtı. Makdisi, bu okulların seküler olup olmadıkları, "Ne derece Amerikan" olduklarını tartışmalarının eğitim diline kadar yansıdığından ve eğitim dilinin İngilizceye dönüşünden söz etti. Özellikle, Suriye Protestan Koleji'nde, tıp bölümünde yaşanan Darwin krizinin ardından meydana gelen değişimden, liberal profesörlerin okuldan ayrılmasından, giderek ırkçı ayırımlara gidilen öğrenci alımından bahsetti.

Bu dönemde misyonerler Amerika'da da benzer bir tavır içine girmiş ve örneğin, misyonerlik faaliyetlerinin başladığı dönemde, daha çok önem verdikleri Amerikan yerlilerine yönelik koruyucu politikalardan uzaklaşmışlardı.

Makdisi, yine de bu okulların sekülerleşen yapılarının özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin sekülerleştirilmiş vatandaşlık üzerine kurmaya çalıştığı toplumsal yapının hedefleri ile örtüştüğünü, ancak bu kapsamda bir kültürel emperyalizmden bahsedilemeyeceğini belirtti. Özetle, misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki varlığını, Osmanlı ve Amerikan toplumlarının 19. yüzyıl boyunca değişen nitelikleri paralelinde inceleyen Makdisi, misyonerlik faaliyetlerinin kutsal inancı yayma ve insanlığı kurtarma hedeflerinin, 19. yüzyılın ikinci yarısında daha milliyetçi bir eğilimle şekillendiğini, bunun ise modernleşme çabası içindeki Osmanlı dünyasının eğilimlerine paralellik gösterdiğini belirtti. Makdisi, konuşmasının sonunda Osmanlı sonrası döneme de değindi ve bölgede, misyonerlikle başlayan Amerikan varlığının, I. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde petrol ve İsrail konularıyla misyonerlikten çok farklı bir yönde, siyasi otoritenin varlığı altında, emperyalist bir yapıda seyrettiğini belirterek bitirdi.

Ussama Makdisi, 6 Nisan 2012, Perşembe günü de Boğaziçi Üniversitesi, Kültürel Miras Müzesi'nde, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine *Secterianism in the Modern Middle East* (Modern Orta Doğu'da Mezhepçilik) başlıklı bir seminer dersi verdi.

FİRUZAN MELİKE SÜMERTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

Garo Paylan, Mihail Vasiliadis, Gürel Tüzün, Nurcan Kaya.

TARİH VAKFI, "GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AZINLIK OKULLARI PROJESİ" KAPSAMINDA BASIN TOPLANTISI DÜZENLEDİ

Tarih Vakfı yürütmekte olduğu "Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları Projesi" kapsamında, 3 Nisan 2012'de Cezayir Lokantası Toplantı Salonu'nda "Yeni Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği Azınlık Okullarının Sorunlarını Çözüyor mu?" başlıklı bir basın toplantısı düzenledi.

Basın toplantısına *Agos, Ajans Haber Türk, Azadiya Welat, Bianet, Dicle Haber Ajansı, Hürriyet Daily News, Jamanak, Nor Marmara, Paros, Sabah, Taraf, Time, Yeni Şafak* ve *Zaman* muhabirlerinin yanı sıra çeşitli sivil toplum örgütleri temsilcileri de katıldı.

Medyada "M.E.B.'den azınlıklara okul hakkı" ya da "T.C. vatandaşı olmayanlara azınlık okullarında eğitim hakkı" gibi yanlış değerlendirmelerin yapıldığına değinen Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü Gürel Tüzün toplumda azınlık okullarına ilişkin büyük bir bilgisizliğin olduğunu vurguladı. Araştırmacı Nurcan Kaya yeni yönetmeliğin azınlık okullarının köklü sorunlarına çözüm getirmediğini; Yeşilköy Ermeni İlköğretim Okulu kurucusu Garo Paylan yeni yönetmeliğin de öncekiler gibi azınlık okullarının taleplerini karşılamadığını; *Apoyevmatini* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Mihail Vasiliadis de bu okulların durumlarının ülkeler arası siyasi pazarlıklara konu olmaması gerektiğini, önemli olanın çocuk hakları bağlamında iyi eğitim alma hakkının savunulması olduğunu vurguladı.

Bir saat süren basın toplantısı sonunda "Azınlık Okullarının Temel Sorunları ve Yeni Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'nin Getir(me) dikleri" başlıklı basın bülteni basın mensuplarına ve katılımcılara dağıtıldı.

TARİH VAKFI (İSTANBUL) PERŞEMBE KONUŞMALARI

PERŞEMBE KONUŞMALARI-8
14 HAZİRAN 2012, 18.30-20.30

Baki Tezcan, "Tarih ve Bugün: İkinci İmparatorluk ve Yolda Kalan İkinci Cumhuriyet".

1960'lı yıllardan beri, birçok tarihçi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. ve 18. yüzyıllardaki tarihine gerileme ve duraklama kavramları ile yaklaşmanın sorunlu bir tarih yazımı ürettiğinin altını çizdiler. Tezcan, bu eleştirel tavırdan aldığı cesaretle, 2010 yılında Cambridge Üniversitesi Yayınevi tarafından yayınlanmış ve Türkçeye *İkinci İmparatorluk* adıyla çevrilmekte olan kitabında, bu dönemin iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümlerine, duraklama ve gerileme kavramlarına başvurmadan bütüncül bir yorum getirmeye çalışıyor.

Tezcan, bu yorumun bir özetini sunduktan sonra, İkinci İmparatorluk döneminde (1580-1826) siyaset sahasının yeni aktörlere açılmasıyla birlikte giderek artan siyasi meşruiyet kaygılarının, bir yandan bilimsel düşünce, bir yandan da Müslüman olmayan bireylerin siyasi yapıdaki konumları üzerinde yaptığı tahribata dikkat çekecek.

Konuşmasının son bölümünde ise, yakın zamanlarda Osmanlı tarih yazımına getirilen eleştirel yaklaşımların bazılarının, günümüz siyaset sahnesindeki izdüşümleri üzerinde duracak olan Tezcan, revizyonist tarih yazımının siyasi açıdan konformist bir duruşa da tekabül edebileceğine dikkat çekecek.

PERŞEMBE KONUŞMALARI-9
28 HAZİRAN 2012, 18.30-20.30

Fatih Artvinli, "Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927): Delilik, Siyaset ve Toplum".

Toptaşı Bimarhanesi, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde faaliyet gösteren bir akıl hastanesidir. Psikiyatri tarihinin en önemli kurumu olan akıl hastaneleri, aynı zamanda toplumun siyasal ve sosyal tarihine yönelik çıkarımlar yapmaya imkân tanımaktadır. Psikiyatri tarihçileri, 19. yüzyılın iç içe geçmiş iki özellik ile karakterize olduğunu düşünmektedir: ımarhanelerin yükselişi ve psikiyatrik profesyonelleşmenin ortaya çıkışı. 1873 yılında Süleymaniye Bimarhanesi'ndeki hastaların Üsküdar'daki bimarhaneye taşınması ile ortaya çıkan Toptaşı Bimarhanesi, tüm hastaları ve personeliyle birlikte Bakırköy'e devredildiği 1927 yılına kadar, devletin merkezi ve en büyük akıl hastanesi olarak hizmet vermiştir. Söz konusu dönemde Toptaşı Bimarhanesi'nde yaşanan değişim ve dönüşümler aynı zamanda Türkiye'de modern psikiyatrinin kurumsallaşma seyrini ve yönünü tayin etmiştir.

Yer: Aynalıgeçit, Meşrutiyet Caddesi, Avrupa Pasajı, No:8, Kat:2, Galatasaray/ Beyoğlu

Yeditepe'den Seçmeler

YEDİTEPE

TİMUR'UN ANADOLU SEFERİ VE
ANKARA SAVAŞI
HALİL ÇETİN

VENEDİK ELÇİLERİNİN RAPORLARINA GÖRE
KANUNÎ VE ŞEHZADE MUSTAFA
EDİTÖR:
ERHAN AFYONCU

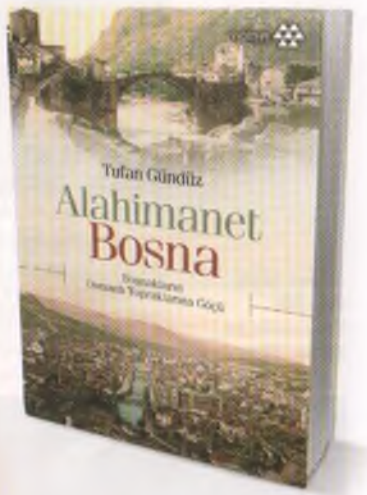
OSMANLI'NIN WIKILEAKS RAPORLARI
I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT RAPORLARINDA FİŞLENEN TÜRKİYE
BÜLENT ÖZDEMİR

ESİR BİR RUS DİPLOMATIN GÖZÜNDEN
İSTANBUL
PAVEL ARTEMYEVİÇ LEVAŞOV'UN HATIRALARI
(1763-1771)

ÇANAKKALE CEPHESİNDE
TÜRKLERİN GENEL KARARGAHINDA
PAUL SCHWEDER
ÇEVİRİ: EŞREF ÖZBİLEN

ALAHİMANET BOSNA
BOŞNAKLARIN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇÜ
TUFAN GÜNDÜZ

Online Sipariş İçin:

kitapadresi.com internetteki kitap adresiniz
///idefix/ www.idefix.com
pandora.COM.TR
YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sokak. No: 27/15 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 528 47 53 • Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com
bilgi@yeditepeyayinevi.com

KÜLTÜREL ÇOĞULCU TİYATRO GÜNLERİ 2012

TÜRK VE YUNAN GÖLGE OYUNUNA KÜLTÜREL ÇOĞULCU BİR BAKIŞ

2007 yılından itibaren Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu içerisindeki bir inisiyatifin girişimleriyle ve kardeş kurumlarla işbirliği içerisinde gerçekleştirilen Kültürel Çoğulcu Tiyatro Günleri'nin bu yılki programı 29 Nisan Pazar günü Maya Sahnesi'nde, Türk ve Yunan gölge oyununa dönük bir etkinlikle başladı. Kültürel Çoğulcu Tiyatro Günleri 2012'nin bu ilk etkinliği BGST dışında **Mimesis** *dergisi,* **Toplumsal Tarih** *dergisi ve Tiyatro TEM işbirliği ile organize edildi.*

Ahmet Akşit, Peri Efe, Sertan Batur ve Çetin Sarıkartal'ın sunum yaptıkları etkinlikte Tiyatro TEM, absürd tiyatronun öncüsü sayılan ünlü Fransız tiyatrocusu Alfred Jarry'nin (1873-1907) "Kral Übü" oyunundan uyarlama bir yapım olan Çetin Sarıkartal'ın sahneye koyduğu ve Şehsuvar Aktaş, Ayşe Selen ve Bilge Gültürk'ün oynadıkları "Âlem Buysa Kral Übü" adlı oyun sahnelendi. Son olarak Yannis Hacis (usta) ve Tasula Haci (yardak)'nin yaptıkları Karagiozis gösterisinde "Barbayorgos'un Düğünü" adlı oyun sergilendi.

Panel moderatörlüğünü üstülenen Fırat Güllü sunuşunda şöyle dedi: "Asli görevi Türkiye'de gölge oyununun gelişimine katkı sunmak ve çevredeki benzer geleneklerle ilişki kurulmasını sağlamak olan bir kurum olmadığımıza göre hakkımızda yapılan eleştirilere de mesafeli yaklaşmaya hakkımız olduğunu düşünüyorum. Çok daha iyi organizasyonların bu işin asli özneleri tarafından yapılması elbette ki mümkündür ve beklenti de o yöndedir. Bu açıdan bizim girişimimizi kendi olanakları dahilinde değerlendirmek ve Türkiye'de uzun bir süreden beri geçerliliğini sürdüren, geleneksel gösteri sanatları alanında artık neredeyse resmileşmiş durumdaki egemen söyleme belirli bir noktada itiraz etme yolundaki misyonu bağlamında ele almak gerekir. Sonuçta amacımız dört dörtlük bir gölge oyunu festivali düzenlemekten ziyade, tartışmalara bir parantez açarak katkı sunmaktan ibaret."

"Türkiye'de Modernleşme ve Karagöz Üzerindeki Etkileri" başlıklı sunumuna, Karagöz'ün 1860'lardan 1950'lere kadar olan zaman dilimindeki dönüşümünü ortaya koymaya çalışacağını söyleyerek başlayan Ahmet Akşit, Metin And'ın Karagöz için belirlediği üç temel özelliğin (1- Mizah, 2- Müstehcenlik, 3- Siyasi Taşlama) altını çizdi. Akşit, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle de erken Cumhuriyet yıllarında Karagözcülerin bu üç özelliği terk etmek zorunda kalmalarının Karagöz oyunu için öldürücü bir darbe olarak görüldüğünü söyledi. 1870'li yıllardaTeodor Kasab'ın çıkardığı gazetelerde görülen Karagöz-Hacivat muhaverelerinin her sayıda ayrı bir güncel meseleyi ele aldığını, böylece bu tarzın form değiştirerek basın yoluyla kamuoyunu etkileyen unsurlardan biri haline geldiğini söyleyen Akşit, II. Abdülhamid istibdadının başlamasından sonra siyasi taşlama yapan gazetelerin yayın hayatına devam edemediklerini; 1908'den sonra bu tarzın tekrar ortaya çıktığını, ancak bu dönemde ve Cumhuriyet yıllarında örneğin *Karagöz* gazetesinin muhalif özelliğinin kalmadığını ve adeta iktidarların borazanı haline geldiğini ifade etti. 1930 ve 1940'lardaki Türk Ocakları'ndan Halkevleri'ne geçişe de değinen Akşit, yeni düzenlemede her Halkevi'nde bir Karagaöz perdesi bulundurma zorunluluğu getirildiğini ve Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun önayak olmasıyla Halkevleri için yeni oyunlar yazıldığını belirtti. Akşit, 19. ve 20. yüzyılda tiyatronun rekabetine rağmen, iktidarların baskısı olsa da hayatta kalmayı başaran Karagöz'ün, Halkevleri düzenlemesi neticesinde müstehcenlik, siyasi taşlama ve dolayısıyla mizahı terk etmek zorunda kaldığını söyledi.

Sertan Batur "Sabri Esat Siyavuşgil Örneğinde Uluslaşma ve Karagöz" başlıklı konuşmasında, Sabri Esat Siyavuşgil'in 1941 yılında yayınlattığı ve birçok yabancı

Ahmet Akşit, Peri Efe, Fırat Güllü ve Sertan Batur.

dile de çevrilen "Karagöz: Psiko-sosyolojik Bir Deneme" kitabını ele aldı. Siyavuşgil'in İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyesi olduğunu hatırlatan Batur, Siyavuşgil'in Karagöz çalışmasının Durkheimcı sosyoloji geleneğinden gelen Charles Blondel'in "kolektif psikoloji" anlayışının Türkiye'ye uyarlanmasına dönük bir çaba olduğunu ve bireyden bağımsız kolektif bir bilincin varlığını ileri süren bütün "halk psikolojisi" ya da "kolektif psikoloji" yaklaşımları gibi, Siyavuşgil'in yaklaşımının da bir ulusal kimlik inşasıyla ilişkili olduğunu söyledi. Siyavuşgil'in bir "Türk Halk Zihninin" varlığını verili olarak kabul ettiğini ve Karagöz oyunlarını bu halk zihninin taşıyıcısı olarak ele aldığını söyleyen Batur, uluslaşma sürecinden çok daha önce ortaya çıkmış Karagöz oyunlarında ulusal unsurlar aramanın anakronik olduğuna işaret etti. Batur, Siyavuşgil'in çalışmasında kimi ırkçı ön kabuller ve çıkarımlar olduğunu vurgularken, Siyavuşgil'in bu çalışmayla Türkleri eski zamanlardan beri birbirine bağlayan bir "halk ruhu" keşfetmeye, böylece Osmanlı toplumunu ve bu "halk ruhunun" taşıyıcısı olarak gördüğü Karagöz'ü Türkleştirmeye çalıştığına işaret etti. Yanıtını önceden verdiği sorular sorduğu için Siyavuşgil'in bilimsel metodolojisinin sorunlu olduğunu söyleyen Batur, Karagöz araştırmalarında, araştırma nesnesinde hâlihazırda inşa edilmiş bir kimliğin özelliklerini arayarak, Karagöz sanatçısını bu kimliğin taşıyıcısına dönüştürmek yerine, bireyin öznelliğine ve bilimsel teorinin toplumsallığına odaklanılması gerektiğini söyledi.

Peri Efe, Yunan uluslaşma sürecinde Karagiozis'i anlattığı konuşmasına geleneksel sanatların coğrafyalar ve kültürler arasındaki hareketini anlatarak başladı ve bunu Karagöz-Karagiozis tartışmasının sorunlarını göstermekte kullandı. Karagöz ve Karagiozis arasındaki temel ayrılıkları vurguladıktan sonra Karagiozis'in 19. yüzyılda Yunanistan'da kendine yer bulması sürecinin sıkıntılarını, bunları aşmaktaki taktiklerini, oyunun Osmanlı kökenlerini ve bunların toplumsal sınıflardaki algı farklılıklarını anlattı. Kendi konusunu Sertan Batur ve Ahmet Akşit'in anlattıklarıyla da destekleyerek, bu sunumlardan örnekleri kendi konuşmasında kullanan Peri Efe'nin sunumundan gölge oyunu örneğinde her iki ülkedeki tepkileri, sınıfsal algı farklılıklarını, öngörülen önlemleri, uluslaşma sürecinde geleneksel sanatların malzemeleşmesini karşılaştırmanın mümkün olduğunu – zaman kaymaları da olsa- gördük. Türkiye'den farklı bir gelişimi ve yaygınlığı olan Karagiozis'in bu yaygınlığa hangi süreçler sonucu ulaşabildiği de değinilen konular arasında idi. Peri Efe'nin *Toplumsal Tarih*'in 181. sayısında yer alan "Balkanlar ve Türkiye'de Karagöz'ün Adaptasyonu" konulu dosyanın editörü olduğu panelin açılış konuşmasında vurgulanmıştı. Konuşmasının sonunda bu dosyayı hazırlarken neye önem verdiğini anlatan Efe, burada konu edilen adaptasyonu salt etnik farklılıklarla açıklamayan bir bakışı önemsediğini belirtti. Karagöz'ün dağıldığı coğrafyadaki örneklere bakmanın, oralardaki değişimi görmenin Osmanlı Karagöz'ü ve Cumhuriyet sonrası adaptasyon denemelerini anlamak açısından da çok önemli olduğunu ve bunun faydasının sadece gölge oyunuyla sınırlı kalmayacağından da emin olduğunu söyleyerek konuşmasını bitirdi.

Paneldeki son sunumun sahibi Çetin Sarıkartal, Karagöz'ün Bektaşi geleneği ile olan bağlantısına ve Nasreddin Hoca fıkraları ile benzeşen uyumsuz olma haline dikkat çekerek, Cumhuriyet'ten sonra söz konusu uyumsuzluğu taşıyan grupların iktidar ile yakınlaşmış olabileceğini belirtti. Uyumsuzluğun Karagöz için temel özelliklerden biri olduğuna değinen Sarıkartal bu grupların iktidar ile yakınlaşmasının Karagöz'ün beslendiği kaynakları zayıflatmış olabileceğini söyledi.

"Alem Buysa Kral Übü" oyunundan bir sahne.

Yannis Hacis "Barbayorgos'un Düğünü"nü oynattı.

YENİ BİR BELGENİN IŞIĞINDA

İZMİR SUİKASTI

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU - CEMAL NECİP GÜREL

Yakın tarihimizin en önemli siyasal davalarından biri olan İzmir Suikasti Davası; Milli mücadele komutanlarından, İttihatçı nazırlara uzanan geniş bir kitlenin kesişen yollarının ve kaderlerinin de yansıması olmuştur. İki ayrı yargılama safhası sonunda, 19 idam kararı verilen dava; gelişimi ve sonuçları açısında günümüzde dahi tartışıla gelmektedir. Fikri Altay arşivinden çıkan yeni bir belge, suikast girişiminin iki önemli ismi; Giritli Şevki ve Sarı Edip Efe ilişkisi üzerinden tartışmalara yeni bir pencere aralıyor.

İstiklal Mahkemeleri'nin İzmir duruşmalarını gösteren bir resim.

Zeliha Bilge Arşivi'nden alınmıştır.

1926 Haziran'ında bir ihbar üzerine başlayan ve Cumhuriyet dönemi siyasal hayatının en önemli davalarının birini oluşturan "İzmir Suikastı Davası"; İzmir ve Ankara yargılamalarını takiben aynı yıl içinde sona erip, olaya karışan sanıklar başta idam olmak üzere çeşitli cezalara çarptırıldı.

Dava konusu ve davanın kamuoyundaki yansımaları; bir dönemin kapanışı, diğer bir ifadeyle yeni bir dönemin başlangıcı olarak da algılanmaktaydı. Haziran ayı içerisinde başlayan yargılamalar, Ağustos ayı içerisinde sonuçlanmış ve dosya kapanmıştır. Ancak davanın kapsamı, siyasal misyonu ve verilen kararların haklılığına ilişkin tartışmalar; günümüzde dahi devam etmektedir.

İstiklal Mahkemeleri'nin niteliği, yargılama yöntemleri ve adalet anlayışı üzerinden başlatılan tartışmalar günümüzde Milli Mücadele sürecine, Cumhuriyet'in temellerine ve kurucu iradenin siyasi düşüncelerine kadar uzanan bir yığın tartışmanın anahtarı olarak görülmektedir.

Fikri Altay(1883-1965) Arşivi'nden çıkan yeni bir belge, suikast girişimini gün ışığına çıkaran ve kapsamını genişleten iki ismi olan, Giritli Şevki ve Sarı Edip Efe ilişkisi ile onların olayların gelişimi karşısında sergiledikleri farklı tavırların suikast girişimi olayının seyrine olan etkileri üzerine farklı bilgiler sunuyor.[1]

Dava sürecinde çeşitli ithamlara maruz kalan ve İstiklal Mahkemesi savcısı tarafından suikast girişiminin asli faili; dava sanıklarınca ajan olmakla suçlanan Sarı Edip Efe ile ihbarıyla soruşturmayı başlatan Giritli Şevki'nin suikast öncesinde ve olayların gelişimi sürecindeki ilişkilerini anlatan bu belge ve belgenin içeriğindeki anlatımlar bu yazının ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Milli Mücadele döneminin önemli isimlerinden Fahrettin Altay Paşa'nın kardeşi olan, Milli Mücadele süresince yurtdışında olmasına rağmen büyük işlere imza atan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Karşıyaka belediye başkanlığı yapan Fikri Altay; konumu ve ilişkileri gereği dönemin İzmir'in tanınmış, önemli simalarından birisiydi. Birçok önemli isimle tanışıklığı ve teması bulunan Altay, 1925 yılında İzmir Liman İşletmesi Anonim Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte üstlenmiş olduğu Karşıyaka belediye reisliğinin yanı sıra bu kurumda başmüfettiş olarak da hizmet vermeye başlamıştı. Aynı kurumda müfettiş olarak çalışan Sarı Edip Efe Bey ve çevresi ile olan yakın teması belki de farkında olmadan Fikri Altay'ı suikast olayının önemli tanıklarından birisi haline getirdi. Fikri Altay'ın, Milli Mücadele ve İzmir Yangını'nı da anlatan yayınlanmamış değerli hatıraları İzmir Suikastı'na yeni bilgiler eklemektedir.

YALNIZ BİR SARI EFE OLARAK KALDIM

İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesine, "Adım, Mümtaz oğlu Edip Bin Mümtaz. Jandarma yüzbaşılığından emekliyim. Sarı Efe namıyla tanınırım. Liman İnhisar İşleri'nde üyeyim" beyanı ile başlayan Sarı Edip Efe, gizemli kişiliği ve suikast girişimi sürecinde üstlendiği rol nedeniyle hakkında en fazla tartışma yapılan isimlerden birisidir.[2]

1902 yılında Harp Okulu'ndan mezun olan Sarı Edip Efe Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Özalp ile sınıf arkadaşıdır.[3] Çoğu İttihatçı subay gibi, ilk görev yeri Balkanlar'dır. Bu nedenle de, komitacılık ve çetecilik konularında oldukça deneyimlidir. Bu yıllardaki kazanımlarını, ilerleyen yıllarda Kuvayı Milliye çetelerini örgütlerken kullanmıştır.

Sarı Edip Efe'nin jandarma kumandanı olarak görev yaptığı Serez'de tanıştığı Şükrü Bey ve Baytar Rasim ile kurduğu dostluk, idama giden süreçteki kaderini belirleyen dönüm noktalarından birisidir. Söz konusu dönemde, Şükrü Bey'in idaresinde çeşitli suikastlar gerçekleştiren Serez Komitesi'nin önemli üyelerinden biri olduğu iddia edilen Sarı Edip Efe, başta Çerkez Ahmet olmak üzere İttihatçıların önemli fedaileri ile yol arkadaşlığı yapmıştır.[4] Serez Komitesi'nin, gazeteci Ahmet Samim Bey ve Hasan Zeki Bey suikastları başta olmak üzere pek çok suikastta parmağı olduğu iddia edilmektedir.[5]

I. Dünya Savaşı sırasında, Manisa Jandarma Kumandanlığı'na atanan Sarı Edip Efe; bu görevi sırasında uyguladığı keyfi yönetim ve halk üzerindeki baskıcı tutumu ile tepki toplamış, nihayetinde bir darp olayına karıştığı için dönemin güçlü İttihatçı İzmir Valisi Rahmi Bey'in ısrarlı şikâyetleri sonucunda görevden alınarak, ordu ile ilişiği kesilmiştir.[6]

Mütareke dönemine girilirken, bölgede artan asker firarları ve şekavet nedeniyle tekrar göreve çağrılan Sarı Edip Efe, İzmir vilayetinde Takip Müfreze Komutanı olarak hizmet vermiştir. Yunan işgalinin başlamasıyla birlikte Menderes Havzası'nda Kuvayı Milliye örgütlenmesini başlatmış ve kısa sürede elde ettiği başarılar

Suikast girişimi haberinin duyulmasından sonra Konak Meydanı'nda yapılan tel'in gösterileri.

Zeliha Bilge Arşivi'nden alınmıştır.

Sarı Edip Efe.

sayesinde bölgenin önde gelen liderlerinden birisi olmuştur. Başta Anzavur Ayaklanması olmak üzere çeşitli isyanların bastırılmasında ve Yunan kuvvetlerine karşı girişilen mücadelede etkin rol almıştır.[7]

Cumhuriyet'in ilanından sonra, jandarma yüzbaşısı olarak görevine devam eden Sarı Edip Efe emekli edilmek istenince, Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine girmiş, orada bir süre görev yaptıktan sonra milis miralay rütbesi ile emekliye sevk edilmiştir.[8] Milli Mücadele döneminde gösterdiği başarılar nedeniyle, kendisine Söke -Değirmendere- bölgesinde bir çiftlik verilmiş ve vatana hizmet tertibinden maaş bağlanmıştır.[9] Buna rağmen geçim sıkıntısı yaşayan ve Kazım Özalp ile Gazi Mustafa Kemal'den yardım isteyen Sarı Edip Efe, çeşitli nakdi yardımların yanı sıra İzmir Liman İşletmeleri'nden bir memuriyet de edinmiştir.

İzmir Liman İşletmeleri'nde başmüfettiş olarak görev yapan Fikri Altay'ın aktardığına göre Sarı Edip Efe, Gazi Mustafa Kemal'in tavsiyesiyle geçinmesi için uygun bir görevde istihdam edilmek üzere İzmir'e gelmiştir. Burada istediği gibi hareket etmiş, dilediği zaman İstanbul ve Ankara'ya gidip gelmiş, düzenli bir şekilde çalışmamasına karşın düzenli olarak maaş almıştır.

Memuriyetin yanı sıra Söke'deki çiftliğiyle de meşgul olan Sarı Edip Efe, aldığı aylığı yeterli görmediği için zaman zaman Gazi Mustafa Kemal'e mektup yazarak para talebinde bulunmuş, kendisine istediğinden az para gönderildiği zamanlarda ise şikâyetçi olarak Gazi Paşa aleyhinde ileri geri konuşmaktan çekinmemiştir.[10]

İzmir Suikastından iki sene önce gerçekleşen bir olay, Sarı Edip Efe'nin üst düzey devlet yöneticileri nezdinde gördüğü bu itibarı açıklar niteliktedir. İzmir suikasti girişiminden iki yıl evvel, İstanbul'da bulunduğu günlerde Tarabya'da bir otelde konaklayan Sarı Edip Efe, kendisini hoca kıyafetli bir şahsın aradığını öğrenmiştir. Şahsı araştıran ve anlatılanlardan eşkâlin Kuşçubaşı Hacı Sami'ye uyduğu kanaatine varan Efe; derhal Ankara'ya giderek önce Bahriye Vekili İhsan Bey'e, ardından da Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya durumu iletmiştir. Kuşçubaşı Hacı Sami'nin bir suikast girişiminde bulunmak amacıyla İstanbul'da görülmesi olayının, Ankara'da yarattığı tepki üzerine, Sarı Edip Efe, Meclis Başkanı Kazım Paşa tarafından duruma göz kulak olması amacı ile görevlendirilmiş ve gösterdiği ilgiye karşılık olarak bir miktar para almıştır.[11]

Sarı Edip Efe bütün bu bilgilere rağmen ifadesinde kendisini sıradan ve önemsiz bir insan olarak nitelemiştir. Öyle ki Serez'den İzmir'e uzanan inişli çıkışlı uzun yolculuğunun son durağı olacak olan İstiklal Mahkemesi önündeki savunmasında kendisini şu sözlerle anlatmıştır: "Ben her devirde sessiz, sedasız aciz bir şahsiyetim. Vatanın halasına çalıştım. Yalnız bir Sarı Efe olarak kaldım. Milli harekât hitam bulduktan sonra yalnız çocuklarımı düşündüm. Onlarla meşgul oldum."[12]

Sarı Edip Efe duruşmalara götürülürken.

Zeliha Bilge arşivinden alınmıştır.

SEN BU GİRİTLİ ŞEVKİ BEY'İ TANIR MISIN?

Sarı Edip Efe, ordudan emekli edildiği İzmir günlerinde; Çopur Hilmi, Torbalılı Emin, İdris ve Şahin Çavuş gibi eski çete arkadaşları ile ilişkisini kesmeyerek onları çiftliğinde istihdam etme yoluna gitmiştir. Edip Efe'nin çete arkadaşları arasında dikkat çeken önemli isimlerden biri de, Giritli Şevki'dir; ikilinin seferberlik yıllarına dayanan arkadaşlıkları idam sehpasının önünde kesişmiştir.

Giritli Şevki, can borcu nedeniyle Sarı Edip Efe ile olan ilişkisini hiç kesmemiş ve iki arkadaş savaştan sonra da çeşitli ticari işlerde ortaklık kurmuşlardır. Son ortaklıkları ise, Gazi Mustafa Kemal'e İzmir'de gerçekleştirilecek suikast olmuştur.

İzmir Suikastı girişiminin ortaya çıkarılmasının hemen ardından, İzmir'e gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa, Naim Palas Oteli'nde deyim yerinde ise karargâh kurmuş ve suikast soruşturmasını yakından takip etmeye başlamıştı. Dönemin İzmir basınının genç muhabirlerinden olan Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, suikast girişimini öğrenir öğrenmez olayı araştırmaya koyulmuş ve yakın arkadaşı Hakkı Bey'e yönelttiği "Sahi ya! Sen bu Giritli Şevki Bey'i tanır mısın?" sorusunun akabinde, onunla birlikte suikastın gizemli ihbarcısı Giritli Şevki'nin peşine düşmüştü.[13]

Hakkında çok fazla bilgi olmamasına rağmen, Giritli Şevki'nin; İzmir İdadisi'nden mezun olduğunu, mezuniyetinin ardından İzmir'de yaşamaya başladığı ve şehrin tanınmış simalarından biri olarak öne çıktığı bilinmektedir.[14] Saraçoğlu'nun aktardığına göre, Giritli Şevki Bey; kaçakçılıkla uğraşan, motoru ile Yunan adalarına sıkça gidip gelen, başta sigara olmak üzere pek çok ürünün kaçakçılığıyla uğraşan biridir. Fikri Altay ise; Giritli Şevki'nin kaçakçılık ile meşgul olmanın yanı sıra dönemin emniyet mensupları ile sıkı ilişkiler içinde olduğunu belirterek, emniyet mensuplarının bu ilişkiden istihbarat sağlama amacı güttüklerinin altını çizmektedir.

İzmir Suikastı girişimini araştırmak için Giritli Şevki'nin peşine düşen genç muhabirler, Ahmet Cemaleddin ve Hakkı Beyler; kendisiyle yüz yüze görüşme ve röportaj yapma fırsatına da erişmişlerdir. Saraçoğlu anılarında, Giritli Şevki Bey'in iki tutkusundan söz etmektedir; piket oynamak ve şık giyinmek. Öyle ki giyim kuşamına düşkün olan Giritli Şevki; kendisini görenlerin ve tanıyanların dikkatini kaçakçılıkla uğraşan bir motorcudan çok, bir 'paşazade'yi andıran görünümüyle çekmiştir.[15]

Röportaj sırasında genç gazeteciler, Giritli Şevki'ye Sarı Edip Efe ile ilişkisini de sormuşlardır. Giritli Şevki, bu soruya Milli Mücadele döneminde Çerkez Ethem'in kendisi hakkında verdiği idam kararından Sarı Edip Efe'nin yardımıyla kurtulduğu ve hayatını Sarı Edip Efe'ye borçlu olduğu cevabını vermiştir. Sarı Edip Efe'yi taparcasına sevdiğini söyleyen Giritli Şevki, "Sarı Edip Efe, öl dese ölmeyi cana minnet bilirim. Fakat Gazi'ye silah çekmek işine bir türlü vicdanım razı olmadı. Saatlerce düşündüm, bir türlü gönlüm kail olmadı" ifadesini de kullanmıştır[16].

SUİKASTIN ŞİFRESİ: TÜTÜN MESELESİ

Cumhuriyet'in ilanı, devrimler, Şeyh Sait Ayaklanması, Takriri Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girişi ve Terakkiperver Fırka'nın kapatılması gibi; çok kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük bir hızla gelişen olaylar, kimi eski İttihatçılar tarafından yönetimin ele geçirilmesi, bu yapılamıyorsa da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast girişiminde bulunulmasını gündeme getirdi. Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey ve çevresinde kümelenen bir grup, bu iş için harekete geçti. Söz konusu grup, ilk olarak Ankara, sonrasında da Bursa'da harekete geçmek için fırsat kollamış, ancak başarıya ulaşamamışlardı. Sonunda İzmir'de eylemde bulunmak üzere hazırlıklara başlandı.

Suikastı gerçekleştirmek için 11 Haziran 1926 tarihinde İzmir'e gelen Ziya Hurşit ve arkadaşları, yanlarında suikastta kullanacakları silah ve cephanelerin yanı sıra Şükrü Bey ile Baytar Rasim Bey tarafından imzalanmış bir mektubu da yanlarında getirdiler. Sarı Edip Efe'ye yazılan mektup tütün meselesinden söz ediyordu. Ancak tütün meselesinin bir şifre olduğu ve suikastı ifade ettiği sonradan anlaşılacaktı.[17]

Suikastın yapılacağı bölgenin krokisi.

Fikri Altay.

Ahmet Mehmetefendioğlu Arşivi'nden alınmıştır.

Gaffarzade Oteli'nde gerçekleşen ilk buluşmada, suikast niyetini Sarı Edip Efe'ye açan Ziya Hurşit, bu girişim için desteğini istedi. Suikast için ilk olarak tren istasyonu düşünülmüş, sonrasında da balo salonu ile Çeşme yolu alternatif olarak değerlendirilmiş ve nihayetinde Sarı Efe'nin önerisi ile Kemeraltı kabul edilmişti. Buna göre suikast, Gazi Mustafa Kemal'in İzmir'e geleceği 16 Haziran günü, Kemeraltı'nda, Hükümet Caddesi'nin olduğu bölgedeki bir kavşak noktasında yapılacaktı. Bu nokta; hem güzergâhın dönemeç yeri, hem oldukça dar, hem de suikast sonrasında kaçabilmek için sahile yakın olma avantajına sahipti. Suikast girişiminde Ziya Hurşit ve arkadaşlarına, Sarı Edip Efe'nin yakın

adamlarından Çopur Hilmi de katılacaktı. Suikastçıların kaçışını ise, Giritli Şevki üstlenecekti.[18]

Ziya Hurşit ve Sarı Edip Efe, suikast planını görüşmek ve plandaki pürüzleri çözebilmek amacıyla Karşıyaka'da Sarı Efe'nin yakın adamlarından İdris'in bahçesinde toplantılar yaptılar. Kaçışı sağlayacak olan Giritli Şevki'nin motoru üzerindeki hacizin kaldırılması için paraya ihtiyaç duyuldu. Çete üyeleri, 15 Haziran günü pürüzleri gidermek için bir araya geldiklerinde, Sarı Edip Efe'nin kendilerine haber vermeden İstanbul'a gitmiş olduğunu öğrendiler. Bu gidiş sonun başlangıcını ifade etmekteydi.

Fikri Altay, İzmir Liman İşletmeleri'ndeki yazıhanesini Sarı Edip Efe ile paylaşan birisi olarak bu olaylara tanıklık etti. Altay, başta Giritli Şevki olmak üzere pek çok arkadaşı Sarı Efe'yi sık sık ziyarete geldiği için, 15 Haziran günü sabah saat 10'da Şevki ve Efe'yi baş başa konuşurken gördüğünde durumu yadırgamamıştı. Olağan bir gün ve sıradan olaylara tanıklık ettiğini düşündüğü bu anların aslında İzmir Suikastı'nı ortaya çıkaracak önemli bir dönüm noktası olduğunu çok sonra anlayacaktı.

Uzun süren bir görüşmenin ardından, Giritli Şevki'yi uğurlayan ve idaredeki amiri Fikri Altay'dan acil bir işi olduğu bahanesiyle 12'de kalkacak vapur ile İstanbul'a gitmek için izin isteyen Efe'nin yola çıkmasının ardından saat 15'te tekrar gelen Giritli Şevki, Efe'nin kendisine haber vermeden İstanbul'a gittiğini öğrendi. Bu anın görgü tanığı Fikri Altay, Giritli Şevki'nin yaşadığı bu şoku şöyle anlatmaktadır; " ... Sarardı sarsıldı şöyle kapıya dayandı. Ne vakit diye sordu. Senden sonra hemen gitti Mahmut Şevket Paşa vapuruna yetiştiğini dedim. Şöyle 2-3 dakika sendeledi düşündü ve yavaş yavaş ayrıldı."

Giritli Şevki, Sarı Edip Efe'nin habersizce İstanbul'a gidişi haberini alınca kuşkuya düşmüş ve telaşlanarak önceden tanıdığı Emniyet Amiri Mehmet Ali Bey'e her şeyi anlattı. Durumu bir ihbar mektubu ile Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi:

Giritli Şevki'nin ihbarı üzerine, tutuklamalar başladı. Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi; suç aletleri ile hemen yakalandı. Soruşturma ilerledikçe tutuklamalar arttı.

İZMİR YARGILAMALARI

İstiklal Mahkemesi'nin İzmir duruşmaları, 26 Haziran 1926 Cumartesi günü Elhamra Sineması'nın salonunda başladı.[20] Ön soruşturma sırasında sanıklardan Sarı Edip Efe'nin, ifadesinde yer alan; suikast kararının bir heyet-i umumiye tarafından alındığı, ancak uygulanamadığı ve bunun üzerine ayrı ayrı gruplarca suikast fikrinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla uğraşıldığı, bu gruplara maddi desteğin Kara Kemal tarafından verildiği bilgisi davanın seyrini etkiledi.[21] Bu ifade Milli Mücadele komutanlarından, İttihatçı nazırlara kadar uzanan geniş bir yelpazede pek çok isimin şüpheli ve sanık sıfatıyla İstiklal Mahkemesi önüne çıkmasına neden oldu.

İzmir duruşmaları sırasında, Sarı Edip Efe'ye yönelik suçlamalar, sadece mahkeme heyetinden gelmedi. İstiklal Mahkemesi savcısı tarafından suikast girişiminin asli faili olarak suçlanan Sarı Edip dava sanıklarınca da ajan olmakla suçlandı.

Duruşmaların en gergin anlarından biri, Kazım Karabekir'in yargılandığı celselerde yaşanmıştır. Milli Mücadele sırasında Şark Cephesi Komutanı olan Karabekir savunması sırasında Sarı Edip Efe'nin Gazi Mustafa Kemal'in yakın çevresiyle olan temaslarını dile getirmiş ve Sarı Efe'yi ajanlıkla suçlamıştır. Bunun üzerine mahkeme reisi, Karabekir'in sözünü keserek, kendisinin kâfi derecede malumata sahip olmadığı ve Sarı Edip Efe'nin başta Meclis Başkanı Kazım Paşa ile olan ilişkisinin, hükümet adına bir ajanlık

Milli Mücadele döneminde gösterdiği başarılar nedeniyle, kendisine Söke -Değirmendere- bölgesinde bir çiftlik verilmiş ve vatana hizmet tertibinden maaş bağlanmıştır. Buna rağmen geçim sıkıntısı yaşayan ve Kazım Özalp ile Gazi Mustafa Kemal'den yardım isteyen Sarı Edip Efe, çeşitli nakdi yardımların yanı sıra İzmir Liman İşletmeleri'nden bir memuriyet de edinmiştir.

"Gazi Paşa Hazretlerine,

Bendeniz Yunan harbinde, Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam bir haber gönderdi. Bir yere gittim orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabit ile hiç tanımadığım ve sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde biri vardı. Size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmekliğimi teklif ettiler. Bendeniz, hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçti ise de, daha evvel halaskarımıza haber vererek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet edeceğimi söyledim ve bütün plan ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık.

Buranın zabıtasına emin olamadığım için doğrudan doğruya zatıâlinize haber veriyorum. Planlarını anlatmak için yazım az olduğundan, emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumu arz ile hürmet eylerim."

15 Haziran 1926

Giritli Şevki[19]

yapmasına ihtimal vermesinin mümkün olmadığını belirtmiştir[22].

Kazım Karabekir'in şüpheleri Sarı Efe'nin kimliği üzerinden gelişiyor ve mahkeme heyetine "Bu adam Gazi Paşa Hazretlerine suikast yapar mı?" sorusunu yönelterek, Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın evinde misafir olacak kadar samimiyet içinde olmasını, hükümetten ve Gazi Mustafa Kemal'den çeşitli zamanlarda para yardımları almasına dikkatleri çekiyordu.[23]

Sarı Edip Efe'nin, suikast kararının heyet-i umumiye tarafından verildiğine ilişkin ifadesi üzerine, suikast sorgulanmasına dâhil edilen bir diğer önemli isim de Milli Mücadele komutanlarından Ali Fuat Cebesoy idi. Yıllar sonra kaleme aldığı anılarında; hükümetin suikast teşebbüslerinden başından beri haberdar olduğunu, Sarı Edip Efe'nin hükümet tarafından suikastçılar arasına sızdırıldığını ve suikastçıların zamanı geldiğinde yakalanmalarına yardım etmek üzere görevlendirildiğini, fakat hizmeti esnasında ya yanlış bir hareketi sonucunda ya da başka bir nedenle sonu idama uzanacak bir yola girdiğini belirtmiştir.[24]

Karabekir ve Cebesoy'un; Sarı Edip Efe'nin hükümetin emrinde çalışan bir ajan olduğu iddialarının temel dayanağı Sarı Efe'nin Meclis Başkanı Kazım Özalp ile olan yakınlığıydı. Kazım Özalp yıllar sonra kaleme aldığı anılarında bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Sarı Edip ifadesinde; Ziya Hurşit ile suikasta iştirak etmek amacı ile değil, hükümeti haberdar etmek niyetiyle hareket ettiğini; amacının faillerin hepsini birden yakalatmak olduğunu, ancak Ziya Hurşit suikasta iştirak eden arkadaşlarını kendisinden gizlediği için sonuç alamadığını; suikastçıları Kemeraltı'na yönlendirme sebebinin, Kemeraltı'nda yakalanmalarının daha kolay olacağını bilmesi olduğunu ve suikast olayında kesinlikle teşriki mesai etmemiş olduğunu belirtti. Sarı Efe; "Büyük Gazi'nin dehasıyla husul bulmuş olan kutsi mücadelede, hissiyat-ı Vatanperverane ile hareket ettiğinin nazar-ı dikkate alınması" temennisiyle, karara varılmadan önce Milli mücadele döneminde verdiği hizmetlerin de değerlendirilmesini dileyerek savunmasını tamamlamıştır.[25]

Sarı Edip Efe'nin idamı.

Zeliha Bilge Arşivi'nden alınmıştır.

12 Temmuz 1926 Pazartesi günü, sanıklar son savunmalarını yapmak için hâkim huzuruna geldiler. Sarı Edip Efe, savunmasını bir kâğıda yazılı olarak mahkeme heyetine sundu ve savunması başkâtip tarafından sesli olarak okundu. Savunmasında suikast yapmak ve taklib-i hükümet için teşkilat oluşturmak iddialarını reddeden Sarı Edip Efe, suikastın asli faili olmadığını söyledi.[26]

Sarı Edip ifadesinde, Ziya Hurşit ile suikasta iştirak etmek amacı ile değil, hükümeti haberdar etmek için hareket ettiğini; amacının faillerin hepsini birden yakalatmak olduğunu, ancak Ziya Hurşit suikasta iştirak eden arkadaşlarını kendisinden gizlediği için sonuç alamadığını; suikastçıları Kemeraltı'na yönlendirme sebebinin, Kemeraltı'nda yakalanmalarının daha kolay olacağını bilmesi olduğunu ve suikast olayında kesinlikle teşriki mesai etmemiş olduğunu söyledi. Sarı Efe; "Büyük Gazi'nin dehasıyla husul bulmuş olan kutsi mücadelede, hissiyat-ı vatanperverane ile hareket ettiğinin nazar-ı dikkate alınması" temennisiyle sözlerine son vermiştir.[27]

26 Haziran 1926 Cumartesi günü başlayan İzmir duruşmaları, 13 Temmuz 1926 Salı günü İstiklal Mahkemesi heyetinin kararını açıklamasıyla sona ermiştir. Buna göre İzmit Mebusu Şükrü, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Saruhan Mebusu Abidin, Sivas Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Eskişehir Mebusu Arif, Miralay Rasim, Hafız Mehmet, Ziya Hurşit, Sarı Efe, Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf idama mahkûm edilmişlerdir.[28]

İnfaz sırasına göre on ikinci sırada idam sehpasına çıkarılan Sarı Efe Edip; ailesine yazılı bir mektup bırakmış ve son sözleri sorulduğunda "İdam cezası bizim için mukadderdir, cezamızı çekiyoruz" ifadesini kullanmıştır.[29] İnfazları gerçekleştiren Cellat Ali Ağı'nın aktardığına göre; saat beş sularında idam edilen Sarı Efe Edip'in sehpaya çıkmadan önceki son sözü, etrafına bakarak söylediği "Bütün arkadaşlar burada demek!" olmuştu.[30]

GİRİTLİ ŞEVKİ

İnfazla birlikte, Milli Mücadele döneminde bir idam sehpasının önünde kesişen Sarı Edip Efe ve Giritli Şevki'nin yolları, yine bir idam sehpasının önünde ayrılmıştı. İhbarı yaparak suikast girişimini engellediği için Şevki'ye 6.500 lira mükâfat verildi.[31]

Giritli Şevki'nin ismi davanın bitmesinden sonra uzun yıllar kamuoyu tarafından duyulmadı. 1933 yılında adı bir kez daha kamuoyunun gündemine geldi.[32] 2 Ağustos 1933 gecesi İzmir Suikastı davasında yargılanan ve beraat eden Torbalılı Emin ve Adliye eski vekili Mahmut Esat -Bozkurt- Beylerle Karşıyaka'ya gelen Giritli Şevki Bey, Karşıyaka Spor Kulübü'nün üst katında bulunan Zuhal Mason Locası'na altı el ateş etmesinden sonra polis tarafından tutuklandı.[33] İlk ifadesinde; "Masonların memlekete çok zararları vardı; bunun için kızdım, locaya karşı silah attım" diyen Giritli Şevki Bey mahkemesindeki savunmasında da şunları söyledi:

"Farmasonluk milliyetçilik aleyhtarlığıdır. Farmasonluk beynelmilelcidir ve azası, Yunanlı, İngiliz, Amerikan ilh... Milletlere mensuptur. Bunlardan herhangi bir Fransız farmason, farmason olmıyan bir Türk'e tercih edilir.

İzmir'deki müessesede de Musevi, Arnavut, birkaç Türk ve ecnebi vardır. Farmasonluk ahlâk tanımaz. Onda ahlâk günün icabı, modasıdır. Daima değişir. Farmasonluk, Türk gençliğinin yüksek meziyetlerini içinden kemirmekle meşguldür. Farmasonluk harp aleyhtarıdır, harbi katillik, cinayet diye tavsif eden İzmir'deki müessesenin yaptığı bu fikirden memleketimizin ne kadar zarar gördüğünü takdirlerinize bırakıyorum. Yine, takdir buyurulur ki, harp aleyhtarlığı propagandası, harp zamanında yapılırsa yapanın kurşuna dizilmesi bütün milletlerce kabul edilmiş bir akidedir. Trablusgarp bugün anavatandan ayrılmış ise, bir Osmanlı paşanın Farmasonluğa kapılmasından ayrılmıştır. İtalya'da, Almanya'da bu teşkilât dağılmıştır. Mensupları takibata maruzdurlar. Bir nevi' tarikatları, kendilerine mahsus âyinleri, duaları vardır. Bütün bunları, Mahmut Esat Bey'in neşriyatından ve konferanslarından öğrendim. Ona itimadım olduğu gibi yazılarına da inanırım. Benim şahıslara hiçbir iğbirarım yoktur. Farmasonluk müesseselerinin varlığını protesto etmek için havaya birkaç el silah attım. Papaz Foro gibi bir Türk düşmanı Farmasonluk teşkilâtı ile saraya takarrüp ederek hain sultan Vahidettin'i elde etmiş milli teşkilata karşı kullanmıştır. Foro bizzat Farmasondu."[34]

Dava sırasında, Giritli Şevki Bey lehine şahitlik yapan Mahmut Esat Bozkurt; Giritli Şevki Bey'i İzmir İdadisi'nden tanıdığını ve çok sevdiğini söyledikten sonra, "Bilhassa Gazi Hazretleri'ne yapılacak suikastı haber vermekle vatana yaptığı hizmeti unutamam. Hâsılı çok severim" sözleri ile kendisini sahiplenmiştir.[35]

Dava sonucunda, beş gün hafif hapis ve 5 lira hafif para cezasına mahkûm edilen Giritli Şevki Bey'in cezası daha önce hiçbir sabıkası olmaması sebebi ile tecil edildi.[36]

Ekte tam metnini bulacağınız Fikri Altay'ın İzmir suikastına ilişkin notları; İzmir'de, Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmak istenen suikast girişiminin başlangıçtan itibaren bir grup eski ittihatçı tarafından organize edildiği bilgisini destekler niteliktedir. Altay'ın anlatımından da anlaşıldığı gibi suikast girişimi bir 'tertip' değil, gerçekleşmesine ramak kalmış bir eylemdir.

Fikri Altay'ın anlatımından da anlaşıldığı gibi suikast girişimi içinde bulunan İttihatçı kadrolar Sarı Edip Efe ve Giritli Şevki'den de yararlanmak istemişlerdir. Belgenin tanıklığı bu iki kişinin suikast girişiminde bugüne değin bildiğimiz yerini ve suikastı gerçekleştirecek olan ve İzmir'de yargılanıp çeşitli cezalara çarptırılan kadrolarla olan işbirliğini bir kez daha teyit etmektedir.

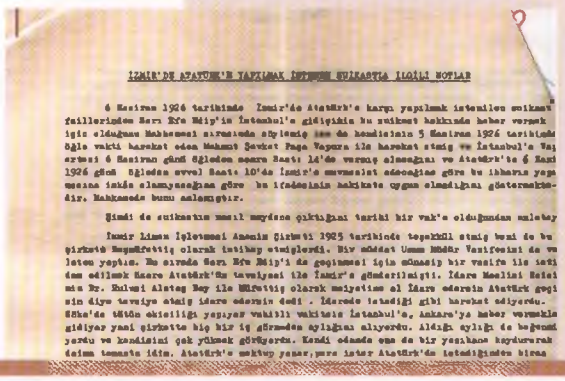
İzmir'de Atatürk'e Yapılmak İstenen Suikast İle İlgili Notlar*

6 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de Atatürk'e karşı yapılmak istenen suikast faillerinden Sarı Edip Efe'nin İstanbul'a gidişinin bu suikast hakkında haber vermek için olduğunu Mahkemesi sırasında söylemiş ise de kendisinin 5 Haziran 1926 tarihinde öğle vakti hareket eden Mahmut Şevket Paşa Vapuru ile hareket etmiş ve İstanbul'a Vapur ertesi 6 Haziran günü öğleden sonra Saat: 14'de varmış olacağını ve Atatürk'te 6 Haziran 1926 günü öğleden evvel Saat: 10'da İzmir'e muvasalat edeceğine göre bu ihbarın yapılmasına imkân olamayacağına göre bu ifadesinin hakikate uygun olmadığını göstermektedir. Mahkeme de bunu anlamıştır.

Şimdi de suikastın nasıl meydana çıktığını tarihi bir vak'a olduğunu anlatayım:

İzmir Liman İşletmesi Anonim Şirketi 1925 tarihinde teşekkül etmiş beni de bu şirkete Başmüfettiş olarak intihap etmişlerdi. Bir müddet Umum Müdür vazifesini de vekaleten yaptım. Bu sırada Sarı Efe Edip'i de geçinmesi için münasip bir vazife ile istihdam edilmek üzere Atatürk'ün tavsiyesi ile İzmir'e gönderilmişti. İdare Meclisi Reisimiz Dr. Hulusi Alataş Bey ile Müfettiş olarak maiyetine al idare edersin Atatürk geçinsin diye tavsiye etmiş idare edersin dedi. İdaredc istediği gibi hareket ediyordu. Söke'de tütün ekiciliği yapıyor vakitli vakitsiz İstanbul'a, Ankara'ya haber vermekle gidiyor yani şirkette hiçbir iş görmeden aylığını alıyordu. Aldığı aylığı da beğenmiyordu ve kendisini çok yüksek görüyordu. Kendi odamda ona da bir yazıhane koydurarak daima temasta idim. Atatürk'e mektup yazar, para ister Atatürk'te istediğinden biraz noksan para gönderdiğinden şikayet eder, aleyhine atar tutardı. Hatta suikastın 20 gün evvel yine tütün için 2500.- lira istemiş buna mukabil Atatürk 1500.- lira göndermiş olduğunu söyliyerek söğüp saymıştı. Yazıhanesinin gözünde bir de ufak defteri vardı. Bu hesapları hep oraya yazardı. Benim bildiğim o tarihe kadar Ataturk Sarı Efe'ye 10-8 bın lira kadar bir yardım yaptığını yakınen biliyorum. O zaman bu paranın büyük kıymeti vardı. Bütün bu iyiliklere karşı sonunda Atatürk'e suikast teşebbüsünde mühim bir yer almaktan utanmadı.

Sarı Efe'nin bir de Giritli Şevki adında bir arkadaşı vardı. Bu tütün işinde ortak idiler. Şevki daha

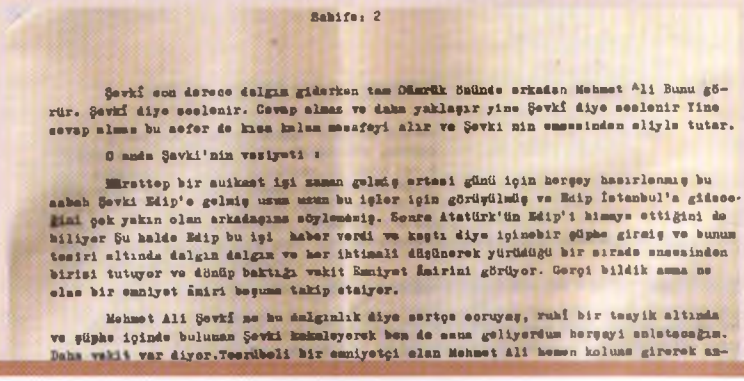

İZMİR'DE ATATÜRK'E YAPILMAK İSTENEN SUİKASTLA İLGİLİ NOTLAR

6 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de Atatürk'e karşı yapılmak istenilen suikast faillerinden Sarı Efe Edip'in İstanbul'a gidişinin bu suikast hakkında haber vermek için olduğunu Mahkemesi sırasında söylemiş ise de kendisinin 5 Haziran 1926 tarihinde öğle vakti hareket eden Mahmut Şevket Paşa Vapuru ile hareket etmiş ve İstanbul'a Vapur ertesi 6 Haziran günü öğleden sonra Saat: 14'de varmış olacağını ve Atatürk'te 6 Haziran 1926 günü öğleden evvel Saat: 10'da İzmir'e muvasalat edeceğine göre bu ihbarın yapılmasına imkân olamayacağına göre bu ifadesinin hakikate uygun olmadığını göstermektedir. Mahkeme de bunu anlamıştır.

Şimdi de suikastın nasıl meydana çıktığını tarihi bir vak'a olduğundan anlatay

İzmir Liman İşletmesi Anonim Şirketi 1925 tarihinde teşekkül etmiş beni de bu şirkete Başmüfettiş olarak intihap etmişlerdi. Bir müddet Umum Müdür Vazifesini de vekaleten yaptım. Bu sırada Sarı Efe Edip'i de geçinmesi için münasip bir vazife ile istihdam edilmek üzere Atatürk'ün tavsiyesi ile İzmir'e gönderilmişti. İdare Meclisi Reisimiz Dr. Hulusi Alataş Bey ile Müfettiş olarak maiyetine al İdare edersin Atatürk geçinsin diye tavsiye etmiş idare edersin dedi . İdaredc istediği gibi hareket ediyordu. Söke'de tütün ekiciliği yapıyor vakitli vakitsiz İstanbul'a, Ankara'ya haber vermekle gidiyor yani şirkette hiç bir iş görmeden aylığını alıyordu. Aldığı aylığı da beğenmi yordu ve kendisini çok yüksek görüyordu. Kendi odamda ona da bir yazıhane koydurarak daima temasta idim. Atatürk'e mektup yazar,para ister Atatürk'te istediğinden biraz

Sahife: 2

Şevki son derece dalgın giderken tam Ödemiş önünde arkadan Mehmet Ali Bunu görür. Şevki diye seslenir. Cevap alınaz ve daha yaklaşır yine Şevki diye seslenir Yine cevap alınaz bu sefer de kısa kalan mesafeyi alır ve Şevki nin omuzundan silkiyle tutar.

O anda Şevki'nin vasiyeti :

Müttefik bir suikast işi zaman gelmiş ertesi günü için herşey hazırlanmış bu sebeb Şevki Edip'e gelmiş uzun uzun bu işler için görüşülmüş ve Edip İstanbul'a gidecekini çok yakın olan arkadaşına söylememiş. Sonra Atatürk'ün Edip'i himaye ettiğini de biliyor Şu halde Edip bu işi haber verdi ve kaçtı diye içinebir şüphe girmiş ve bunun tesiri altında dalgın dalgın ve her ihtimali düşünerek yürüdüğü bir sırada emniyetden birisi tutuyor ve dönüp baktığı vakit Emniyet Amirini görüyor. Gerçi bildik amma ne olsa bir emniyet Amiri beşime takip etmiyor.

Mehmet Ali Şevki ne bu dalgınlık diye sertçe soruyor, ruhi bir tesvik altında ve şüphe içinde bulunan Şevki kaybetmeyerek ben de sana geliyordum herşeyi anlatacağım. Daha vakit var diyor.Tecrübeli bir emniyetçi olan Mehmet Ali hemen koluna girerek ca-

ziyade deniz işlerinde çalışır Adalar ile ticari işler görür, bir şahsiyet olduğundan Emniyet amirleri de onunla sıkı temasta bulunarak Emniyet işlerinde istihbaratta yardımından faydalanırlardı. Bilhassa o vakit Emniyet Amirlerinden Mehmet Ali Bey'le (bilahare Emniyet Müfettişi olmuştur) araları çok iyi ve anlaşma vardı. Bu Şevki sık sık bizim yazıhaneye gelir Edip'le baş başa vererek uzun müddet görüşürlerdi. Ben de tütün ve ticari işlerinden konuşuyorlar zannında idim. Nihayet 5 Haziran 926 günü sabahı saat: 10'da Şevki yine geldi. Baş başa verdiler, uzun uzun konuştular saat: 11.30 da Şevki ayrıldı ve gitti. 3 ila 4 gün evvelden Meclisi İdare Reisine İstanbul'a gideceğimizden bahsederek güya izin istemişti. Buna binaen bana dönerek acele işim çıktı bugün saat: 12'de kalkacak Mahmut Şevket Paşa vapuru ile İstanbul'a gidiyorum dedi. Ben de Riyasete bir şey yazar gidersin dedim. Kısaca bir şeyler yazdı ve hemen vapura yetişmek üzere gitti. Aynı gün öğleden sonra Saat: 15'de Giritli Şevki yine geldi. Kapıdan yazıhaneme baktı. Göremeyince bana dönerek yok mu diye sordu. İstanbul'a gitti dedim. O anda Şevki sarardı sarsıldı şöyle kapıya dayandı. Ne vakit diye sordu. Senden sonra hemen gitti Mahmut Şevket Paşa vapuruna yetişti dedim. Şöyle 2-3 dakika sendeledi düşündü ve yavaş yavaş ayrıldı. Bahçeye çıkarak Konak istikametine yürümeye başlamış.

Bundan sonrasını Emniyet Amiri Mehmet Ali'den dinledim:

Şevki son derece dalgın giderken tam Gümrük önünde arkadan Mehmet Ali bunu görür. Şevki diye seslenir. Cevap alamaz ve daha yaklaşır yine Şevki diye seslenir. Yine cevap alamaz bu sefer de kısa kalan mesafeyi alır ve Şevki'nin ensesinden eliyle tutar.

O anda Şevki'nin vaziyeti:

Mürettep bir suikast işi zaman gelmiş ertesi günü için her şey hazırlanmış bu sabah Şevki Edip'e gelmiş uzun uzun bu işler için görüşülmüş ve Edip İstanbul'a gideceğini çok yakın olan arkadaşına söylememiş. Sonra Atatürk'ün Edip'i himaye ettiğini de biliyor. Şu halde Edip bu işi haber verdi ve kaçtı diye içine bir şüphe girmiş ve bunun tesiri altında dalgın dalgın ve her ihtimali düşünerek yürüdüğü bir sırada ensesinden birisi tutuyor ve dönüp baktığı vakit Emniyet Amirini görüyor. Gerçi bildik ama ne olsa bir emniyet amiri boşuna takip etmiyor.

Mehmet Ali Şevki ne bu dalgınlık diye sertçe soruyor, ruhi bir tazyik altında ve şüphe içinde bulunan Şevki kekeleyerek bende sana geliyordum her şeyi anlatacağım. Daha vakit var diyor. Tecrübeli bir emniyetçi olan Mehmet Ali hemen koluna girerek anlat Şevki hepsini biliyorum ama bir kere de senden dinliyeyim diyerek ..... zade kahvesine gidiyorlar ve orada Şevki her şeyi söylüyor. Şevki'yi hemen Vali Kazım Paşa'ya götürüyor oradan Emniyet Müdürü de hazır olduğu halde bütün teşebbüsler meydana çıkıyor. Bunun başında Ziya Hurşit'in Kemeraltı Karakolu başında üç yol ağzında, üç noktadan geçerken ateş sahasına girileceğini ve buna müteaddit Şevki'nin Cami sokağında bulunduracağı bir otomobile hepsini bindirerek çeşmeye oradan da hazırlanan kayıklar ile Sakız'a kaçacaklarını haztırladıklarını ve Ziya Hurşit ile arkadaşlarının ayrı ayrı bulundukları yerleri tabancaların ve bombaların bulundukları yerleri söylemiş Emniyet Müdürlüğü aldığı tertibat üzerine bunların hepsini bulunduklarını söyledikleri yerlerde kıskıvrak yakalayarak ..... ettiklerini ve Kazım Paşa'yı da o sırada Eskişehir'de bulunan Atatürk'e haber vererek kendisinin oraya hemen hareket edeceğini lazım gelen tafsilatı vereceğini ve hareketinin tehiri ile İzmir'e muvasalatını önlendikten sonra ..... arz etmiş ve bu suretle İzmir'e varış yeri bırakılmıştır.

Atatürk 6 Haziran 926 öğleden sonra İzmir'e varmıştır. Karşıyaka'dan istikbal ettik (Aynı zamanda Karşıyaka Belediye reisi idim) beni vagonda alıkoydu. İzmir'e beraber gittik son derece asabi ve durgundu. Doğru Palasa gidildi. İzmir henüz suikast haberini duymamıştı. Naim Palasta Atatürk doğru yukarıya çıktılar. Aşağıda salonlarda hayli kalabalık vardı. Bunların hiç birisi bu fena haberi duymamışlardı. Atatürk bir türlü aşağıya inmiyordu. Vakitte gecikmişti karanlık basmıştı. Bir aralık Büfe mevkinin arkasına çağırıldım bekle şimdi suikastçılar birer birer gelecekler ve Atatürk soruşturma yapacak dediler. Evvela Ziya Hurşit geldi. Arka taraftan doğru yukarıya çıkarıldı. Şöyle merdivenin ucuna doğru çıktım. Atatürk'ün oturduğu odanın kapısı açıktı. Ziya Hurşit Atatürk'ün karşısında idi. Atatürk'ün ne sorduğunu duymadık. Ziya Hurşit hiç vaziyetini bozmadan serbest bir tavırla ve yüksek sesle "onu öldürmek istedik ne yapalım ki talih bize yardım etmedi ve bundan dolayı çok müteessirim".

DİPNOTLAR

1 Fahreddin Altay ve kardeşi Fikri Altay'ın kişisel evrakı üzerinde yaptığımız araştırmalar sırasında ulaştığımız bu belgenin yayınlanmasına verdikleri izinden dolayı Sayın Zafer Falay'ın şahsında aile üyelerine teşekkür ederiz. Yine bu makalenin hazırlanmasında şimdilerde hayatta olmayan ve İzmir Milli Kütüphanesi'nde uzun yıllar gönüllü olarak çalışan rahmetli Zeliha Bilge'nin (1917-1995) rahmetli Uğur Mumcu'nun *Gazi Paşa'ya Suikast* (İstanbul 1992) kitabını yayına hazırlarken İzmir'de yaptığı araştırmalar sırasında kendisine yaptığı dönemin gazete çevirilerinden, tuttuğu notlardan ve çok zengin olan İzmir Suikastı sırasında çekilen fotoğraf arşivinden yararlanılmıştır.

2 *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Yay. Haz. Hulusi Turgut, İş Bankası Yay. , İstanbul, 2006, s.476.

3 Kazım Özalp; Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*. İş Bankası Yay. , İstanbul, 1998, s. 41.

4 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, İstanbul, 1977, ss.33-37.

5 Hıfzı Topuz. *Özgürlüğe Kurşun*. İstanbul, 2007, ss.138-139.

6 Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İstiklal Mahkemesi Savunması", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2009, S.184, s. 52.

7 Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu*, İstanbul, 2003, s. 217.

8 *Ahenk* Gazetesi, 28 Haziran 1926.

9 Cemal Avcı, *İzmir Suikastı*, İstanbul, 2007, s. 87.

10 Nail Moralı anılarında Sarı Edip Efe 'nin istirdattan sonra Mustafa Kemal'e karşı hareketler içerisine girdiği için kendisini uyardığı bilgisini vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nail Moralı, *Mütareke'de İzmir*, İzmir, 2002, s.136.

11 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, cilt II, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İst. 2002, s. 222. Sarı Edip Efe İstiklal Mahkemesi'ndeki savunmasında para aldığını reddetmektedir. Bkz. *Ahenk*, 12 Temmuz 1926. Cemil Koçak 10 Mart 2012 tarihli *Star* gazetesindeki köşe yazısında Sarı Edip Efe'nin Kuşçubaşı Hacı Sami'nin yakalanarak öldürülmesi olayında rolü olduğunu ima etse de Kuşçubaşı Hacı Sami'nın öldürülmesi Sarı Edip Efe'nin asılmasından bir sene sonra gerçekleşmiştir. Hacı Sami'nın öldürülmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, İstanbul, 2007, s. 299.

12 *Ahenk*, 12 Temmuz 1926.

13 Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul*, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul 2009, s. 297.

14 Giritli Şevki sadece İzmir'de değil, yakın ilçelerde de tanınmaktaydı. Bu bilgi için başta Torbalı olmak üzere Menderes Havzası nda yaptığı sözlü tarih çalışmalarıyla tanınan meslektaşımız ve dostumuz Necat Çetin e teşekkür ederiz.

15 Saraçoğlu, age, s. 297.

16 Saraçoğlu, age, s. 299.

17 *Ahenk*, 28 Haziran 1926.

18 *Ahenk*, 26 Haziran 1926.

19 Cemal Avcı, *İzmir Suikastı*. , İstanbul, 2007, ss.72-73.

20 İstiklal Mahkemeleri için bkz; Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir 2008.

21 *Ahenk*, 28 Haziran 1926.

22 *Ahenk*, 5 Temmuz 1926.

23 Kazım Karabekir, *İzmir Suikastı*, , İstanbul, 1994, ss.118-119.

24 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*. Cilt II, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, , İst. 2002, s. 223.

25 Kazım Özalp; Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul, 1998, s. 41.

26 *Ahenk*, 12 Temmuz 1926.

27 *Ahenk*, 12 Temmuz 1926.

28 *Ahenk*, 13 Temmuz 1926.

29 *Ahenk*, 14 Temmuz 1926.

30 Şemsi Katıltan, *Bir Cellattın Hatıraları*, İzmir, 2010, s.68.

31 Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu*, İstanbul, 2003, s. 418.

32 *Hizmet*, 3 Ağustos 1933.

33 *Hizmet*, 6 Ağustos 1933.

34 *Son Posta*, 7 Ağustos 1933.

35 Mahmut Esat Bozkurt ve Masonluk hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1995, Cilt II, Sayı 4-5, ss.245-262. ; Ayrıca bkz. Süha Umur, "1933 Yılında Bir Olay", *Mimar Sinan Dergisi*, 1978, S.27. ss.49-54.

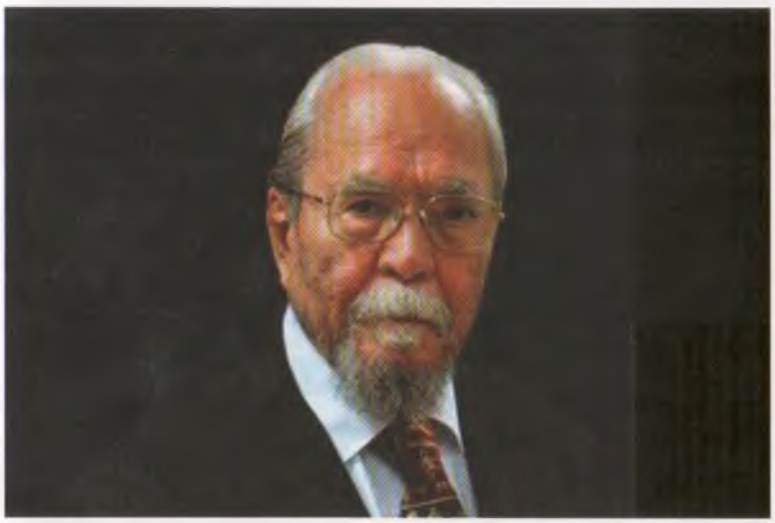
36 *Halkın Sesi*, 7 Ağustos 1933.

37 Yazımdan kaynaklanan anlatım ve tarih hatalarına dokunulmamıştır.

HALİL İNALCIK ÜZERİNE BİR "EGO-BELGE"

EVANGELİA BALTA

Aşağıda bulacağınız metin otuz yıllık bir yolculuğun öyküsüdür. Öykü, 1983 yılında Paris I-Sorbonne ve École Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales'de doktora yapmak için gittiğim Paris'te başlıyor ve 2011 yılı sonunda Halil İnalcık'ın kendi eserlerine ayrılan bir ortak yayına katılmamı önerdiği Bilkent Üniversitesi'nde noktalanıyor. İnalcık, o tarihte benden hem kendi eserlerinin mihenk taşı, hem de Osmanlı çalışmalarına son derece önemli bir katkı niteliğinde olan "tımar sistemi" üzerine bir makale yazmamı istemişti.

Halil İnalcık, Maison des Sciences de l'Homme'da "çift sistemi", "raiyyet", "çiftlik", "köy ve köylü" konularına odaklanan bir dizi seminer veriyordu, bu dersleri bir tanesini bile kaçırmadan izliyordum. Konferansları benim için aynı zamanda kendimle düzenli olarak söyleşme fırsatı oluyordu. Aklıma takılan soruları çözüyor, şüpheleri temizliyor, önceden düşündüğüm bazı şeyleri doğruluyor, neler okumam gerektiğini not ediyordum.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

*"Historical truth or falsity are important only insofar as they express the identity of the author"**

H. Porter Abbott

Halil İnalcık'ın önüme koyduğu bu zorlu hedef benim için aynı zamanda kişisel bir meseleydi, çünkü tarihyazımı alanındaki çalışmalarımın çoğu Osmanlı döneminde Yunanistan coğrafyasındaki bölgelerin ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgili soruları aydınlatmak amacıyla giriştiğim *Tapu Tahrir Defterleri* incelemelerine dayanıyordu. Ülkem Yunanistan'da yeni yapılanmakta olan bir bilim dalı olan Osmanlı araştırmaları ile ilgili henüz doktorama başladığım dönemde yazdığım "Les sources ottomanes dans l'historiographie grecque" (Yunan tarihyazımında Osmanlı kaynakları) başlıklı makalemde de bu defterlere gönderme yapmıştım. Dolayısıyla, bu metnin dipnotları bazı otobiyografik referanslar içeriyor.[1] 1974'teki rejim değişikliğinden hemen önce ve hemen sonra Yunanistan'da meydana gelen siyasal ve ideolojik dönüşümleri yaşayan kuşaktanım. Ülkemde Yunan tarihi araştırmalarının yenilikçi dönüm noktası da bu döneme rastlar ve kaçınılmaz olarak Osmanlı araştırmalarıyla bağlantılıdır.

Şimdiye kadar yazdıklarımı, yer aldığı döneme ilişkin bir tanıklık olarak birazdan anlatacaklarımın tarihsel çerçevesi olarak kabul edebiliriz. Öyküm Halil İnalcık'ın başka pek çok değerli çalışmasının yanında "defteroloji"[2] alanına yaptığı katkının benim üzerimdeki etkisine odaklanacak. Böyle bir yaklaşımın "tarihi yeniden düşünme" sürecine katkıda bulunabileceği ve belki "her kuşakta tarihin yeniden yazılmasının" farklı yönlerine ışık tutabileceği düşüncesiyle bu seçimi yaptım. Üstelik Halil İnalcık'ın dünya çapında tanınan çalışmaları üzerine tüm yazılanlardan sonra, benim sayfalarımın onun Yunanistan'daki Os-

manlı araştırmaları üzerindeki etkisini göstermek dışında pek bir yenilik getirmeyeceğinden de emindim.[3]

I

Halil İnalcık'ın yayınlarına yapılmış ilk göndermelere öğrenci iken, Apostolos Vakalopoulos'un Ιστορία του Νέου Ελληνισμού[4] [Yeni-Hellenizm Tarihi] adlı eserinde rastladım. Bu göndermeler Fatih Sultan Mehmed dönemi ile ilgiliydi. Öğrencilerin 1970'li yılların sonlarında okudukları Ekdotiki Athinon'un [Atina Yayınevi] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [Yunan Ulusunun Tarihi] adlı kitabının bibliyografisinde de Halil İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğu kurumları ve örgütlenmesi ile ilgili genel olarak İngilizce yayınlanmış çalışmalarından bazı başlıklar yer alıyordu.[5] Yine aynı dönemde, Vassilis Dimitriadis yönetiminde Institute of Balkan Studies tarafından yayınlanan δελτίο Τουρκικής Βιβλιογραφίας [Türk Bibliyografisi Bülteni] içinde Yunanca olarak Halil İnalcık'ın makalelerinin ve araştırmalarının ayrıntılı özetlerini ve eleştirilerini okudum.[6] Dil dersleri sırasında, tarihsel metin diline alışmak amacıyla başka eserler arasında İnalcık'ın artık klasikleşmiş olan "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu" başlıklı makalesi ile II. Murad döneminin en eski sicillerinden olan *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*'e yazdığı girişi (1954) de çeviriyorduk. Bu metnin yayınlanması defteroloji alanında bilinen gelişmelerin yolunu açmıştı. Yine aynı kaynak, yıllar sonra 2010'da gerçekleştirdiğimiz 16. ve 17. yüzyıllarda Tsamouria (Epirus'daki Thesprotia ve Paramythia bölgeleri) ile ilgili çalışmaya da başlangıç noktası oluşturacaktı.[7]

Üniversite yıllarımda, büyük kısmı 1977'de Selanik Aristoteles Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunan Nikos Svoronos'un "Bizans döneminden Osmanlı dönemine arazi ve vergi sistemi" başlıklı dersinde olmak üzere,[8] Halil İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgili o tarihe kadar yayımladığı makalelerin çoğunu okudum. Diplomamı aldıktan ve Centre d'Études d'Asie Mineure'de araştırmacı olarak çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra ise, yine İnalcık'ın "Capital Formation in the Ottoman Empire" başlıklı çalışmasını Yunanca çevirisinden okudum. Spyros Asdrachas bu çalışmayı ekonomik ve toplumsal tarih uzmanı yirmi tarihçinin çalışmalarının Yunanca çevirilerini topladığı 1979'da çıkan Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνες) [15. ve 19. Yüzyıllar Arası Balkan Ülkelerinin Ekonomik Yapısı] adlı kitaba dâhil etmişti.[9] Bu "Türk hâkimiyeti" altında geçen yılların tarihine yeni temalar katmayı amaçlayan ilk yayın denemesiydi ve bu çaba da o dönemde Yunanistan'da tarih çalışmalarını sarmalayan yenilikçi ortamda mümkün olabilmişti.

Halil İnalcık'ın bu araştırmaları,[10] tıpkı Ömer Lütfi Barkan'ın eserleri,[11] Vera Mutafcieva'nın *Agrarnite otnoshenija*.[12] Bistra Cvetkova'nın *Les institutions ottomanes* (Osmanlı Kurumları)[13] ya da Spyros Asdrachas'ın Μηχανισμοί [Mekanizmalar][14] başlıklı yayınları gibi, benim için belirleyici oldu. Yunanistan'da henüz Osmanlı araştırmalarının bulunmadığı bir dönemde, bu okumalar sonradan kendimi adadığım bilim dalında aldığım eğitimin temelini oluşturdu. Bu seçki ayrıca, doktora tezimle başlayarak sonraki yıllarda uzmanlaşacağım alan, yani defter incelemeleri ile ilgili ipuçlarını da barındırıyordu. Seçimlerimizi

Apostolos Vakalopoulos (1909-2000). Halil İnalcık'ın yayınlarına yapılmış ilk göndermelere Vakalopoulos'un *Yeni-Hellenizm Tarihi* adlı eserinde rastladım.

işte böyle ilgimizi çeken şeyler ya da 1999 yılında Halil Bey'le birlikte çalışacak olan Peter Burke'ün[15] ifadesiyle, "bir dizi rastlantı" belirliyor.

II

Halil İnalcık'la ilk kez Paris'te 1983 yılında tanıştım. Chicago Üniversitesi'nden meslektaşı Alexandre Benningsen'in (1913-1988) düzenlediği bir program çerçevesinde, Maison des Sciences de l'Homme'da bir dizi konferans vermek üzere orada bulunuyordu. Benningsen o sıralarda École Pratique des Hautes Études'de esas olarak Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanların çalışıldığı Arap Dünyası Dışı İslam Tarihi Bölümü'nü yönetiyordu. Halil İnalcık Maison des Sciences de l'Homme'da "çift sistemi", "raiyyet", "çiftlik", "köy ve köylü" konularına odaklanan bir dizi seminer verdi. Bu seminerler École des Langues Orientales'deki

N. Svoronos (1911-1989). 1977'de Selanik Aristoteles Üniversitesi'nde Svoronos'un "Bizans döneminden Osmanlı dönemine arazi ve vergi sistemi" başlıklı dersinde Halil İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgili o tarihe kadar yayımladığı makalelerin çoğunu okudum.

tüm hoca ve öğrencileri, Paris I ve Strasbourg üniversitelerindeki tüm İslamologları, Türkologları ve Osmanlı İmparatorluğu uzmanlarını Maison des Sciences de l'Homme'a çekti. Yalnızca İnalcık'ın adı bile dinleyicilerin akın etmesine yetiyordu. Ben ise bu dersleri bir tanesini bile kaçırmadan izliyordum. Konferansları benim için aynı zamanda kendimle düzenli olarak söyleşme fırsatı oluyordu. Aklıma takılan soruları çözüyor, şüpheleri temizliyor, önceden düşündüğüm bazı şeyleri doğruluyor, neler okumam gerektiğini not ediyordum. Ama hiçbir zaman elimi kaldırıp aklımı kurcalayan şeylerle ya da duyduklarımla ilgili bir soru sormaya cesaret edemedim.

O dönemde doktora tezimi yazıyordum. Eğriboz'un alınmasından sonraki ilk Tapu Defteri olan 1470 tarihli transkripsiyonu incelemeyi uzun süredir bitirmiş, nüfus ve ekonomiyle ilgili veriler üzerinde çalışıyordum.[16] Halil İnalcık'ın Paris'te bulunması benim için pek çok açıdan bulunmaz bir fırsattı. Ama önce yüksek lisans öğrenimimden söz etmeliyim. Tez hocam, Centre National de la Recherche Scientifique (Bilimsel (Corinth / Korinthos), bazen de Siroz (Serres) ya da Limni Adası (Limnos) vb. ile ilgili alıntıların transkripsiyonunu yapıyorduk. Rastlantı mıydı bilmiyorum, ama Yunan bölgelerinden birini kapsamayan kaynaklarla çok az karşılaşıyorduk. Ardından herhangi bir kurumun, başka sicillerde yer almayan daha önce rastlamadığımız bir verginin ya da şu veya bu sicilde kullanılan herhangi bir ölçü birimi ile ilgili bir ayrıntının yorumu

G. Duby (1919-1996). Yaptığım okumalar, Osmanlı kaynaklarını incelememi sağlayacak olan yöntem araştırmalarımla birleşince, beni Collège de France'da Georges Duby'nin verdiği "Ortaçağ'da Batıda Tarım Ekonomisi" derslerine sürükledi.

katında, Spyros Asdrachas'ın seminerini de izliyordum. Bu seminerde, cemaat defterleri, kilise defterleri, vasiyetnameler, çeyiz sözleşmeleri, hatıralar, seyahatnameler, noter belgeleri, vakayınameler, edebi metinler, halk şarkıları, esnaf sicilleri, mahsul alınmayan seneleri ve kıtlıkları anlatan kısa yıllıklar ve ticaret yazışmalarından oluşan kaynaklardan hareketle Osmanlı dönemindeki Yunanistan'ın imajını inceliyorduk. Çoğunlukla, fethedenin gözünden tutulan resmi Osmanlı kayıtları ile yan yana gelerek bu imajı tamamlayan Yunan kaynaklarını kullanıyorduk. Bu kaynaklar gündelik yaşamın, insanların normal yaşamının görünmeyen bir yönünü gösteriyorlar ve gündelik yaşam yapılarının tarihine geçmemizi sağlıyorlardı. Annales Okulu'nun çizgisinde bir ders. Spyros Asdrachas'ın semineri beni bu yeni dünya ile tanıştırdı ve F. Braudel'in *La Méditerranée* ve ardından *Civilisation Matérielle, Économie et Capitalisme, XVe-XVIIIe*, Emmanuel Le Roy-Ladurie'nin *Montaillou* (1975) ve *Paysans de Languedoc* (1966) kitaplarını, Jacques Le Goff, Pierre Villar, Pierre Gourbet ve başka Hautes Études VI. Section profesörleri-

Kaydedilen vergilerden hareketle üretim bilgilerine ulaşmak mümkün oldu ve ölçüler kişi başına düştüğü varsayılan gelirden ailenin öz tüketimine, ekim için tohumluğa ve vergiye ayrılan paylar kesildikten sonra bir üretim fazlası kaldığını kanıtladı. Üretim fazlasının oluşmasına başka ekonomik faaliyetler de katkıda bulunuyor ve bu faaliyetler sayesinde para, kasaba ve köylerin halkına ulaşıyordu.

araştırma sorumlularından) Nicoara Beldiceanu idi.[17] Gilles Veinstein, Nicolas Vatin, Marie-Magdeleine Lefebvre ve Minhea Berindei ile birlikte, Sorbonne'da küçük bir sınıfta her Salı günü 9'dan 11'e kadar verdiği seminere devam ediyordum. Irène Beldiceanu-Steinherr da tüm seanslara katılıyordu. Seminerin konusu aslında N. Beldiceanu'nun o sıralar eşiyle birlikte üzerinde çalıştığı konuyla kesişiyordu. Elimizdeki fotokopilerden, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrirleri'nden bazen Gördes geliyordu. Ders makale ya da meslekten kişilerin yaptıkları araştırmaların sunumlarıyla süsleniyor, tüm bunlara kolokyum ve bilimsel toplantılarla ilgili kaçınılmaz duyuru ve yorumlar eşlik ediyordu. Her hafta tekrar eden bu ritüel, yılda birkaç kez en genç araştırmacıların sunumlarıyla kesintiye uğruyordu.

Yine aynı düzen içinde, her hafta, Hélène Glykatzi-Ahrweiler'in Bizans Araştırmaları bölümünün bürolarının bulunduğu Sorbonne'un çatı nin araştırmalarını, hatta Marc Bloch ve Lucien Febvre gibi tarihçilerin çok daha eski çalışmalarını okuma fırsatını verdi. Bu okumalar, Osmanlı kaynaklarını incelememi sağlayacak olan yöntem araştırmalarımla birleşince, beni Collège de France'da Georges Duby'nin verdiği "Ortaçağ'da Batıda Tarım Ekonomisi" derslerine sürükledi. Böylelikle, Annales Okulu'nun evreni -Halil İnalcık daha önce bu okulun Osmanlı araştırmaları üzerindeki etkisini göstermişti[18]- ve bunun yanı sıra Bruce McGowan'ın aynı

dönemde yayınlanan araştırmaları,[19] üzerinde çalıştığım sicilleri ekonomik bir araştırmanın gereklerine cevap verecek şekilde envanterlememi ve düzenlememi sağladı.

1470 tarihli Eğriboz defteri, doğrudan üretici düzeyinde net gelirlerin varlığını kanıtlayan bir araştırma aracı oldu. Söz konusu üretici ise, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan *zımmî*'den başkası değildi ve gerek o tarihte, gerekse sonraları benim araştırma konumun alanını oluşturacaktı. Bu kaynak, üretim fazlasını oluşturan "gerçek" boyutlar değil, aritmetik boyutlar yardımıyla gerçekleştirilme ve bölüştürülme mekanizmalarının özelliklerini incelemeye olanak tanıyordu. Bu üretim fazlasının büyük kısmı, fetihten sonra kurulan devlete ve bu devletin aracıları olan timarlılarla vakıflara ödenen vergiyi oluşturuyordu. Kaydedilen vergilerden hareketle üretim bilgilerine ulaşmak mümkün oldu ve ölçüler genel kural olarak kişi başına düştüğü varsayılan gelirden ailenin öz tüketimine, ekim için tohumluğa ve vergiye ayrılan paylar kesildikten sonra dahi bir üretim fazlası kaldığını kanıtladı. Yine bu ölçüler, bu üretim fazlasının oluşmasına başka ekonomik faaliyetlerin de (hayvancılık, ipekböcekçiliği, dokumacılık vb.) katkıda bulunduğunu ve bu faaliyetler sayesinde paranın kasaba ve köylerin halkına ulaştığını gösterdi. Gelir vergisinin resmî değeriyle doğal kaynaklar arasında kurulan bağlantı üretimin ticarileştiği ortamı, yani köylünün öncelikle vergi olarak ödeyeceği parayı kazanmak için piyasaya nasıl katıldığını gösteriyordu. Kaynaklarıma bu şekilde son derece basit sorularla yaklaşıyordum. Bu kaynakların kendi mantığını izlersek, bize fetheden-fethedilen ilişkisinin işleyiş biçimini göstereceklerine inanıyordum, zira vergi kayıtlarının belli bir ekonomi mantığını yansıttığı kesindi. Spyros Asdrachas'ın Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας [Tarım Ekonomisi Mekanizmaları] kitabında ortaya koyduğu sorunsalı benimseyerek, Eğriboz fethedildikten sonra tutulan ilk sicilin sunduğu tüm olanakları değerlendirmeye çalışıyor ve bu kaynağın sınırlarının da farkında olduğumdan, üretim düzeylerine göre çeşitli bölgelerdeki nüfus yoğunluklarını bulmayı deniyordum.

E. Balta, Yunan öğrencilerle Paris'te (1981).

Halil İnalcık'ın tezimin bazı bölümlerini okuması ve yöntemimi onaylaması, tezimi kanıtlama biçimimin özgünlüğü konusundaki saf özgüvenime rağmen, benim için çok önemli bir referans oldu. Aslında Beldiceanu çifti Osmanlı Tapu Defterleri'nin yayınlanması ve yorumlanması, gerçek verilerin ortaya konmasıyla yetiniyordu. "Zaten geriye kalan her zaman belgelerdir, teori değil", demişlerdi. Elbette ben de herhangi bir teori geliştirmiyordum. Basit ve tümüyle deneyimsel bir biçimde, egemen Osmanlılar tarafından *reaya*'nın vergilendirilmesi mantığını araştırıyor ve tarım üretiminden alınan başlıca vergi olan aşarın ne olduğunu anlamaya çalışıyordum.[20] Defter verilerinin incelenmesiyle giriştiğim şeyin ne o dönemde moda olan Asya Üretim Tarzı teorisiyle, ne de Marksizmle ilgisi vardı. Yaptığım şey basit muhasebeydi. Şartlar eşit olmadığında karşınızdakini nasıl ikna edebilirsiniz ki? İşte tezim yüzünden böyle mahkûm edildim.[21]

Hafızamı ne kadar zorlarsam zorlayayım, ne Halil İnalcık'a École des Hautes Études'de hangi vesileyle yaklaştığımı, ne de ona çalışmamdan nasıl söz ettiğimi hatırlayabiliyorum. Bu karşılaşmadan hiçbir şey kalmamış aklımda. Tam bir hafıza kaybı... Tedirginlik neticesi olmalı. Ancak, Halil İnalcık tarım üretimi üzerine yazdığım bölümlerin taslaklarını okumaya birkaç sabahını ayırdı. Arada bir benimle nazik bazı noktaları tartışmak için okumayı kesiyor, yorumluyor, düzeltiyor, boşlukları işaret ediyordu. Annemin Kavala'dan gönderdiği Türk kahvesini içmek için

F. Braudel (1902-1985).

mola alıyorduk. Bu molalar sırasında, tezimi savunduktan sonra ne yapmayı düşündüğümü soruyordu. Sanki biliyormuşum gibi! Göreceğiz, diyordum! Tapu Defterleri'ne odaklanmam, orijinal kaynaklardan bir derleme yayınlamam, bu malzemeye dayanarak fethin ilk yüzyıllarında Yunan bölgelerinin bir tarihini yazmam konusunda beni cesaretlendirdiğini hatırlıyorum. Bunlar bugün büyük bir şükran duygusu ve heyecan ile hatırladığım anlar, beni hâlâ etkileyen anılar. İlk karşılaşmamızla ilgili hiçbir anım olmamasına rağmen, hafızamda hâlâ aydınlık bir resim var: Büyük bir çınar ağacının yemyeşil yapraklarına bakan açık bir pencerenin önünde bir masada oturuyoruz. Paris'teki Cité Universitaire'de, Yunan Evi (=Fondation Hellénique)'nin köşe odalarından birinde Mayıs ayıydı. Otuz yıl önce ve sanki dün gibi...

III

Tez savunmam planlandığı biçimde gerçekleşti. Savunmayı izleyen olaylar da beklendiği biçimde gelişti. Doktor unvanı ile 1983 yılının Eylül ayında, Karamanlıca yayınların envanter ve kayıt işleriyle ilgilenmek üzere, öğrenimime devam etmek için ayrılmış olduğum Atina'daki Centre d'Études d'Asie Mineure'e döndüm.

Maison de l'Homme (Paris, Boulevard Raspail).

1987'de, Spyros Asdrachas (Paris'ten nihai olarak Atina'ya yerleşmek üzere ayrılmıştı) Bilimsel Araştırmalar Ulusal Vakfı'nın (National Hellenic Research Foundation) düzenlediği "Venedik ve Osmanlı egemenliği döneminde Hellen bölgesi tarımsal tarihi (15.-19. yy)" konulu bir programda kendisiyle birlikte çalışmam için beni davet etti. Böylece bir süreliğine Türkçe konuşan Ortodoksları ve Kapadokya'yı bir kenara bırakıp, Tapu Defterleri'ne geri döndüm.

Bu programda Sp. Asdrachas ile birlikte çalıştığım dönemde, Yunanistan'ın adalarından ya da anakaradaki topraklarından çok sayıda örnek tarım ekonomilerinde gelirlerle ilgili bir proje taslağı hazırlamamıza yardımcı oldu. Osmanlı kayıtları, yerel örneklerden hareketle Yunan ve Balkan yarımadalarında kırsal kesimin işleyişi konusunun çerçevesini çizmemizi ve Osmanlı egemenliğinin ilk yüzyıllarında kentsel ağların demografik boyutlarının yeniden yapılanmasını incelememizi sağlayan temel kaynak oldu. Bununla birlikte, çağdaş cemaat kayıtlarından elde ettiğimiz çok sayıda örnek ve birbiriyle kesişen bilgi, Osmanlı vergi kayıtlarının tek başlarına demografik araştırmalarda kaynak olarak kullanılamayacağını da gösterdi, çünkü bunlar bir yandan kaydedilen verginin, diğer yandan da bu verginin cemaat ileri gelenleri tarafından dağıtımının mantığına göre düzenleniyordu. Yunan kaynakları üzerinde çalışan araştırmacılarla yaptığımız işbirliği bu eşrafın cemaatin gerek ekonomik, gerekse vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde, yani Osmanlı merkezi hükümetinin dayattığı toplumsal sorumluluğun yönetiminde oynadığı rolün önemini ortaya çıkardı. Sisam Adası'nda tutulan 1632 ve 1642 tarihli iki Osmanlı defterinde bazı isimlerin karşımıza çıkma sıklığı, ada cemaati eşrafının Osmanlı hazinesine aktarılması gereken cizye ödemelerini belli sayıda aile arasında bölüştürdüklerini açıkça ortaya koydu: Aynı isimlerin tekrar tekrar karşımıza çıkmasını bu uygulama açıklıyordu. Öyle görünüyor ki, o yıllarda Sisam Adası'ndan 14 ya da 15 kadar aile, muhtemelen en var-

lıklıları, adanın toplam cizyenin yarısını ödemişlerdi.[22] Paros Adası'nda da (Kiklad) benzer bir uygulama yapılmıştı. 1748 tarihli bir belge adaya ait toplam verginin 18 aile arasında bölüştürüldüğünü gösteriyor.[23]

Thera (Santorin) Adası'ndaki iki kayıtta, *Tapu Tahrir Defteri*'nde vergiye tabi olarak görünen kişilerin %15'i ile *Cizye Defteri*'nde yer alanların %15'inin birbirini tutmadığını gördüğümde yaşadığım tatmini hatırlıyorum. Her iki defter de 1670 yılında tutulmuştu ve aynı vergiye tabi toplam insan sayısını veriyorlardı. İki kaynaktaki isimleri karşılaştırarak vardığım sonuca göre, adada vergiye tabi olması gereken nüfus *maktu*'ya tabi ilan edilen nüfustan %30 oranında daha fazlaydı. Bu konuda yazdığım araştırmayı Nejat Göyünç'ün Halil İnalcık için hazırladığı bir kitapta yayınlanmak üzere gönderdim.[24] İnalcık "Osmanlı arşivlerinin istatistik amaçlar için değil, yalnızca vergi yönetimi için temel oluşturmak üzere tutulduğuna"[25] uzun süre önce dikkati çekmişti. Dolayısıyla, Osmanlı vergi kayıtlarının nüfus toplulukların demografik boyutları ile ilgili araştırmalarda kullanılması, her zaman aynı türden olmayan kaynaklar arasında çok sayıda doğrulama yapılmasını gerektiriyordu. Kadastro defterleri ve cemaat sicillerinin saklandığı Ege Adaları örneği, bu kaynakların eşzamanlı incelenmesinin daha kesin sonuçlara götüreceğini gösteriyor. Venedik ve Osmanlı kayıtlarını karşılaştırmanın mümkün olduğu bölgeler için de bu saptama geçerlidir. Bu şekilde Çuha Adası'nın (Kythira) Osmanlılara geri verildiği 1715'te yapılmış olan bir nüfus sayımı ile 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması ile adayı geri alan Venediklilerin 1721 ve 1724'te yaptıkları iki nüfus sayımını karşılaştırdım. İki egemen devlet sistemi arasında, özellikle vergi yükümlülerinin yerinin tespiti ve kaydedilmesi konusundaki farklılıkları incelemek için bu çok iyi bir örnekti.[26]

1987'den sonra, Halil İnalcık ile her yıl yaz aylarında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışmak için gittiğim Türkiye'de, İstanbul'da görüştüm. Bazı Temmuz aylarında, onu orada eski kuşakla birlikte buluyordum. Aksatmadan her gün gelen Halil Sahillioğlu ve sonradan kendisi çok iyi arkadaşım, Üsküdar'daki evi de bana her zaman kucak açan bir sığınak olacak eski BOA müdürü Ne-

Sisam Adası'nda tutulan 1632 ve 1642 tarihli iki Osmanlı defterinde bazı isimlerin karşımıza çıkma sıklığı, ada cemaati eşrafının Osmanlı hazinesine aktarılması gereken cizye ödemelerini belli sayıda aile arasında bölüştürdüklerini açıkça ortaya koydu.

Ağırnas köyü.

Centre for Asia Minor fotoğraf arşivi. Fotoğraf: Sophia Dandolinou (1951).

Cité Universitaire bahçesinde (Paris, Mayıs 1982).

Halil İnalcık, ilk karşılaşmamızdan bugüne kadar geçen otuz yılda, akademik yaşamımda mihenk taşı işlevini gördü. Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç ve başka birkaç kişiyle birlikte, benim için bir referans noktası oldu. Kuşkusuz, onun beni teşvik ettiği gibi, Osmanlı vergi kayıtlarına dayanarak Yunan bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyıllarındaki "Tarihini" hiç yazmadım. Yine de bu kaynakları başka tür kaynaklarla birleştirerek, farklı "tarihleri", zeytinyağının, şarabın, ekmeğin vb. tarihini incelemek için kullandım.

jat Goyünç, her ikisini de bana Halil İnalcık tanıştırdı. Öğüdünü dinleyerek, 1987'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne Halil Sahillioğlu'nu görmeye gittim. Halil İnalcık kendisini bana Osmanlı iktisat tarihinin en iyi uzmanlarından biri olarak tanıtmıştı. Barkan'ın öğrencisiydi, aynı zamanda Fernand Braudel ile çalışmış tek Türk tarihçisiydi.[27] Bilge ve mütevazı Sahillioğlu, kendisini tanıdığım günden 2004'e kadar her gün Kadıköy'den Sultanahmet'e, artık içeriğini cebi gibi bildiği arşivlerde çalışmaya gelirdi. Hepimiz bizim için bir şeyleri deşifre etsin, şüphe duyduğumuz bir konuda bizi aydınlatsın diye gidip onu bulurduk. Bana karşı hep çok nazik oldu ve beni her zaman cesaretlendirdi, tıpkı benimle tanıştırdığı Mehmet Genç gibi. Daha sonra Mehmet beni başkalarıyla, onlar da yıllar geçtikçe daha genç kuşaktan başkalarıyla tanıştırdı. Halil İnalcık sayesinde Türkiye'deki ilk bağlantılarımı kurdum, bunlardan bazıları sonradan çok sağlam dostluklara dönüştü, Mustafa Oğuz ile aramızdaki gibi...

Halil İnalcık Osmanlı tarihçileri dünyasına dâhil olmamı sağladı. Bu tarihçilerle birlikte arşivlerde, aklıma takılan ve genellikle vergi kayıtlarıyla ilgili olan araştırma konularını tartışıyor, düşüncelerimi doğruluyordum. Çalışmalarımın ilk taslaklarını onlara veriyor ve onların gözlemlerinden bir şeyler öğreniyordum... *Rethinking History* süreci biraz da böyle bir şey olmalı, *Rethinking History* dergisinin kurucusu Robert A. Rosenstone'un sözlerini doğru anladıysam eğer.

"Bu derginin, genç ve yaşlı tarihçilerin yeni şeylerle uğraştıkları, deneylere giriştikleri... bizi geçmişin izleriyle yeni ilişkilere sokan, İşimdiye dekl yokluğu hissedilen bir buluşma yeri olmasını umuyorum. Biz tarih yazmanın bir sanat olabileceğine inanıyoruz ve her tür sanattaki yenilik, yazara bile garip gözükebilecek deneylere girişmek için gözüpeklik, cüret ve cesaret gerektirir."

Seneler derin izler bırakarak hızla akıp gitti. Şevkiye Hanım, Nejat Bey vefat ettiler. Geçen Mart'ta Halil Sahillioğlu'yu toprağa verdik. Tünel değişti. Ama Bilkent'ten Hoca'nın yolladığı haberleri, selamları bana getiren eski dost Muhittin Eren hâlâ orada. Her seferinde sıcak bir ithaf yazısıyla benim için yolladığı yeni bir kitabını buluyorum. Yorulmak bilmez Halil Bey... Maşallah.

1989'da, Atina Üniversitesi Halil İnalcık'a *honoris causa* unvanı verdi ve 1995'te artık klasikleşmiş eseri *The Ottoman Empire the Classical Age, 1300-1600* ilk kez Yunanca olarak, Mihalis Kokolakis'in takdire şa-

yan çevirisiyle piyasaya çıktı.[28] Halil Bey, bugün bile her görüştüğümüzde, ayrılmadan önce: "Kokolakis'e en derin selamlarımı ilet lütfen" demeyi ihmal etmez. Eski toprak... Aynı yayınevi, Alexandria, 2008 ve 2011'de Halil İnalcık tarafından yazılan ve yayına hazırlanan *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600* başlıklı çalışmayı da yayınladı.[29]

Halil İnalcık, ilk karşılaşmamızdan bugüne kadar geçen otuz yılda, akademik yaşamımda mihenk taşı işlevini gördü. Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç ve başka birkaç kişiyle birlikte, benim için bir referans noktası oldu. Kuşkusuz, onun beni teşvik ettiği gibi, Osmanlı vergi kayıtlarına dayanarak Yunan bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyıllarındaki "Tarihini" hiç yazmadım. Yine de bu kaynakları başka tür kaynaklarla birleştirerek, farklı "tarihleri", zeytinyağının, şarabın, ekmeğin vb. tarihini incelemek için kullandım. Anakaradaki İslamlaşma sürecini, ada toplumlarında cemaat eşrafının rolünü, vakıfların kilise mülkleri üzerine yerleşmesini ve buna benzer pek çok şeyi daha gözlemlemek için. Osmanlı vergi kayıtlarının ne olduğunu anlamaya ve bu kaynağın aklıma getirdiği soruları çözmeye çalıştım. Yukarıda verdiğim örneklerle anlatmak istediğim buydu. Akademik dünyada sıklıkla karşılaşılan durum, benim yazılarımın çoğu da kolokyumlarda, seminerlerde sunulan tebliğlerden, bazıları armağan olan çok yazarlı eserlere katkılardan oluşuyor. Bu davetlerden çoğu da zaten Halil Bey'in kendisinden gelmiştir. İş yüküme rağmen, onun davetlerini hep kabul ettim. Özellikle katıldığım kolokyuma kendisi başkanlık ettiğinde, bu benim için hep büyük bir onur oldu.

IV

Genellikle, önemli bir sağlık sorunu bizi hayatımızın bilançosunu çıkarmaya iter. Ben de böyle bir tünelden çıkarken kendimle hesaplaştım ve *Tapu Tahrir Defterleri* ile *Cizye Defterleri* yardımıyla Yunan bölgelerinin tarihini çalışmayı terk ederek sevdiğim, ama uğraşmaya hiç zaman bulamadığım konuya, yani Türkçe konuşan Ortodoks Anadolulu Karamanlılarla ilgili çalışmalara eğilmeye ve atalarımın memleketi olan Kapadokya'ya geri dönmeye karar verdim. 1987'den sonra, bu yönde gerçekleştirdiğim tüm çalışmalar aceleye gelmişti. Yunan bölgelerine ilişkin çalışmalarımı terk etmeye, o defterleri yavaş yavaş kapatmaya başladım. Karamanlı çalışmalarını bilimsel uğraşlarımın odağına yerleştirdikten sonra, meslektaşlarımla birlikte iki uluslararası kolokyum düzenledim ve iki kitap yazdım. Ancak defterlere duyduğum aşk da kolay unutulacak türden değildi...

Mehmet Genç ve Güldem Sarıyıldız ile (Midilli, Ekim 2003).

En eski Osmanlı kaynaklarında nasıl bir imgeleri olduğunu incelemek üzere Kapadokya Hıristiyan cemaatlerinin izlerini ararken yine bu kaynağa döndüm. Daha eski dönemlerin manzarasını aydınlatmama ve bu cemaatlerin oluşması üzerine hipotezler kurmama yardımcı olacağını umuyordum.[30]

Nüfus mübadelesine kadar Yunanca ve Türkçe konuşan Ortodoks Rumların yaşadığı Orta Anadolu bölgesini araştırmak amacıyla 15. yüzyıla ve 16. yüzyıl başlarına ait Osmanlı kayıtlarının sunduğu olanakları değerlendirmeye karar verdim. İkili hayatımın iki eğilimini buluşturmaya hevesli görünen yeni bir proje yani... Kasım 2011'de Bilkent'te verdiğim iki saatlik seminerde bu projenin temel eksenlerini ve araştırmalarımdan çıkan ilk birkaç bulguyu sunarken, Halil İnalcık en ön sırada oturuyordu. Bundan bir ay kadar sonra Atina'ya, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Vakfı'na dönmeden önce kendisine veda ederken, eldiveni attı: "Kayseri'ye gittim ve Mimar Sinan'ın doğduğu yeri, Ağırnas'ı gezdim. O zaman düşündüm de, onunla ilgili bir kolokyum düzenlememiz lazım. Necipoğlu'nu aradım, kabul etti. Ama senden de bir iyilik isteyeceğim. İlk tapu tahrirlerden hareketle köyün tarihini çıkarıver lütfen". Böylece, Ağırnas halkının Kıbrıs'a sürgüne gönderilmekten muaf tutulması için aracılık etmek üzere padişahın karşısına çıkan Mimar Sinan'ın doğduğu Rum köyü Haghioi Anargyroi'nin tarihini çalışmak üzere yeniden defterlere döndüm. Yeniden olağanüstü ve değerli kaynakların önündeydim ve Osmanlıların bölgeyi işgal ettikleri dönemdeki nüfus yapısını çalışıyor, Hıristiyanları ve Müslümanları sayıyor, isimlerini inceliyor, ne gizlediklerini bulmayı deniyordum. Tarihi yazan inkâr edilemez kanıtlar...

Birikiminden gelen tazelikle ve hani neredeyse bir yeniyetmenin heyecanıyla yeni araştırmalara girişirken Halil Bey'in yazdığı da bu tarihtir. Ortega y Gasset'in şu cümlesinin tam da onun durumuna uyduğunu düşünüyorum: "Man has no Nature, what he has is History".[**]

EVANGELİA BALTA

DİPONTALR

* "Tarihsel doğruluk veya yanlışlık sadece yazarın kişiliğini yansıttığı ölçüde önemlidir." Bu alıntı otobiyografi ile metin özellikleri bakımından ona komşu olan tarih ve roman arasındaki farklılıkları inceleyen bir metinde yer almaktadır. Bkz. H. Porter Abbott, "Autobiography, autography, Fiction: Groundwork for a Taxonomy of Textual Categories", *New Literary History* 19/3 History, Critics and Criticism: Some Inquiries (Bahar 1988), s. 597-615. Bu konuda, Jaume Aurell'in bakış açısı da oldukça ilginçtir: "Ancak hayatlarını kaleme alan tarihçileri okurken onların hayatlarındaki koşullara odaklanma eğilimi gösteririz, onlarında yazar olduklarını ve onların yazdıkları tarihin bir romancınınki kadar – anlatım yapısıyla, stil ve metaforuyla- edebiyat ürünü olduğunu görmezden gelebiliriz." Jaume Aurell, "Autobiographical Texts as Historiographical Sources: Rereading Fernand Braudel and Annie Kriegel", *Biography* 29.3 (Yaz 2006), s. 427. Karl J. Weintraub ("Autobiography and Historical Consciousness", *Critical Inquiry* cilt. 1 no 4 (Haziran 1975), s. 827) ise, bu iki yazardan önce şunları dile getirmişti: "Otobiyografi, okuyucu bakış açısını, yani otobiyografi yazarının otobiyografi yazarı olarak bakış açısını yakalayamazsa veya yakalamak istemezse doğru bir şekilde okunmuş olmaz"

** İnsanın tabiatı yoktur, tarihi vardır.

1 Yunanistan'daki Osmanlı İmparatorluğu uzmanlarının eserlerini tanıtmaya çalıştığım bu makalede doğal bir gözlemde bulunmuş, bireysel olarak ilgilenilen herhangi bir konudan otobiyografik unsurları dâhil etmeden bahsetmenin güç, hatta olanaksız olduğunu dile getirmiştim. Bu çalışma önce Yunanca olarak Τα Ιστορικά [Ta Historikal, t. 22, fas. 43 (Aralık 2005), s. 299-334, sonra da *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* cilt 8, sayı 15 (2010), s. 755-792'de yayınlandı. Jeremy D. Popkin'in parlak çalışması ise (*History, Historians and Autobiography*, The University of Chicago Press, 2005) 2005 yılında yayınlandı ve makalemi yayınladıktan sonra okudum.

2 Bu terimi icat eden Heath Lowry, sonradan eserlerinin birine ad olarak da vermiştir: Heath W. Lowry, *Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, İstanbul, Isis Press, 1992. Elizabeth Zachariadou "defteroloji" terimi üzerine şunları yazar: "The extensive use of defters induced the editors of the volume to launch the new term *defterology* intending to mean the study of defters. Unfortunately this term is identical with the ancient and modern Greek word 'δευτερολογία' (deuterologia), i.e. a second speech, and as the early Ottoman defters attract the attention of Byzantinists, the new term might give rise to confusion", bkz. Elizabeth A. Zachariadou'nun bibliyografisi, Antony Bryer and Heath Lowry (ed.) "Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman society, Papers given at a Symposium at Dumbartons Oaks in May 1982", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* LII/1 (1989), s. 146.

3 Örneğin, bkz. Özer Ergenç, "Halil İnalcık Neden 'Büyük'"? *Doğu Batı*, 2004, s. 121-141.

4 Apostolos Vakalopoulos, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού [Yeni-Hellenizm Tarihi], Selanik, 1974-1988.

5 Çok yazarlı Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [Yeni Hellenizm Tarihi], Ekdotiki Athinon, sırasıyla 1974 ve 1975'de yayınlanan X. ve XI. ciltleri. Cilt X: Οι κρίσιμοι αγώνες *(1453-1669)* [Hayati mücadeleler (1453-1669)] ve XI: Η Αναγέννηση του Ελληνισμού *(1669-1821)* [Hellenizmin doğuşu (1669-1821)].

6 Örneğin "Edirne'nin Fethi, 1361", ελτίον Τουρκικής Βιβλιογραφίας [Türk Bibliyografisi Bülteni], Yıl 2 (n8 4), Selanik 1968, s. 25-50; *Adâletnâmeler* başlıklı çalışmanın tanıtım yazısı, Αρλτίον Τουρκικης Βιβλιογραφίας [Turk Bibliyografisi Bülteni, Yıl 3 (n8 7), Selanik 1969, s. 21-56.

7 "The Ethnic and Religious Composition of Ottoman Thesprotia in the Fifteenth to Seventeenth Centuries" (Mustafa Oğuz ve Filiz Yaşar ile birlikte): B. Forsén & E. Tikkala (eds.), *Thesprotia Expedition II. Environment and Settlement Patterns* (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens XVI), Helsinki 2011 içinde, s. 347-389. Bu çalışma H. İnalcık'a ithaf edilmiştir.

8 *Timar, pronoia, iqta* gibi sözcükleri de ilk kez Nikos Svoronos'un bu bir dönemlik semineri sırasında duyduk. Nikos Svoronos bize Lucien Febvre'in yanında aldığı eğitimin kendisine öğrettiği biçimiyle Fuat Köprülü ve Ö. L. Barkan'ın Osmanlı arazi yönetimi sistemi araştırmalarına yaptıkları katkılardan söz etti. Bu tarihçilerin Türk tarihyazımına katkılarının bir bilançosu için, bkz. Halil Berktay, "The Search for the peasant in Western and Turkish History/ Historiography", *Journal of Peasant Studies* 18: 3-4, s. 144 ve devamı. Halil İnalcık üzerine, bkz. s. 159, 174-175, not 92 ve Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History. An Introduction to the sources*, Cambridge University Press, 1999, s. 98-99.

9 Spyros Asdrachas (ed.), Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας [15. ve 19. Yüzyıllar Arası Balkan Ülkelerinin Ekonomik Yapısı], Atina, Melissa, 1979. Bu eser dört Türk tarihçinin çalışmalarını da içeriyordu: Ö. L. Barkan, H. İnalcık, İlhan Tekeli et Sencer Divitçioğlu.

10 Öğrenci iken, İnalcık'ın *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600* (çev. Norman Itzkowitz & Colin Imber, 1973) kitabını satın almıştım. Bu kitapta "Librairie Pournaras" (Selanik) damgası ve elle atılmış "23 Mart 1976" tarihi bulunuyor. Sp. Vryonis ise 1991 yılında New York'ta bana aynı kitabın Aristide D. Caratzas tarafından yayına hazırlanan 1989 baskısını hediye etti.

11 Ö. L. Barkan, "Les formes de l'organisation du travail agricole dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles" (15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım emeğinin örgütlenme biçimleri), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 1 (1939-1940), s. 14-44, 165-180, 297-321; aynı yazar, "Essai sur les donnees statistiques des registres de recensement dans l'empire ottoman aux XVe et XVIe siecles" (15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus defterlerinin istatistik verileri üzerine bir deneme), *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 1 (1958), s. 9-36; aynı yazar, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", In M. A. Cook (ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, Oxford 1970, s. 163-171.

12 Vera Mutafchieva, *Agrarnite otnoshenija v osmanskata imperija prez XV-XVI v.*, Sofia, Balgarska Akademija na naukite, 1962. Yıllar sonra, bu çalışmayı İngilizce baskısını dikkate alarak Yunancaya çevirdik (Vera Mutafchieva, Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος-16ος αι.) [Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarım İlişkileri (15.-16. yy.)], Yunanca çev. Ourania Astrinaki-Evangelia Balta, "Giriş": Evangelia Balta, Atina, Poria, 1990).

13 Bistra A. Cvetkova, *Les institutions ottomanes en Europe*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1978.

14 Spyros Asdrachas, Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία, (ΙΕ'-ΙΣΤ' αι.) [Osmanlı Döneminde Tarım Ekonomisi Mekanizmaları (15.-16. yy.)], [Atina], Themelio, 1978.

15 Peter Burke, "Invitation to historians: An intellectual self-portrait or the history of a historian", *Rethinking History* 13/2 (Haziran 2009), s. 269-281. Halil İnalcık ile birlikte, *History of Humanity, Scientific and Cultural Development*, cilt. V: From the Sixteenth to the Eithteenth Century, (ed.) Peter Burke and Halil Inalcık, London, Routledge, UNESCO 1999.

16 Doktora tezimi 1983'te savundum ve 1989'da yayımlandı. Bkz. Evangelia Balta, *L'Eubée à la fin du XVe siècle. Économie et Population. Les registres de l'année 1474*, Atina, Archeion Eubean Studies, 1989, 448 s.

17 O dönemde *timar sistemi* üzerine yaptığı çalışmayı yayınlamış bulunuyordu. Bkz. N. Beldiceanu, *Le timar dans l'Empire ottoman (début XIVe – début XVIe siècle)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1980.

18 Halil İnalcık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review* (Fernand Braudel Center), cilt. 1, no 3-4 (Winter – Spring 1978), s. 69-99. Kendi otobiyografisinde de Annales Okulu'na gönderme yapar: *Tarihçilerin Kutbu. Halil İnalcık Kitabı*, Söyleşi: Emine Çaykara, İstanbul, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2005, s. 213-217.

19 Bruce W. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum* 1 (1969), 139-196; aynı yazar, *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge University Press & Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981; aynı yazar, *Sirem Sancağı Mufassal Defteri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983.

20 Halil Berktay, *op. cit.*, s. 135 ve s. 167-168, not 42.

21 Doktora öğrencilerinin kaderleriyle ilgili olarak, Emmanuel Le Roy-Ladurie'nin hem nükteli, hem acı çalışmasına bakabilirsiniz: "Apologie pour les damnés de la these", *Le territoire de l'historien*, Paris, Éditions Gallimard, 1973, s. 537-542.

22 Voir Evangelia Balta, "Açıl Susam, Açıl", *Osmanlı Araştırmaları / Journal of Ottoman Studies* XIX (1999), s. 9-81.

23 Bkz. Elefteria Zei, *Paros dans l'Archipel grec, XVIIe – XVIIIe siècles: les multiples visages de l'insularité*, (yayınlanmamış doktora tezi), Paris, Université Paris I-Sorbonne, cilt II, s. 408-409.

24 Bu kitap hiçbir zaman basılmadı. Makaleyi derleme eserlerimin ilk cildine dâhil ettim, bkz. Evangelia Balta, "Le rôle de l'institution communautaire dans la repartition verticale de l'impôt. l'exemple de Santorin au XVIIIe siècle", aynı yazar, *Problèmes et approches de l'histoire ottomane, Un itineraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*, Analecta Isisiana XXVIII, İstanbul, Les Éditions Isis, içinde s. 97-109.

25 Halil İnalcık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *op. cit.*, s. 79.

26 Bkz. Evangelia Balta, Η οθωμανική απογραφή των Κυθήρων, 1715 [Çuha Adası Osmanlı nüfus sayımı], Atina, 2009 ve aynı yazar, "Kythira under the Ottomans (1715-1718)", in: *Yücel Dağlı Anısına. "geldi Yücel, gitti Yücel, bir nefes gibi..."*, (eds) Evangelia Balta, Yorgos Dedes, Emin Nedret İşli, M. Sabri Koz, İstanbul, Turkuaz Yayınları, 2011, s. 102-133.

27 Ruggiero Romano, *Braudel e noi. Riflessioni sulla cultura storica del nostro tempo*, Roma, Donzelli editore, 1995. Ayrıca bkz., *Tarihçilerin Kutbu. Halil İnalcık Kitabı*, *op. cit.*, s. 215.

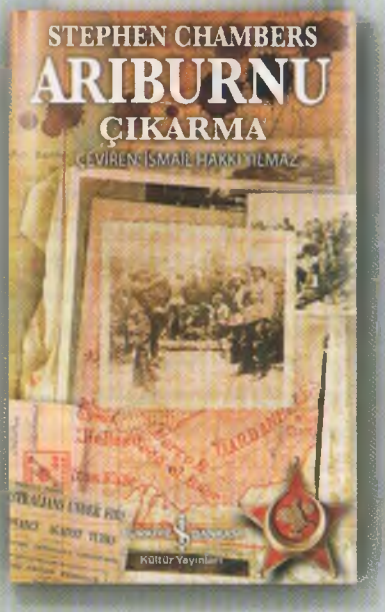
28 Halil İnalcık, Η οθωμανική αυτοκρατορία. Η κλασική περίοδος 1300 – 1600 [Osmanlı İmparatorluğu. Klasik Dönem], yazarın Yunanca baskıya önsözü ile, çev. Mihalis Kokolakis, Atina, Alexandria, 1995.

29 Halil İnalcık, Η οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας Τ.Α. *1300-1600* [Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Toplumsal Tarihi], çev. Marinos Sariyannis, Atina, Alexandria, 2008 ve Halil İnalcık & Donald Quartaert, Η οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας Τ.Α. *1600-1914* [Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Toplumsal Tarihi], çev. Marina Dimitriadou, gözden geçiren Marinos Sariyannis, Atina, Alexandria, 2011.

30 Irène Beldiceanu-Steinherr ve Ronald Jennings'in 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı vergi kayıtlarına dayanan çalışmaları, 1980'li yıllarda beni Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde Kapadokya tarihi ile tanıştırdı. Bkz. Irène Beldiceanu-Steinherr, "Fiscalite et formes de possessions de la terre arable dans l'Anatolie preottomane", *Journal of Economic and Social History of the Orient* 19/3 (Eylül 1976), s. 233-332; aynı yazar, "La geographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans", *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des seances de l'année* 1982 (Temmuz-Ekim), s. 443-503. Ayrıca bkz., Ronald Jennings, "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyeş Dağı in the Sixteenth Century", J. Bacque-Grammont and P. Dumont (eds), *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman* (Louvain 1983) içinde s. 149-250 (Ronald Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, The Isis Press, 1999, tekrar baskı içinde s. 21-114).

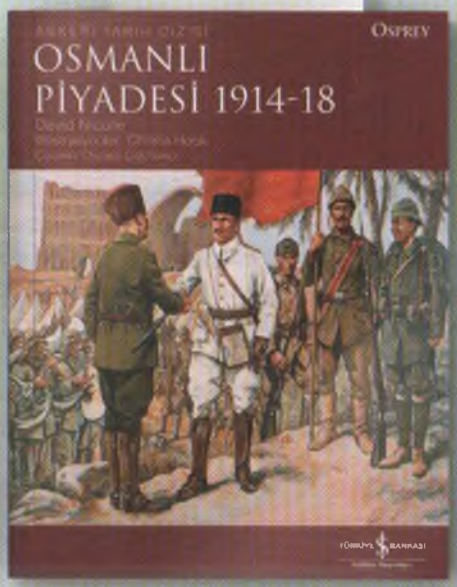
İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN 3 YENİ TARİH ESERİ

çev. İsmail Hakkı Yılmaz
284 s. | 28 TL

Anzakların Arıburnu'na çıkarma yaptıkları 25 ve 26 Nisan 1915'te yaşadıkları cehennem gibi iki günün hikâyesi. Bu kez Anzakların gözünden.

çev. Osman Çakmakçı
64 s. | 14 TL

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı piyadesini günlük yaşamından teçhizatına, talim sisteminden ordudaki reformlara kadar çeşitli yönleriyle ele alan bu eser, döneme ait fotoğraflar, kıyafet ve teçhizatı yansıtan illüstrasyonlar, savaş sahneleriyle zengin bir görsel malzeme de sunuyor.

çev. M. Tanju Akad
316 s. | 18 TL

K. J. Macksey, II. Dünya Savaşı sırasında, komutanlar ve siyasi liderler tarafından yapılan on altı ölümcül hatayı ayrıntılarıyla aktarırken, kritik bir noktada atılabilecek yanlış bir adımın bazen bütün bir orduyu çökertebileceği gerçeğini de ortaya koyuyor.

Kitabevlerimiz: **İstanbul** - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Bahçelievler, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİHÇİNİN ODASI - II

SURAIYA FAROQHI İLE SÖYLEŞİ

"Tarihçinin Odası" söyleşilerinde Türkiye'de ve dünyada tanınmış tarihçilerin çalışma odalarına konuk oluyor, hem uğraştıkları tarih sorunlarından hem de yetişme koşullarından, nasıl tarihte karar kıldıklarından ve kişisel akademik deneyimlerinden konuşuyoruz. Suraiya Faroqhi'yle de öyle yaptık. Söyleşimizde tarihçinin akıl yürütme tarzı, yöntemleri ve kaynak kullanımında nelere dikkat ettiği gibi konuları da okuyucuyla paylaşmak istiyoruz.

SÖYLEŞİ: AYŞE YAZICIOĞLU

"Tarihçinin Odası" aynı zamanda tarihçinin kendi özel hikâyesini de içinde barındırıyor. 21 yaşındayken öğrenci değişim programı ile İstanbul'a gelmişsiniz ve Ömer Lütfi Barkan'ın öğrencisi olmuşsunuz. Sonrasında İngiliz Dili alanında eğitim almışsınız. Sizin tarihçilik serüveniniz nasıl ve nerede başladı? Neden Osmanlı tarihçisi oldunuz?

Hamburg Üniversitesi'nde öğrenciyken ilk başta Avrupa Ortaçağ tarihine merak duyuyordum ve tarih ile sanat tarihinin kesiştiği konularla ilgilenmeye başladım. Hatta Arkeoloji Bölümü'nün giriş seminerlerine katılmıştım. Aslında ekonomik ve sosyal tarih ile kent tarihine olan merakım Osmanlı tarihine olan merakımdan eskidir. Herhalde romantik

Suraiya Faroqhi ve 2010 yılında yayınlanan kitabı *Animals and People in the Ottoman Empire*'ı gösteriyor.

bir tarafımız da varmış çünkü kimsenin kullanmadığı, az bilinen arşivler müthiş çekici görünüyordu. Tabii Ortaçağ Avrupa'sı söz konusu olunca böyle kaynaklar, bir öğrencinin kolayca bulabileceği nesneler değildi. Gözüme kestirdiğim, tez konusu olabilecek bir 15. yüzyıl yazması vardı, ama işi çok ilerletmeden bir başkasının bunun üzerinde doçentlik tezi yazdığını öğrendim.

Bütün bu olaylar ben 18, 19 yaşındayken oldu ve tabii ki çok saftım. O zamanlar 21 olan reşitlik yaşına basar basmaz evvel baba evinden ayrılmak istiyordum. Alternatif olarak kafamda Kahire, İstanbul ya da Cezayir vardı. Cezayir ciddi bir tercih idi çünkü Fransızcam kötü değildi ve Arapça öğreninceye kadar Cezayir'de Fransızca ile idare ederim diye düşünüyordum. Oysa Cezayir'deki savaş bitmek bilmiyordu. Sonunda Evian Antlaşması 1962 ilkbaharında imzalandı. Hâlbuki ben bir buçuk yıl önce imzalanır diye beklemiştim. Cezayir'e gitmem bu nedenle mümkün olmadı. Dediğim gibi benim için en önemli şey 21 yaşına basar basmaz evden uçmaktı. Öte yandan bir kadının da tek başına seyahat edebileceği, oturabileceği bir çevre olmalı diye düşündüm. İran'ın iyi bir fikir olmadığına dair kafamda bir düşünce vardı. Bu türden bir yaşam İstanbul'da veya Kahire'de pekâlâ olabilirdi. Ayrıca maddi olanaklar da ciddi bir sorundu. Evden ayrılacağım için burs lazımdı. Kahire ile bir değişim programı yoktu ama İstanbul ile vardı. Bunu da öğrendikten sonra Türkçe derslerine başladım. Zira bir sene Türkçe okumak ve ilgili dersten geçtiğime dair bir tavsiye mektubu almam gerekiyordu. Değişimden yararlanan ilk kız öğrenciydim. Yıl 1962 idi. Komite önce bir kız öğrenci İstanbul'da yaşayabilir mi diye tereddüt etmiş ancak o yıl benden başka aday da yokmuş.

Dediğim gibi İstanbul'u benim için cazip kılan şey, arşivlerin varlığı ve bu arşivlerin az çalışılmış olması idi. Ben 20 yaşındaki maceracı kafamla Osmanlı arşivinde keşif yapmaya çıkacaktım...

Ömer Lütfi Barkan'la çalışmışsınız.

Hamburg'dan ayrılmadan benden önce İstanbul'a gitmiş olan arkadaşlar benim için ziyaret edilecek hocaların bir listesini hazırladılar. O zamanlar Almanya'da profesörler öğrencilere nispeten mesafeliydi. Onlarla çok fazla konuşulmaz, kolayca danışılmazdı. Ama yaşı bizimkinden büyük olan öğrenciler küçük olanları eğitmek için gayrette bulunurlardı. Örneğin listemde yer alan İran edebiyatı üzerinde çalışmış ve İstanbul Üniversitesi'nde görevli olan ünlü filolog Gerhard Ritter'in hanımlardan çok hoşlanmadığı ama bu durumu kafama takmamam gerektiği söylendi. Sonunda çekinilecek hiçbir durum olmadı ve bana çok kibar davrandı.

Ömer Lütfi Barkan'ın ofisine gitmeden önce birkaç makalesini okumuştum. Ömer Lütfi Bey, malum Fransızca da yazıyordu. Ofisine girdiğimde okuduğum bu makalelerden söz ettim. 60 yaşının üstünde bir hocanın odasına 21 yaşında bir çocuk dalar ve şöyle der: "Ben sizin makalenizi okudum, çok beğendim". Bu herhalde komik... Barkan bana asistanlar odasında yer gösterdi ve asistanları ile tanıştırdı. Oysa dördüncü sınıf öğrencisi idim ve asistan olacak halim kesinlikle yoktu.

Çok önemli iki kişi o sırada Ömer Lütfi Bey ile çalışıyordu. Birisi çokça hürmetim olan Lütfi Güçer'di. Diğeri de yakın bir zamanda yitirdiğimiz

Halil Sahillioğlu idi. Ben orada çok şey öğrendim. Bir de Barkan'ın yardımcısı Enver Meriçli vardı. *Bursa Tahriri*'nin yayınında Enver Bey'in de imzası var, bu işte -ve daha başka işlerde- çok emeği geçtiği için... Aslında Enver Bey, Ömer Lütfi Bey'in yaptığı işlerin angaryasını çeken bir insandı. Sessiz fakat çok bilgili, sırası gelince çok da mizah sahibi olan bir insandı.

Ömer Lütfi Barkan ile dersimiz haftada bir kereydi ve verdiği okuma parçalarını tartışmam gerekiyordu. Verdiği ödevler kolay değildi ve ilk başta Türkçem de yeterli değildi. Ama bu durumu dile getirmek istemedim. Olur ya, beni kovabilirdi hazırlığım yok diye. O zaman bir hile yaptım. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* zaman zaman daha önce çıkarmış olduğu makalelerin yabancı dildeki özetlerini yayınlardı. Ama bunlar özetten ziyade kısaltılmış çevirilerdi. Ben önce bunları okurdum. Sonra eksik olan kısımları tespit eder, sadece bunları Türkçe olarak okurdum. Bu şekilde 'ödevini yapmış biri' olarak Barkan'ın ofisine girebiliyordum.

Barkan'ın okumaları dışında Orhan Veli'nin şiirlerini okurdum, bu bana çok da iyi geldi. Soğuk Savaş'ın getirdiği ve Edebiyat Fakültesi'nde özellikle hissedilen ağır bir hava vardı. Ben de bundan zaman zaman çok sıkılırdım. Orhan Veli ise söz konusu halet-i ruhiye ile alay eder dururdu. Eleştirmen Memet Fuat'ın çıkardığı *Yeni Dergi* isimli bir edebiyat dergisini, Aziz Nesin'i ve kaçak olarak Nazım Hikmet'i de okurdum. Gerçi Nazım'ın şiirlerini temin etmek çok kolay değildi. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün bir köşesinde kalmış olan şiir kitabı vardı; orada kimse böyle bir yayını beklemediği için kapalı dolaba kaldırılmamış olacak. Edebiyat Fakültesi'nden benimle bir baba gibi ilgilenen bir hoca da birkaç şiir kitabını bana ödünç verdi. Fakat "dikkat et, kendini yakalatma" dedi. Ben bazı şiirleri fakültenin en boş olan yerinde; kütüphane salonunda elden kopye ettim. Orada kapıları gözetlemek kolaydı. Birisi içeriye girince şiir kitabını

"Ömer Lütfi Barkan'ın ofisine gitmeden önce birkaç makalesini okumuştum. 60 yaşının üstünde bir hocanın odasına 21 yaşında bir çocuk dalar ve şöyle der: 'Ben sizin makalenizi okudum, çok beğendim'. Bu herhalde komik... "

defterin altında saklardım. 1960'ların havası böyleydi.

Sonuç olarak, İstanbul'a geldiğimde oldukça toy biriydim şöyle veya böyle yetişkin bir insan olarak Hamburg Üniversitesi'ne geri döndüm. İlk iş olarak Ömer Lütfi Bey'in tavsiyesi ile Fernand Braudel'i okudum. O zaman *Akdeniz* kitabının ancak 1949 yılında çıkmış olan birinci baskısı vardı (Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen au temps de Philippe II*, Paris Librairie Armand Colin, Türkçesi: *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2 cilt, İstanbul: Eren, 1990). Bildiğiniz gibi *Akdeniz* kitabının birinci baskısı ikincisinden çok farklıdır ve neredeyse bu iki versiyon ayrı ayrı birer kitap olarak ele alınabilir. *Akdeniz* kitabını Hamburg'da kütüphaneden aldım ve roman okur gibi başından sonuna kadar okudum. Okuduktan sonra Barkan'ın ne demek istediğini daha iyi anlamıştım. Barkan Annales Okulu ile bizi tanıştırmıştı ve bu benim için çok önemli bir keşifti. Öğrenci iken ne yapmak istemediğimi biliyordum gerçi ama ne istediğim çok net değildi. Alman tarihçiliğinin gözde dergisi *Historische Zeitschrift*'teki makalelerin çoğundan nefret ediyordum. Ama ne için nefret ettiğimi herhalde söyleyemezdim. Annales Okulu'nda sadece sosyal bilimlere karşı değil, sanata, sanat tarihine ve arkeolojiye karşı da bir açıklık vardı.

Bir de Fransa'da Soğuk Savaş hiçbir zaman o kadar etkili olmamıştı. Fransız aydınları bu durumu pek de o kadar kafaya takmıyordu. Oysa hem Türkiye'de hem de Batı Almanya'da bu Soğuk Savaş zihniyeti bir baş belası idi. Annales'de ise Fransız ile Polonyalı Ortaçağcılar arasında çok güzel tartışmalar yaşanıyordu. Bunlar beni çok etkiledi. Hay Allah, meğerse ben bunu istiyormuşum! Daha önce ne yapmak istemediğimi bildiğim halde Ömer Lütfi Bey'in tavsiyelerine uyarak, bir şekilde, hiç değilse öğrenci olarak yolumu buldum.

Almanya'dan İstanbul'a gelen bir yabancı öğrenci olarak tatmin oldunuz mu? 60'ların İstanbul'unu ve üniversite hayatını nasıl hatırlıyorsunuz, o dönemi nasıl değerlendirirsiniz?

İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra okul dışında çok enteresan insanlarla tanıştım. Altı aydan sonra, Türkçem de bir miktar düzelmişti. Ancak iddialı konuşmalar için kelime hazinem henüz yeterli değildi, ayrıca 'ciddi konular' konuşulacak insanlarla henüz tanışamamıştım -hoca öğrenci ilişkilerini burada saymıyorum, çünkü kişisel ilişkiler tamamen başka bir kategori idi- sonuç olarak sürekli nişanlılarını konuşan sınıf arkadaşlarım bana pek de ilginç gelmemeye başladı. Bu nedenlerle olsa gerek, bir ara çok sıkılmıştım. Felsefe profesörü olan Macit Gökberk'e gittim. Macit Bey hâlden anlayan bir insandı ve benim yaşımda bir kızı vardı. Beni bir kere evine götürdü, eşiyle tanıştırdı. Çeşitli yerlere davet edilmemi ve daha kafa dengi olabilecek insanlarla tanışmamı sağladı. Macit Gökberk'in sayesinde bu krizli durumu atlattım.

Dediğim gibi 1963'te 21 yaşındaydım. Bu yaşta insan hem büyüklerin dünyasından kabul görmek ister hem de buna hazır olmadığını bilir. Felsefe mezunu Aslan Kaynardağ'ın Sahaflar Çarşısı'ndaki kitapçı dükkânında gayr-i resmi edebiyat toplantıları olurdu. Yayın dünyasında isim yapmış insanlar oraya gelir, sohbet ederdi. Ben de bir kenarda dururdum, günün birinde benim varlığımdan birisi haberdar olur diye...

Politik ve sosyal çevreye gelince: o dönemde "yellow press" (sarı basın) diyebileceğimiz bir basın vardı ve ipe sapa gelmez suçlamalar ciddiye alınırdı. Bunların çoğu olduğu gibi çöp sepetine atılacak haberlerdi. Vedat Nedim Tör hakkında çok çirkin yazılar çıkmıştı. Bir toplantıda kendisiyle tanışmıştım ve onun da bu yazılardan çok etkilendiğini gördüm. Oysa Vedat Nedim Tör, Türk kültür hayatına çok hizmet etmiş bir insandı. Daha sonradan Barkan'ın da bu havadan rahatsız olduğunu anladım.

Suraiya Faroqhi İstanbul Üniversitesi'nde bulunduğu sırada Barkan ile çalışan Halil Sahillioğlu'ndan da çok şey öğrendiğini anlatır.

Aslında ekonomik ve sosyal tarih ile kent tarihine olan merakım Osmanlı tarihine olan merakımdan eskidir. Herhalde romantik bir tarafımız da varmış çünkü kimsenin kullanmadığı, az bilinen arşivler müthiş çekici görünüyordu. Gözüme kestirdiğim, tez konusu olabilecek bir 15. yüzyıl yazması vardı, ama işi çok ilerletmeden bir başkasının bunun üzerinde doçentlik tezi yazdığını öğrendim.

Temel çalışma alanınız iktisadi ve sosyal tarih; bazen sarayı, bazen sıradan insanları ele alıyorsunuz. 16. ve 17. yüzyıllardaki ticari hayatı ve onun toplumdaki izdüşümlerini irdeleyen çalışmalarınız var. Başbakanlık Arşivi çalışmalarınızda geniş bir yer tutuyor, kadı sicillerini de tarıyorsunuz. Farklı alanlardan zengin bir kaynak kullanımınız var. Çalıştığınız konuyu nasıl belirliyorsunuz? Kafanızdaki konu ile arşivde bulduğunuz kaynaklar ne derece örtüşüyor?

Kitap okumaktan çok hoşlanan bir insanım ve her zaman Osmanlı tarihi dışında da kitap okumaya dikkat ederim. Öğrenciliğimden beri sanat tarihine meraklıyım. Bir ara, 20. yüzyıl Almanya'sının siyasi tarihiyle de çok ilgilenirdim. Hâlâ da yaz tatillerinde zaman zaman bu konuyla ilgili kitaplar okuduğum oluyor. Biraz da Barkan'ın dürtüsüyle Annales Okulu'ndan olan tarihçilerin çalışmalarını okudum. Bunların çalışma alanı Fransa veya İtalya olurdu, Osmanlı tarihiyle ilgilenenler çok azdı. Ancak dediğim gibi, ille de Osmanlı tarihi ile ilgili olsun diye kitap seçmemekteyim.

Bir örnek verelim: Bana çok şey söyleyen bir tarihçi olan Guy Bois, 15. yüzyıl Normandiya'sı üzerinde çalışmıştır. Vebaların ve savaşların etkisi üzerine çok ilginç bir kitabı var [*Crise du féodalisme: économie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle*, Paris: PUF, 1976)]. Bu yıllar büyük nüfus kaybının yaşandığı ve dolayısıyla vergilerin azaldığı bir dönemdir. Azalmış olan gelir kaynaklarını paylaşamayan feodal güçler arasında sık sık savaşlar çıkmaktadır. Askerlere zamanında para ödenemediği için çapulculuğa başlamışlardır. Bu durumda köylüler selameti ancak kaçmakta bulmuş ve bazı bölgeler doğa açısından çok verimli de olsa savaş nedeniyle birdenbire bomboş kalmıştır. Oysa 18. yüzyılın ikinci yarısında buna benzeyen olaylar Osmanlı Rumeli'sinde de yaşanıyor. Bulgar edebiyatının başlangıcı sayılan *Günahkâr Sofroni'nin Anıları* adlı kitap (*Osmanlı'da Bir Papaz Vraçalı Sofroni*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003) Guy Bois'nin ortaya koyduğu dinamiği 18. yüzyıl Osmanlı Rumeli'si için anlatıyor. Kitapta Günahkâr Sofroni adlı yazar, başından geçenleri anlatmıştır. Rumeli'de de bir uzun savaş yaşanmış ve daha önce iyi çalışan iaşe sistemi Osmanlı – Rus Savaşı'nda (1768-74) tamamen iflas etmiştir. Aç kalan askerler çapulculuğa başlamıştır. Sofroni ise küçük bir kasabada piskopostur. Babası ve amcası celep olarak çalışan ve gençliğinde İstanbul'a gelmiş olan bu adamın hayatının başlangıcında padişahın sadık bir tebaası olduğu anlaşılmaktadır; oysa yaşlılığında Eflâk'ta bir manastıra sığınmış ve Çar'ın gelmesini ümit etmektedir. Amerikan tarihinde "no taxation without representation" diye bir slogan vardır. Bu örnekte ise "no taxation without protection" diyebilirsiniz. Padişahın meşruiyet kaybını bu hayat hikâyesinden çok açık bir şekilde okuyabilirsiniz. Oysa Bois'nın çalışmasını fi tarihinde okumamış olsaydım herhalde Sofroni'nin yazdığı kitabın önemini kavrayamazdım.

Çok çeşitli konular üzerinde çalıştığımı söylediniz. Merak ettiğim için okuduğum kitaplarla ilgili hatıralarımı kafamın 'karanlık bir köşesinde' saklıyorum. Üzerinde düşündüğüm bir arşiv malzemesi söz konusu olduğu zaman da bu hatıralar ortaya çıkar, arşiv malzemesinde anlatılanlar bana garip bir şekilde 'tanıdık' gelmeye başlar: "Bir zamanlar şöyle şöyle bir şey okumadık mı, bunun ışığında elimizdeki malzemeyi yorumlayamaz mıyız?" diyorum kendi kendime. Bu sıkça rastlanan bir süreçtir.

Osmanlı tarihinin dışındaki bu okumalar genellikle belirli bir amaca yönelik yapılmamakta; tam tersine eğlencesinedir. Ama eğlencesine yapılan okumalar insanın kafasına daha kolay yerleşir. Ayrıca benim kafa yapımda pozitivist bir yan olduğu için okuduğum zaman kendime sık sık şunu soruyorum: Yazar bunu yazıyor ama savları neye dayanıyor? Diyelim 16. yüzyılın ihtisap kanunnâmelerini okuyorsunuz ve bakıyorsunuz ki, bu kaynaklar gelişkin bir esnaf örgütünü yansıtmamaktadır. 17. yüzyılda, bilemediniz 16. yüzyılın son çeyreğinde böyle bir örgüt var ama daha eski metinlerde öyle kethüda, yiğitbaşı, gedik gibi terimler yer almamaktadır. Bence bu birincil kaynaklarda yazmayan şeyleri bir kenara bırakalım ve sadece yazanlardan hareketle bir şeyler kurmaya çalışalım...

Sonuç olarak hem uzak alanlardan gelen esintileri değerlendirmeye çalışıyorum hem de birincil kaynakları 'saf bir okur' olarak okumaya çalışıyorum. İlk bakışta bu iki yöntem

birbirine zıttır fakat ikisini de zaman zaman kullanıyorum.

Osmanlı tarihinde sarayın algılanışı üzerine bir çalışmanız vardı. Saray ile sokağı çalışmak arasındaki fark nedir? Kaynaklar açısından ne gibi farklılıklar var? İkisi de tarihçiler tarafından yeterince çalışılıyor mu?

Saray üzerinde çalışmam çok fazla yok; fakat esnaf, dokumacı kadınlar, seyyahlar ve bunun gibi insanları 'sokak' başlığı altında toplamak isterseniz şüphesiz ki 'sokak' üzerinde çalışıyorum. Bu gibi konular üzerinde araştırma yapanlar için kaynak sıkıntısı her zaman gündemde olan bir sorundur. Saray ve çevresi üzerinde çalışma yaparken daha çok Gülru Necipoğlu, Leslie Peirce, Lucienne Thys Şenocak gibi tarihçilerin çalışmalarından yararlandım. O konularda uzmanım diye bir iddiam kesinlikle yoktur.

Saydıklarınız sarayla ilgili akademik çalışmalar, başka bir düzeyde saray ve özellikle harem hayatı oldukça ilgi görüyor...

Neden fantazi olan diziler bu kadar popüler oluyor? Çünkü insanlar geçmişi yeniden kafalarında kurmak istiyor ancak bu kurguyu sağlam kaynaklara dayandırmak kolay değil. Dizileri yaratanlar ve seyredenler bu boşlukları bazı ipuçlarından yararlanarak doldurmaya çalışıyor. Roman yazdığınızı biliyorsanız ve bunu okurlarınız da biliyorsa bence bir sakıncası yok. İnsanın hayal gücü serbesttir, bu serbestlik de çok güzeldir. Ancak belgelenen bilgileri ve hayal ürünlerini birbirine karıştırmamak gerekir. Saray üzerinde yapılan çalışmalar arasında en sağlam olanların bir kısmı mimari üzerinden gitmektedir ki Gülru Necipoğlu ve Lucienne Thys Şenocak bunu yapmıştır. Gülru Hanım'ın öğrencisi Pınar Aktan Kayaalp da aynı metotla çalışmıştır. Öte yandan Leslie Pierce, Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein ve son döneme gelince Ali Akyıldız ve Nicole Van Os gibi araştırmacılar kroniklerden, Başbakanlık Arşivi'nden, Topkapı Sarayı Arşivi'nden ve 19. yüzyılda basılan yayınlardan yararlanmıştır. Genellikle çalışmaları politik ve sosyal tarihe ışık tutmaktadır (Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

Ancak bu çalışmalar genellikle şu veya bu şekilde 'kamusal alana' atfedebildiğimiz olaylarla ilgilidir. Buna karşılık saraydaki günlük hayat hakkında bilgimiz çok kısıtlıdır. Hindistan'dan yeni döndüm ve orada Baburi Sarayı üzerine birkaç makale okudum. Meğer oradaki durum bizim bildiğimiz harem hayatından çok farklıymış. Babur'un kızı, Humayun'un kardeşi olan Gubadan Begam isimli bir hanım derli toplu bir kronik yazmıştır. Oysa Osmanlı sarayında Silahtarağa kroniğine benzeyen bir çalışmanın bir kadın tarafından yapıldığını düşünmek mümkün değilken, Hindistan'da böyle bir çalışma hiç değilse bir kere meydana gelmiştir.

Ayrıca Babur'un soyundan olan bazı prensesler şair olarak isim yapmış. Farsça şiir yazmışlar, bu ciddi bir kültür gerektirmektedir. İnanmakta zorluk çektim fakat Hint saraylarında çalışan kadın ressamlar varmış. Meşhur bir minyatürde sarayda bir hanım oturmuş poz vermekte, bir başka hanım ise portresini çizmektedir. Agra (Tac Mahal) Müzesi'nde Nur Jahan isminde bir saraylı kadının 17. yüzyılda yapılmış bir portresi var. Bu fantazi bir portre olabilir ama kadın ressamlar olduğuna göre, böyle bir resim gerçeğe dayanarak yapılmış da olabilir; bu konuda karar vermek zordur. Demek ki Baburi Sarayı'ndaki mahremiyet anlayışı Osmanlı hareminde geçerli olandan çok farklıymış.

Böyle gözlemlerden çok hoşlanırım çünkü o zaman birdenbire Osmanlı'yı bir perspektif içinde görebiliyorsunuz. Mesela Ekber, bir sürü Hindu hanımla evlenmiştir ve bunların Hindu kalmasını da istemiştir. Maksat geldikleri hanedanlarla bağlantı kurmakmış. Hatta bir Hıristiyan hanımı ve ona ait olduğu düşünülen bir odada Meryem Ana resmi varmış. Bu da Osmanlı hanedanı için pek düşünülemez. Olup bitenlere yakından baktıkça insan Osmanlıların bazı açılardan kendine has çözümler ürettiğini görür, bu gözlem önemlidir. Dışarıya bakmadığımız takdirde Osmanlı'nın geliştirdiği çözümleri sanki tek mümkün çözümmüş gibi düşünebiliriz. Oysa Safevilere ve Baburilere baktığımız vakit durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır.

1960'lardan beri çalışan bir tarihçi olarak birden fazla historiyografik dönüşüme tanıklık ettiniz. Sizin çalışmalarınıza koşut olarak, bu alanda pek çok önemli tartışma ve akım cereyan etti. Annales Okulu, Marksist tarih yazımı, Wallerstein'in merkez — çevre teorisi, Edward Said ve oryantalizm, modernleşme teorisi, subaltern çalışmaları ve daha başkaları. Sizin tek bir ekole bağlı kalmadığınız hissediliyor, bu dönüşümlerin içinde nerede duruyorsunuz? Masa başına oturduğunuzda dışarıdaki seslere (historiyografik kuramlara) kulak tıkamak mümkün mü yoksa bir yerde, historiyografinin esiri miyiz?

Belki historiyografiden çok etrafta esen havanın esiridir tarihçi. Belirli akımlardan kendini soyutlamak daha kolay olabilir ama etraftaki havadan soyutlanmak bence neredeyse imkânsız... Mesela esnaf üzerinde çalışırken, üzerinde etraflıca durduğum şey, esnafın piyasa için iş yaptığıdır. Esnaf malını müşteriye

beğendirmek zorundadır. Oysa daha eski bir geleneğe göre Osmanlılarda esnaf örgütü disiplin sağlar, orduya asker gönderir, vergi verir, üyeleri için belirli çalışma kriterlerini ortaya koyar; üreten-tüketen ilişkisinden pek bahis yoktur. Bu durumda esnaf müşteri ilişkisi uzun süre çok arka planda kalmıştır. Bugün tarihçi, yaşadığımız ortamda insanların sürekli olarak piyasanın talepleri ile karşı karşıya geldiğini çok iyi bilir. Hâl böyle iken geçmişteki esnafın da aynı şekilde çalıştığını kolayca idrak eder. Oysa kaynaklar bize Osmanlı esnafını daha çok şikâyet ederken,

kadı mahkemesinde dava açarken ya da Divan'da arzuhal sunarken takdim eder. Hâlbuki bu insanlar herhalde bütün günlerini devlet dairelerinde geçirmediler. Her şeyden önce ailelerini beslemek, üretim yapmak ve piyasayı gözlemlemek zorundaydılar.

Başka bir deyişle insan tarih yazarken etrafında gördüğü durumlardan esinlenir. Ben bir dükkâna gidip mal seçerken nasıl davranırım? Hâli vakti yerinde olan bir Osmanlı müşterisi mal alırken neler düşünmüş olabilir? Bence Almanca bir kavram olan *Zeitgeist* (Zamanın Ruhu) önemlidir. Bir insanın biyografisini bildikten sonra yazılarını okuduğunuzda *Zeitgeist*'ı hemen yakalarsınız. Eminim, benim yazılarımda da aynı durum mevcuttur...

Siz tek bir ekole bağlı durmuyorsunuz...

Beni çok etkileyen grup diye sorarsanız bu hiç şüphesiz 60'ların, 70'lerin, 80'lerin Annales Okulu'dur. Ama ben bu akımın içinde yer almıyorum ve hiçbir yazım da o dergide yayınlanmamıştır.

Osmanlı tarihçiliği üzerine önemli bir eser kaleme aldınız: *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Bu kitapta, Osmanlı tarihi üzerine yazılmış literatür hakkında kapsamlı bir bilgi aktarımı gerçekleştiriyorsunuz. Kitapta son döneme kadar yapılan pek çok önemli çalışmanın detaylı bir analizi var. Osmanlı tarihçilerinde gözlemlediğiniz temel eksiklik nedir? Hangi konular yeterince çalışılmıyor? Sistematik hatalarımız var mı?

Devlet kuramı üzerine yeteri kadar düşünmüyor olmamız önemli bir problem. Pek çok çalışmada devlet her zaman haklıdır gibi bir varsayım yapılmaktadır. Oysa biz, kendi dünyamızda öyle düşünmüyoruz. "State terrorism" (devlet terörizmi) diye gerekli ve yerinde olan bir kavram var. Nazi Almanya'sı bunun çok açık bir örneğidir. Başka örnekler de sayılabilir. Biz bugünkü dünyamızda ya da geçtiğimiz yüzyılın dünyasında devlet her zaman haklıdır demiyoruz ama Osmanlı tarihini yazmaya başladığımızda, kendi dönemimizin vatandaşı olarak bildiklerimizi sanki unutuyoruz ve devlet adeta bir put hâline geliyor. Malum, putları değiştirmek zor... Yeni kitabında Baki Tezcan (*The Second Ottoman Empire*, Cambridge: CUP, 2010) 'İkinci Osmanlı İmparatorluğu' diye bir terimi ortaya atarak çok doğru bir şeye parmak basmıştır. Tezcan'a göre, 17. yüzyılda II. Osman'ın ölümünden sonraki ikinci Osmanlı İmparatorluğu ile Kanuni veya II. Mehmed zamanındaki imparatorluktan oldukça farklıdır.

Bana sorarsanız, zaten Osmanlı devlet yapısıyla ilgili somut bilgilerimiz 15. yüzyılda başlamaktadır. Dış kaynaklar olmasaydı biz Fetret Devri'ni bile çok zor yazardık. Dimitris Kastritsis'in kitabından da (*Beyazıd'ın Oğulları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010) bu durum net olarak anlaşılmaktadır. Hatta Fatih döneminden kalan Osmanlı kaynakları çok fazla değildir. 1453 civarında arşivleri olan, bürokrasisi giderek genişleyen bir devlet yapısı oluşmaktadır. Oysa Baki Tezcan'ın söylediği gibi, 17. yüzyıl Osmanlı yapısı 15. yüzyılda oluşan yapıya benzememektedir. Bu değişmenin üzerinde zaten Metin Kunt ve Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj daha önce durmuştu. Politik hane (political household), hane halkının önem kazanması, çeşitli insanların padişah sarayına özenti olarak diyebileceğimiz düzenler kurması, mükemmel kapısı olanların daha çabuk yükselmesi gibi. Bu yapı 18. yüzyılın sonuna ya da belki Tanzimat'a kadar devam eder. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında 50 yıl süren ve çok karmaşık bir durum arz eden bir geçiş dönemi vardır. Tanzimat sonrası ise, bildiğimiz geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'dur.

Bu kadar farklı devlet tipleri var olduktan sonra, tek bir devletten söz etmek bence pek iyi bir fikir değil. 18. yüzyıl dokümanlarında Osmanlı

Merak ettiğim için okuduğum kitaplarla ilgili hatıralarımı kafamın 'karanlık bir köşesinde' saklıyorum. Üzerinde düşündüğüm bir arşiv malzemesinde de bu hatıralar ortaya çıkar, belgede arşiv malzemesinde anlatılanlar bana garip bir şekilde 'tanıdık' gelmeye başlar: "Bir zamanlar şöyle şöyle bir şey okumadık mı, bunun ışığında elimizdeki malzemeyi yorumlayamaz mıyız?" derim kendi kendime.

Faroqhi, Baburi Sarayı'ndaki mahremiyet anlayışı Osmanlı haremindekinin farklılıklarına değinirken Osmanlı sarayında Silahtarağa kroniğine benzeyen bir çalışmanın bir kadın tarafından yapılması beklenmiyorken, Hindistan'da Babur'un kızı, Gubadan Begam'ın yazdığı bir kronik olduğunu vurgular.

Devleti adına hareket eden adamlar da çok çeşitli olabilmektedir. Tek bir örnek verelim: Devlet adına hareket eden aslında bir malikâne sahibi olabilir. Bu adamın amacı, bir öğrencim bir kere buna çok güzel parmak basmıştır, basbayağı kâr etmektir. Çünkü malikâne sahibi ömür boyu elinde kalacak olan bir iltizamı almıştır, başka bir deyişle uzun süreli mültezimdir ve mültezimler kâr için vergi toplamak gibi rizikolu bir işe girişmiş olan insanlardır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti çatısı altında kâr etmek için çalışan bir adamdır. 'Tarafsız' bir devlet görevlisinden çok farklı bir konumdadır.

Bir köprüde toplanan geçit vergisini elde etmiş olan bir malikâne sahibi düşünelim. Bu adam Osmanlı Devleti adına belge yazar veya yazdırabilir, örnek olarak bu geçit vergisinin muhasebe defterini meydana getirmiş olabilir. Oysa bu muhasebe defterini kendi çıkarına uygun bir şekilde düzenlemiş olma olasılığı da var ve bu olasılığı gözden kaçırmamamız gerekmektedir. Söz konusu belgenin Osmanlı Devlet Arşivi'nden çıkmış olması, bu durumu değiştiremez. Bunun yanı sıra muhasebe defterini yazdıran insanın hangi 'politik hane'ye veya hangi hizbe mensup olduğunu da hesaba katmamız gerekir, çünkü bazı dönemlerde değişik hizipleşmeler devlet çatısı altında meydana gelmekte ve elimizdeki belgeleri bu bağlamda değerlendirmemiz gerekmektedir.

Feyzullah Efendi'ye dönelim: Hatıratı vardır ve bundan dolayı karakterini bir ölçüde bilmemiz mümkündür. Çok kibirlidir ve bu nedenle kendi gücünü olduğundan daha fazla görme eğilimindedir. Böyle bir adamın yazısı da, rakiplerinin yazıları da devlet çatısı altında yer almaktadır çünkü hepsi Osmanlı bürokrasisinde yüksek mevkilere gelmişlerdir. Onun için bana sorarsanız, tekdüze bir devlet düşünmemek gerekir. Bazen böyle rekabetler söz konusudur, bazen de değildir. Bazen padişah belirli bir haneye yaslanmaktadır, Köprülüler'de olduğu gibi, bazen de böyle bir durum yoktur. Somut olarak kim neyi yapmaya çalışır, kimin çıkarı söz konusudur, buna bakmamız gerekmektedir. Put gibi tekdüze ve zaman içinde değişmeyen bir Osmanlı Devleti düşünmek doğru değildir. Padişahın mutlak iktidarı hiçbir zaman olmamıştır diyemiyorum, ama genellikle bir politik süreç söz konusudur. Padişah bile sarayda ve sarayın dışında var olan güçleri hesaba katmak zorunda kalmıştır, yani 'politik alan' boş değildir. Üstelik tek meşruiyet padişahtaymış gibi düşünmek her zaman doğru olmaz. Örneğin, sürrelerini alamamış Bedeviler padişahın himayesinde yola çıkmış hac kervanına saldırmakta bir sakınca görmemişlerdir. Bu kadar karmaşık olan konularda biraz şüpheci davranmakta yarar vardır.

Tıkandığım zaman zihin açıcı olarak Satyajit Ray'ın filmlerini çok severim. Fransa'ya gelince, Nouvelle Vague'dan François Truffaut'nun bazı filmlerini tekrar tekrar seyredebilirim. Özellikle Son Metro'ya bayılırım. 20. ve bazen 21. yüzyılın yönetmenleri insanın dünyasını açar, yaşam zevkini geri getirir.

'politik hane'lere mensup insanlar arasında kıyasıya bir rekabet söz konusudur. Feyzullah Efendi'nin 17. yüzyılın sonunda çok çabuk yükselmesinin bir sebebi, II. Mustafa'nın Köprülülere karşı bir denge tutacak adam aramasıdır. O dönemde Köprülüler padişaha gölge düşürecek derecede güçlüdür ve Feyzullah ile Köprülüler arasında ciddi bir gerilim vardır. Bütün bu anlaşmazlıklar ve

Tarih ve insan dedik ama tarih aslında içinde yaşadığımız doğal çevreyi de kapsıyor. Sizin de *Animals and People in the Ottoman Empire* (İstanbul: Eren, 2010; Osmanlı İmparatorluğu'nda Hayvanlar ve İnsanlar) isimli bir çalışmanız yayınlandı. Hayvanlar üzerine ve onlar üzerinden tarih yazmak nasıldı?

Bir yandan çok çekici, öte yandan da çok zordu. Bu kitap Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan iki seminerden çıktı. Ek olarak bu toplantılara katılamamış insanlardan dört beş tane daha makale rica ettik ve sonunda bu çalışmalar kitap hâline geldi. İlk başta bu öneriyi yaptığımda cevap standarttı: "Hayvanlar üzerinde çalışmıyorum, elimde fazla bir şey yok". O zaman edebiyat çalışan birine, divan şiirinde imge olarak bazı kuşlar geçmektedir, acaba ondan bir şey çıkamaz mı diye sordum. Minyatür çalışan başka birine ise, Hint minyatürlerinde bolca hayvan var. Osmanlı minyatüründe ise daha az var ama yine de var, bundan bir şey çıkarabilir miyiz diye sordum. Kitapta da göreceksiniz, Tülay Artan'ın at minyatürleri üzerine bir çalışması vardır.

İnsanları ikna etmek için çok uğraşmam gerekti. Pek çok insandan da olumsuz cevap aldım açıkçası. Ancak böyle bir çalışma çok gerekli. En nihayet o dönemde ulaşım devesiz, atsız, merkepsiz olarak mümkün değildir ve yine o dönemde de insanların evlerinde kedi gibi istenen hayvanlar ya da fare gibi istenmeyen hayvanlar olmuştur. Esas mesele bunlarla ilgili kaynak bulabilmektir.

Animals and People in the Ottoman Empire'ı taradığınız vakit, çok sık kaynakların sınırlarına gelmiş olduğumuzu göreceksiniz. Kitapta yazıları bulunmayan fakat bu konular üzerinde çalışan diğer arkadaşlar da aynı sorunlarla boğuşmuştur. Örnek olarak bu zorlukları büyük ölçüde yenebilen Alan Mikhail Mısır'daki hayvanlar ve doğal çevre konusunda çalışmıştır (*Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*, Cambridge: CUP, 2011). Ayrıca Sam White'ın şu an okumakta olduğum *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Em-*

pire (Cambridge: CUP, 2011) isminde çok enteresan bir kitabı var. Bunlara baktığımızda insanların doğal çevreden ne kadar etkilendiğini görürüz.

Osmanlı kaynaklarının bir de şöyle bir özelliği var ki, bunları yazan kişiler doğal çevreyi çok az merak etmiştir. Tüm bürokratlar öyledir diyebilirsiniz fakat her şeye rağmen Osmanlıların tutumu çarpıcıdır; örneğin Çin'de doğal şartlar ve teknoloji konusunda daha fazla merak ve dolayısıyla kaynak da vardır. Çin'de yazılan kaynaklar ve yaratılan re-

simlerin yardımıyla *Science and Civilization in China* (27 cilt, Cambridge: CUP, 1954–2008) adlı muazzam bir kitap dizisi hazırlanmıştır. Bu fevkalade etkileyici çalışma Cambridge Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Joseph Needham tarafından başlatılmış ve onun ölümünden sonra da devam etmiştir. Pek çok Çinli bilim insanı da bu projeye katkıda bulunmuştur. Oysa Osmanlı kaynaklarında "develer kırıldı, bu nedenle şu veya bu iş yapılamadı" türünden ifadeler oldukça azdır. Genellikle bu dünya görüşüne göre eğer kötü bir şey olmuşsa buna neden olan insan ve sadece insandır. Hayvanların kırılması kaynaklarda çok az geçen bir durumdur; hâlbuki gerçek dünyada az olmadığını düşünmekteyim.

Daha önce tarihçinin problemleri nedir diye bir soru sordunuz; bence tarihçi olarak kaynaklara bağlı olmak bir meziyettir ama bazen de kaynaklara körü körüne yapışmak bir problem kaynağı olabilir. Yine bir örnek verelim: Bir tek Lütfi Güçer Osmanlı seferleri üzerine çalışırken yük hayvanlarından kaynaklanan sorunlara değinmiştir. Osmanlı kaynaklarında bu tür konulara çok az yer verildiği için bunu çalışan akademisyenler de bu konuyla ilgili soru sormakta güçlük çekmektedir. Daha önce söylediğim gibi Yeni Delhi'den yeni döndüm ve orada hayvanlar üzerine çalışan tarihçiler bulunmaktadır. Hindistan kaplanı, aslan ve fil üzerinde yapılmış çalışmalar vardır. Umarım eninde sonunda bizde de buna benzer çalışmalar olacaktır.

Pek çok arşivi ve kütüphaneyi kullanan bir tarihçi olarak, aralarında en sevdikleriniz ve verimli çalıştıklarınız hangileridir?

Başbakanlık Arşivi 1990'da yapılan reformdan sonra çok hoş ve verimli bir mekân olarak ortaya çıktı. 1970'li ve 80'li yıllarda fazlasıyla pürüz vardı, fakat son zamanlarda iyi bir arşiv oldu. Ben 90'lı yılların sonunda bir mevsim boyunca Marsilya'da Chambre de Commerce'in (Ticaret Odası) Arşivi'nde çalıştım. On dört, on beş kişilik küçük bir arşiv odası vardı. Buna rağmen personel çok iyi eğitilmişti ve çok da yardımcı oldular.

Tarihçi olarak, çalışırken tıkandığınızda bu durumu aşmak için neler yaparsınız?

Filmden çok hoşlanırım. Herhalde bunu Cemal(Kafadar)'den de duymuşsunuzdur. Tıkandığım zaman zihin açıcı olarak Satyajit Ray'ın filmlerini çok severim. Fransa'ya gelince, Nouvelle Vague'dan François Truffaut'nun bazı filmlerini tekrar tekrar seyredebilirim. Özellikle *Son Metro*'ya bayılırım. 20. ve bazen 21. yüzyılın yönetmenleri insanın dünyasını açar, yaşam zevkini geri getirir.

Sizin çalışma odanız, aynı zamanda hayatınızın bir öyküsü demiştik en başta... Ancak bu oda zamanla ve hızla büyüyor. Bunca kitap ve malzeme en iyi şekilde nasıl saklanır, nasıl değerlendirilir?

İnsan yaşlandıkça ve kitaplarını kullanamaz hale geldikçe elbette bunları bir yere hediye edecektir. Hatta genç bir meslektaşa öyle bir söz verdim. Öte yandan henüz şu anda öyle bir durum yok, inşallah biraz daha zaman var. Burada gördüğünüz bazı kitapların çift kopyası vardır. Başka bir deyişle bu kitapların aynısı Münih'te de vardır. Uçaklardaki kilo sınırı nedeniyle tüm kitaplarımı buraya getiremedim. Bu nedenle İstanbul'da basılan bazı yayınları bilerek yeniden aldım. Günün birinde bu okuldan ayrılınca çift olan kitaplarımı bir kütüphaneye bırakmayı, tek olanları da Münih'e geri götürmeyi düşünüyorum.

Mükerrer olanlar genellikle en sık kullandığım kitaplardır. Biliyorsunuz, Boğaziçi Üniversitesi'nin Kütüphanesi harika ama kitapları oradan getirmek zaman alıyor. Üstelik bazı kitapları okuyup çalışıp geri getirsinler diye öğrencilerimin eline de vermek istiyorum. Öğrenciler her şeyi de fotokopi ve bilgisayardan öğrensin istemiyorum çünkü o zaman garip bir şey oluyor. Nasıl devlet bir put olabilirse, öğrencilerin eline verilen *syllabus*'lar da put haline gelebilir. Oysa putları yıkalım diye düşünüyorum!

RAVENNA AZİZ VITALE KİLİSESİ

TEODORA'NIN ETEĞİNDEKİ MÜNECCİM KRALLAR*

DR. ZERRİN İREN BOYNUDELİK

Müneccim Krallar'ın Çocuk İsa ve Meryem'i ziyaretleri ve hediyeler sunmaları Hıristiyan ikonografisi içinde sıkça itibar edilmiş ve bolca resimlenmiş olan sahneler arasında yer alır. Matta, açık bir şekilde bu yıldızbilimcilerin Doğulu olduğunu vurgulamıştır. Doğulu betimlemesi ise her dönemde sanatçıların zihinlerinde Doğu ve Doğulu dendiğinde ne canlandığına bağlı olarak değişmiştir... Bu makalede konunun Hıristiyan ikonografisinde nasıl ele alındığına değindikten sonra aynı konunun Aziz Vitale Kilisesi'ndeki duvar panosunda nasıl resmedildiğine odaklanacağız.

Kutsal Kitap'ın *İncil* (Yeni Anlaşma) bölümünde, sadece Matta'ya ait olan kısmında, İsa'nın doğumunun hemen ertesinde Beytlehem' kentinde gerçekleşen bir olay anlatılır:

"İsa'nın Kral Hirodes devrinde Yahudiye'nin Beytlehem kentinde doğmasından sonra bazı yıldızbilimciler doğudan Yeruşalim'e gelip şöyle dediler: 'Yahudilerin kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda onun yıldızını gördük ve ona tapınmaya geldik.'

Kral Hirodes bunu duyunca kendisi de bütün Yeruşalim halkı da tedirgin oldu. Bütün baş kâhinleri ve halkın din bilginlerini toplayarak onlara Mesih'in nerede doğacağını sordu. 'Yahudiye'nin Beytlehem kentinde' dediler. Çünkü peygamber aracılığı ile şöyle yazılmıştır:

'Ey sen, Yahuda'daki Beytlehem, Yahuda önderleri arasında hiç de en önemsizi değilsin! Çünkü halkım İsrail'i güdecek önder senden çıkacak.'

Aziz Apollinare Kilisesi, Ravenna.

Bunun üzerine Hirodes yıldızbilimcileri gizlice çağırıp onlardan yıldızın göründüğü anı tam olarak öğrendi. 'Gidin çocuğu dikkatle arayın, bulunca bana haber verin, ben de gelip O'na tapınayım' diyerek onları Beytlehem'e gönderdi.

Yıldızbilimciler kralı dinledikten sonra yola çıktılar. Doğuda görmüş oldukları yıldız onlara yol gösteriyordu, çocuğun bulunduğu yerin üzerine gelince durdu. Yıldızı gördüklerinde olağanüstü bir sevinç duydular. Eve girip çocuğu annesi Meryem ile birlikte görünce yere kapanarak O'na tapındılar. Hazinelerini açıp O'na armağan olarak altın, günnük[2] ve mür[3] sundular. Sonra gördükleri bir düşte Hirodes'in yanına dönmemeleri için uyarılınca ülkelerine başka yoldan döndüler.

Yıldızbilimciler gittikten sonra Rab'bin bir meleği Yusuf'a rüyada görünerek, 'Kalk' dedi, 'Çocukla annesini al, Mısır'a kaç. Ben sana haber verinceye kadar orada kal. Çünkü Hirodes öldürmek için çocuğu aratacak.'

Böylece Yusuf kalktı, aynı gece çocukla annesini alıp Mısır'a doğru yola çıktı. Hirodes'in ölümüne dek orada kaldı. Bu Rab'bin peygamber aracılığı ile bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: 'Oğlumu Mısır'dan çağırdım.'

Hirodes yıldızbilimciler tarafından aldatıldığını anlayınca çok öfkelendi. Onlardan öğrendiği vakti göz önüne alarak Beytlehem ve bütün yöresinde bulunan iki ve iki yaşından küçük erkek çocukların hepsini öldürttü. Böylelikle peygamber Yeremya aracılığı ile bildirilen şu söz yerine gelmiş oldu: 'Rama'da bir ses duyuldu, ağlayış ve acı feryat sesleri! Çocukları için ağlayan Rahel avutulmak istemiyor. Çünkü onlar yok artık!'" (Matta:2:1-18)[4]

Müneccim Krallar'ın Çocuk İsa ve Meryem'i ziyaretleri ve hediyeler sunmaları Hıristiyan ikonografisi içinde sıkça itibar edilmiş ve bolca resimlenmiş olan sahneler arasında yer alır. Matta, açık bir şekilde bu yıldızbilimcilerin Doğulu olduğunu vurgulamıştır.[5] Doğulu betimlemesi ise her dönemde sanatçıların zihinlerinde Doğu ve Doğulu dendiğinde ne canlandığına bağlı olarak değişmiştir. Kimi zaman Persliler gibi giydirilen bu figürlere kimi zaman da büyük sarıklar (türban) takılmış, aralarında bazıları koyu renk tenli betimlenmiş, en yaşlı olanı (Kaspar) her zaman İsa'nın önünde tapınma halinde, diz çökmüş olarak gösterilmiştir. *Kutsal Kitap*'ta isimlerinden, kaç kişi olduklarından, yaşlarından veya kral olup olmadıklarından bahsedilmez. Bu kişiler sonraki yüzyıllarda Kaspar, Melkior ve Balthazar olarak adlandırılmışlardır. Ortaçağ betimlemelerinde bu kişilerden sadece bir tanesi, Balthazar, diğerlerine göre daha genç olarak gösterilirken, 14. yüzyıldan itibaren her biri değişik bir yaşta betimlenmiş ve ağırlıklı olarak Pers (Melkior), Hindistan ya da Çin (Balthazar) ve Arabistan'ı (Kaspar), yani bir anlamda o günün bilinen dünyasındaki üç kıtayı, Avrupa, Asya ve Afrika simgelemişlerdir. Bu değişik ırk, yaş ve kıta sembolizasyonu Nuh'un soyundan gelmiş olduklarına dair inancın yerleşmesinin bir sonucu olmalıdır. Müneccim Krallar, Maguşlar[6] olarak da bilinirler. Doğu efsanelerinde bu zengin hacıların sayısı on ikiye çıkar.

Müneccim Krallar, İsa'nın krallığının simgesi olan altın, dini vekâletinin ve ilahi tekliğinin sembolü olarak günnük ve ölümlü birisi olarak vücut bulması, öleceği ve gömüleceğinin sembolü olarak da mür sunarlar.12. yüzyılda Sistersian Tarikatı'nın kurucusu Aziz Bernard bu hediyeler ile ilgili yaptığı yorumlarda daha dünyevi bir bakış açısı ortaya koyar; altın Meryem ve Yusuf'un fakirliğine bir çare, günnük ahırın havası için bir parfüm, mür ise yeni doğmuş çocuğun daha sağlıklı olması için kullanılacak işlevsel birer malzemedir.[7]

Bizans İmparatoru Konstantin'in annesi Helena kutsal topraklara yaptığı ve asıl olarak kutsal haçı aradığı gezisi sırasında bu topraklarda

Aziz Apollinare Kilisesi, apside doğru orta nef duvarları.

Ortaçağ betimlemelerinde Balthazar, diğerlerine göre daha genç olarak gösterilirken, 14. yüzyıldan itibaren her biri değişik bir yaşta betimlenmiş ve ağırlıklı olarak Pers (Melkior), Hindistan ya da Çin (Balthazar) ve Arabistan'ı (Kaspar), yani bir anlamda o günün bilinen dünyasındaki üç kıtayı, Avrupa, Asya ve Afrika simgelemişlerdir.

Müneccim Krallar'a ait olduğu iddia edilen rölikleri[8] bulmuş ve bunları Konstantinopolis'e getirmiş ve bu parçalar uzun yıllar Ayasofya'da koruma altında kalmıştır. Bugün Köln Hildesheim Katedrali'nde bulunan ve bir sanduka içinde korunan röliklerin yer değiştirmeleri ile ilgili çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı bilgilere rastlanır. Bir söylentiye göre bu kutsal emanetler daha sonra II. Murad'ın eşlerinden birisi ve II. Mehmed'in üvey annesi olan Mara Hatun'un aracılığı[9] ile Venediklilere satılmış ve oradan da önce Milano Katedrali'ne, sonra da Köln'de Hildesheim Katedrali'ne götürülmüştür.[10]

Amerikan Arkeoloji Enstitüsü yayını olan *Archaeology*[11] dergisinin 21 Aralık 2004 tarihli sayısında Marc Rose'un değerlendirmesine göre, Hildesheim'li keşiş John, 14. yüzyılda kaleme aldığı Historia Trium Regum (Üç Kralın Hikâyesi) yazılarında biraz daha farklı bir öykü anlatır bu üç bilge adam ve rölikleri ile ilgili. John'a göre, Konstantin'in ölümünden sonra Ayasofya'daki kutsal emanetler ve rölikler İmparator Mauricius tarafından Milano'ya getirilir. 12. yüzyıl başlarında ise, Kutsal Roma İmparatoru Frederik Barbarossa İtalya ile savaşı sırasında kendisine destek olan Köln Başpiskoposu Rainald von Dassel'e minnetlerini belirtmek için bu rölikleri Milano'dan Köln'e getirtmiştir. Bugün Köln Katedrali'nde son derece göz alıcı, değerli taşlarla süslü, bazilika formunda yapılmış altın bir sanduka içinde korunmaktadırlar.[12] [13] Köln Katedrali'ndeki üçlü mezar için bir başka söylenti de, Milano Başpiskoposu I. Eustorgius tarafından 334'te Milano'ya getirildiği ve 1164'te Kutsal Roma İmparatoru Frederik Barbarossa tarafından Köln piskoposuna gönderildiği yönündedir. Bu rölikler yüzünden de Köln Katedrali önemli bir hac noktası olmuştur.

1271- 1291 tarihleri arasında gezgin Marco Polo'nun anlatımlarına dayanarak Pisalı Rustichello'nun kaleme aldığı ve gezginin Asya, İran, Çin ve Endonezya gezi mektuplarından oluşan *Marco Polo'nun Seyahatleri* (kısaca Il *Million*) kitabında, Marco Polo'nun, Müneccim Krallar'ın mezarlarının İran'da Tahran'ın güneyinde Saveh'de kendisine gösterildiğini söylediği yazar.

Hemen hemen tüm betimlenmelerinde gösterişli, ipek ve kürklü kılık kıyafetleri, değerli takıları ve ellerinde tuttukları hediyeleri ile zengin görünen bu figürler, hal ve tavırları ile de bulundukları ortamda hemen fark edilirler ve aslında metinde belirtilmek istenen bilge adamlardan çok, gerçek birer kral gibidirler. Figürlerden birisi (Kaspar) mutlaka daha yaşlı ve İsa'nın önünde diz çökmüş olarak gösterilirken, çoğu resimde diğer ikisi daha genç figürler olarak ve özellikle Balthazar çoğunlukla siyah tenli bir Afrikalı olarak betimlenmiştir. Bazı örneklerde ise en az efendileri kadar şık giyimli olan hizmetkârlardır bu Afrikalılar. Metinde yine açıkça belirtilmiş olmasına rağmen bu sahnenin bazı

Bizans İmparatoru Konstantin'in annesi Helena kutsal topraklara yaptığı ve asıl olarak kutsal haçı aradığı gezisi sırasında bu topraklarda Müneccim Krallar'a ait olduğu iddia edilen rölikleri bulmuş ve bunları Konstantinopolis'e getirmiş ve bu parçalar uzun yıllar Ayasofya'da koruma altında kalmıştır.

Aziz Apollinare Kilisesi, apside doğru orta nef duvarları.

Aziz Apollinare Kilisesi, Üç Müneccim Kral betimlemesi.

betimlemelerinde Beytlehem yıldızı[14] gösterilmemiş olabilir ya da bulmak için epey aramak gerekir. Sahnelerde genellikle üçlüyü takip ettiği anlaşılan, bazıları hayret içinde gökyüzüne doğru bakan, bazıları ise, adeta birbirlerini ezercesine bir merakla İsa'yı görmeye çalışan kalabalık gruplar da betimlenmiştir.

Erken Hıristiyanlık dönemi katakomplarında,[15] kilise fresklerinde, duvar halılarında, kilise pencerelerindeki vitraylarda, kabartmalarda, kitap resimlemelerinde ve bazı küçük objelerde olmak üzere pek çok yerde karşımıza çıkan sahneyi *Matta İncili*'ni dikkate alan hemen hemen bütün Gotik ve Erken Rönesans dönemi sanatçıları ve bazı Barok dönem ustaları resimlemiştir.[16]

Fra Angelico, Giotto di Bondone, Bartola di Fredi, Buoninsegna Di Duccio, Paolo Uccello, Filippino Lippi, Sandro Botticelli, Jacopo Bassano, Hieronymus Bosch, Dieric Bouts, Bramantino, Correggio, Gaspare Diziani, Albrecht Dürer, Giovanni Baronzio, Fabriano Da Gentile, Lorenzo Ghiberti, Domenico Ghirlandaio, Corrado Giaquinto, Giorgione, Paolo Di Giovanni, Guido Da Siena, Pietro Lorenzetti, Andrea Mantegna, Quentin Massys, Bartolomé Esteban Murillo, Leonardo da Vinci, Hans Balding, Domenico Ghirlandaio, Giorgione, Pietro Perugino, Nicolas Poussin, Sanzio Raffaello, Sebastiano Ricci, Pieter Pauwel Rubens, Hugo van der Goes, Massaccio, Pontormo, Giovanni Battista Tiepolo, Titoretto, Hans Memling, Diego Rodriguez De Silva Velázquez, Konrad Witz, Francisco Dey Zurbarán, Paolo Veronese bunlardan bazılarıdır.

Müneccim Krallar betimlemelerinin en erken tarihli örneklerinden birisi Ravenna'daki bir 6. yüzyıl yapısı olan Aziz Apollinare[17] Kilisesi'nde duvar mozaiği olarak görülür.

Ostrogot Kralı Teodorik tarafından sarayının şapeli olarak inşa edilen bu Aryan[18] Kilisesi "Kefaret Ödeyen İsa" ya adanmış,[19] yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Doğu Roma İmparatoru Justinianus tarafından Aryan inancının düşmanı olan Aziz Martin'in adı verilerek "Altın Cennetteki Aziz Martin" adına yeniden kutsanmıştır.[20]

Bazilikal planda[21] yapılmış olan üç nefli kilisenin orta nefte, kemerlerin üst bölümü ile *klerestori* [22] pencerelerinin araları silme mozaikler ile bezenmiştir.

Orta nef kemerlerin üzerindeki duvarda sağlı sollu bantlarda blok halinde yapılmış mozaiklerden soldaki dizide 22 bakire figürü vardır ve önlerinde Üç Müneccim Kral yürür. Bu grup Classe kentinden yola çıkmış ve meleklerle çevrili Bakire Meryem ve Çocuk İsa'ya doğru yürürken gösterilmişlerdir. Üçlünün yöneldiği yerde, kucağında Çocuk İsa ile betimlenmiş Meryem'in yanındaki meleklerden birisi bu figürleri adeta Meryem'e takdim etmektedir. Her üçü de saygı ile eğilmişler ve ellerindekileri sunmaya hazırlanmaktadırlar.

Kralların isimleri mozaik parçasının üst kısmında yazar. Buna göre en öndeki beyaz saçlı sakallı yaşlıca olanı Kaspar'dır. Puanlı dar bir pantolon üzerine kırmızı bir tunik ve üzerinde etrafı altın yaldız biyeli mor renkli bir pelerin giymiştir. Pelerinin üzerinde muhtemelen altın işlemeli bir yakalığı vardır. Pelerininin etekleri ile tuttuğu geniş ağızlı kap içerisinde parıltılarından da anlaşılacağı gibi altın taşımaktadır. Hemen arkasındaki daha genç ve sakalsız betimlenmiş olanı Melkior'dur. Altın işlemeli olduğu vurgulanmış dar bir pantolon ile beyaz bir tunik ve üzerinde yeşil bir pelerinle betimlenmiştir ve elinde oval, kapaklı bir kap taşımaktadır. Pelerininin yaka kısmı muhtemelen daha değerli kumaşlardan yapılmıştır. En arkadaki, siyah saçlı ve sakallı ve en genç görünen ise Balthazar'dır.

O da puanlı kumaştan, dar bir pantolon, üzeri siyah puanlı beyaz kumaştan bir pelerin giymiştir. Balthazar da Kaspar gibi pelerinin etekleri ile tuttuğu kapaklı bir kabı taşımaktadır. Her üç figürün de kırmızı birer başlığı vardır. Bu başlıklar kaynaklarda Frigyalıların giydiklerine benzetilir. Genel olarak giyimleri, hem o döneme dair farklı betimlemelerde görülenlerden, hem o coğrafyanın hem de İsa'nın yaşadığı coğrafyanın geleneksel giysilerinden oldukça farklı hatta biraz da komiktir. Her üçü de farklı renkte ayakkabılar giymiştir, Balthazar'ın ayakkabılarının burunları yukarı doğru kıvrıktır. Tunikleri uzun kolludur ve bu iç giysisinin çevresinde değerli taşlarla bezeli kumaşlardan olduğu anlaşılan geniş biyeler vardır. Yine her üçünün de pelerinlerinin yakalıkları süslü ve her biri değişik desendedir. En önde yürüyen Kaspar'ın başının üzerinde bir yıldız betimlemesi vardır. Kuşku yok ki bu Beytlehem yıldızıdır.

Kralların yürüdükleri yolda, sol taraflarında üç palmiye ağacı gösterilmiştir. Hıristiyan ikonografisinde palmiye Bakire Meryem'i temsil eder. Aynı zamanda İsa'nın acılarına da işaret eden bir bitkidir.[23] Bu sahneye bakan her Hıristiyan bu garip kılıklı adamların kimler olduğunu hemen anlar. Geleneksel olmayan tek şey bu garip adamların yöneldikleri yerde olması gerekip de burada bulunmayan doğum sahnesi ve onun gerekleri olan ahır betimlemeleridir (öküz, koyun, inek, köpek, samanlar vs). İsa'yı kucağına oturtmuş Meryem burada henüz doğum yapmış bir kadından çok, tanrısal bir varlığın sahibi gibi ve hatta kendisi de tanrısal bir varlıkmış gibi gösterilmiştir. Özellikle daha sonraki örnekler ile karşılaştırıldığında, çoğunda yer alan Yusuf'un burada yerini meleklere bırakmış olması sahneyi gerçek dışı bir boyuta taşımaya yetmiş görünmektedir.

Aziz Apollinare Kilisesi, Üç Müneccim Kral ve Çocuk İsa ile Meryem betimlemesi.

Aziz Vitale Kilisesi, Ravenna.

Bu üç figür, Ravenna'da, aşağı yukarı aynı dönemlerde yapılmış bir başka kilisede, Aziz Vitale Kilisesi'nin apsidinde yer alan iki *profan* (din dışı, kutsal olmayan) mozaik betimlemeden birinde, küçük bir ayrıntı olarak ama aynen karşımıza çıkar.

Sekizgen plan şemasına sahip kilisenin apsidi yoğun bir mozaik bezeme programına sahiptir.

Apsidin sağ ve sol duvarlarına Doğu Roma (Bizans) İmparatoru Justinianus ve İmparatoriçe Teodora'yı[24] maiyetleri ile betimleyen sahneler karşılıklı yerleştirilmiştir.

Sağdaki panoda Teodora, Belisarius'un karısı Antonina ve kızı Joannina ve arkalarında bir grup kadın ile betimlenmiştir. İmparatoriçenin sağındaki iki genç adamdan birisi kapının desenli perdesini aralamaktadır.[25] Bu kapının hemen önünde korint üsluplu kaidesi ile bir çeşme görülür. Sol taraftaki kadın grubunun arkasında da canlı renkleri olan perdeler gösterilmiştir. Teodora elinde şarap kâsesi ile ve maiyetinin önünde olduğu diğerlerinden biraz daha uzun gösterilerek vurgulanmış olarak, iki dorik sütun ile çerçevelenmiş konik bir apsid kubbesi önünde durmaktadır ve başındaki hale apsid kubbesinin bir kısmını kapatmıştır. Mozaik panonun en uç yanlarında ise korent başlıklı sütun betimlemeleri vardır. Bu mimari elemanlar ile birlikte Teodora ve maiyeti gerçek bir mekân içinde betimlenmişlerdir. Özellikle çeşme ve perdeler bu mekânın kilise narteksi[26] olabileceğini gösterir. Teodora ve maiyetinin, apsiddeki İsa'nın solunda (karşıdan bakıldı-

Aziz Vitale Kilisesi, Teodora Mozayiği.

ğında sağ duvarda yer alan panel İsa'ya göre soldadır) yer alması da *Ökaristi*[27] törenlerinde kadınların bu yanda bulunmaları ile fiziksel bir tutarlılık gösterir. McClanan'a göre bu paneldeki figürler, kompozisyon içine yerleştirilmeleri, Teodora'ya göre konumlandırılmaları vs açısından *Törenler Kitabı*'nda[28] da anlatılan kadınlar maiyetini (*secreton ton gynaikon*) mükemmel bir biçimde yansıtır.

Kaynaklarda, Aziz Vitale'deki mozaik panolar hakkında çeşitli yorumlar ve farklı okumalar vardır.

Teodora'nın hem bir din dışı kimlik hem de sıradan bir kadın olarak, apsid bölümünde yer alması hiç alışılmış bir uygulama değildir. Cesaretti, bu betimlemenin Teodora'nın "son sahne gösterisi", "kutsal bir ikon halinde temsili" olarak ele alınması gerektiğini söyler. Her iki panodaki betimlemelerde ayrıca bir mekân tartışması vardır. Özellikle Teodara'nın bir kilise bahçesinde mi, yoksa bir nartekste mi yoksa sarayında mı betimlenmiş olabileceği üzerinde değişik görüşler ileri sürülür. Bu fikir ayrılıklarının temel çıkış noktalarından birisi betimlemedeki çeşmedir. Bunun en temel nedenlerinden birisi de erken Hıristiyanlık kiliselerinde vaftiz yapılabilmesi için girişlerde bir çeşme bulunduğunun bilinmesidir. Ancak saray bahçelerinde de çeşme kullanıldığına dair kanıtlar vardır. Teodora'nın betimlendiği mekânda perdeli kapı yine bir diğer tartışma konusudur. Bu perdeli kapı aracılığı ile bazı yazarlar Prokopios'un *Gizli Tarih*'te anlattığı, Teodora'nın huzuruna çıkış ile ilgili protokol kuralları arasında bile bağlantı kurmaya çalışırlar (kapısında bekleyenler hadımlar gibi). Justinianus'un bulunduğu sahnede yer alan 12 kişi, 12 havari ile ilişkilendirilir ve imparatorun kilise iç mekânında betimlendiği yorumu yapılır. İmparator ve imparatoriçenin haleleri aynı Aziz Vitale'ninki gibi kırmızı bordürlüdür. Dolayısıyla her ikisi de bir tür aziz ve azize gibi mi resmedilmişlerdir? Justinianus, hem sivil hem de dini temsilcilerin önünde yer alır, yani hem kilisenin hem de imparatorluğun lideridir. Justinianus ve maiyetindekiler, altın zemin bir arka plan önüne yerleştirilmişlerdir ve figürler imparatoriçenin bulunduğu panoya göre daha büyüktür. Teodora ve Justinianus'un maiyetleri ile birlikte aslında bir *ökaristi* töreni için kiliseye girdikleri ya da böyle bir girişin sembolize edildiği de söylenebilir. Teodora da burada temsil edilerek, Justinianus gibi kilisenin patronu olarak kayıt altına alınmış olmalıdır. Buradaki betimlemeler gerçek alanlarda olmaktan çok kavramsal vurgulamalar gibidir. Teodora ve Justinianus hiçbir zaman Ravenna'ya gitmediler, dolayısıyla bu mozaikleri de yerinde görmediler. Maksimianus ise Konstantinopolis'e gittiğinde henüz piskopos değildi. Dolayısıyla imparator ile birlikte böyle bir törene katılmış olamaz. Ayrıca bu törenin de imparator ve eşinin kilisedeki bir törene girişleri midir yoksa "İlk Giriş" denilen liturjik[29] [30]bir sahne midir? Justinianus ve maiyetinin bulunduğu mekân için arka planda düz bir örtü sistemi gösterilmiştir. Dolayısıyla burası ne Aziz Vitale ne de Ayasofya olmalıdır çünkü her ikisinde de narteksler tonoz ile örtülüdür.

Aziz Vitale Kilisesi mozaiklerinde, Teodora ve maiyetini betimleyen panoda üzerinde durulması gereken bir diğer ayrıntı ise Teodora'nın mor renkli pelerininin eteklerindeki

Aziz Vitale Kilisesi, Justinianus mozayiği.

Aziz Vitale Kilisesi, Teodora'nın eteklerinde görünen Müneccim Krallar betimlemesi.

üç figürdür. Bunlar, Aziz Apollinare Kilisesi'nde betimlenmiş olan Üç Müneccim Kral ile büyük benzerlik gösterir.

Aziz Vitale Kilisesi mozaikleri Maksimianus'un piskoposluk tarihi olan 546 ile Teodora'nın ölüm tarihi olan 547 arasında yapılmış olmalıdır. Aziz Apollinare Kilisesi'nin yapım tarihi ise 500'lü yılların başına rastlamaktadır.[31] Bu kilisedeki mozaiklerin de 6. yüzyıl başında ama belki iki ayrı dönemde yapılmış olduğu sanılmaktadır. Çeşitli yapım tarihleri karşılaştırıldığında, Aziz Apollinare mozaiklerinin her halükârda Aziz Vitale Kilisesi'ndeki Teodora ve maiyetini betimleyenden daha önce yapılmış olduğu söylenebilir. Yani Aziz Vitale'de çalışan ustalar Aziz Apollinare'dekileri görmüş olmalıdır, belki de aynı okuldan yetişmişlerdir ve hatta belki de başkentten gelmişlerdir.

Aziz Apollinare'de bulunan ve sanat tarihi camiasında mükemmel örnekler arasında gösterilen ve gerçekten de çok etkileyici olan Müneccim Krallar mozaiğinin çok benzer bir biçimde Aziz Vitale'de Teodora'nın eteklerinde tekrar görülmesinin tek nedeni bu olmasa gerektir. Bu türden kutsal sahneler, olaylar ve kişilerin sembollerinin giysilerde kullanılmasının örnekleri erken antik dönemlere kadar geri gider. Pagan dönemde, Baküs ayinlerinde Tanrı'nın rahibelerine dair sahnelerin ve bazı astrolojik ve ilahi sembollerin giysiler üzerine işlenerek kullanılması yaygın uygulamalardandır. Bu temsillerin koruyucu gücüne inanılır. Grabar, özellikle Küçük Asya'daki Hıristiyanlar arasında Evangelist imgelerin elbiselere işlenmesinin yaygın bir uygulama olduğunu belirtir. Teodora'nın elbisesindeki Müneccim Krallar da bu yüzden yaygın uygulamanın bir parçası olmalıdır.[32]

Ayrıca, kilisenin bağışçısı banker Julianus Argentarius olarak bilinmesine rağmen kiliseye hediye sunanlar asıl olarak imparator ve imparatoriçedir. Hatta her ikisi de sanki kilise bağışçısı olmaktan ziyade İsa'ya değerli armağanlar getiren Müneccim Krallar gibidirler.

KAYNAKLAR

ACARA, Meryem., Bizans Ortodoks Kilisesi'nde Liturji ve Liturjik Eserler, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15 ,Sayı: 1 ,ss. 183-201 (http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/1998151MeryemAcara.pdf)

AKYÜREK, Engin., *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, Kabalcı Yayınları, 1996, İstanbul.

ALCIATUS, Andrea., *Simgeler Kitabı*, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Kabalcı Yayınevi, 2007, İstanbul.

BLACKWITH, John., *Early Medieval Art*. Thames and Hudson, 1985, NY.

BROWNING, Robert., *Justinian and Theodora*, Thames and Hudson, 1987, UK.

CESARETTI, Paolo., *Theodora: Empress of Byzantine*. The Vendome Press, 2001, NY.

DEMUS, Otto., *Byzantine Art and the West*. NY University Press, 1970, NY.

DEMUS, Otto., *Byzantine Mosaic Decoration*. Routladge &Kegan Paul, 1976, London.

FERGUSON, George., *Sign and Symbols in Christian Art*. Oxford University Press, 1954, London.

FRIEDMAN, E. R.., *Kitab-ı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, (Çev. Muhammet Tarakçı), Kabalcı Yayınları, 2005, İstanbul.

GIBBON, Edward., *Bizans: Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*, C:IV, (Çev:Asım Baltacıgil), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994, İstanbul.

GOMBRICH, E.H., *Sanatın Öyküsü*, (Çev: Bedrettin Cömert), Remzi Kitapevi, 1976, Ankara.

GRABAR, Andre., *Christian Iconography*, Princeton University Press, 1968, USA.

HART, Frederick., *A History of Painting, Sculpture, Architecture*. Prentice Hall, Inc., 1993, New Jersey.

Hıristiyanlık Tarihi, (Çeviren: Sibel Sel, Levent Kınran) Yeni Yaşam Yayınları, 2004, İstanbul.

Kutsal Kitap, (Eski ve Yeni Antlaşma, Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları Ltd. Şti., 2001, İstanbul.

LUCIE- SMITH, Edward., *Dictionary of Art Terms*, Thames and Hudsın, 1991, London.

MAGUIRE, Henry., *The Empress And The Virgin On Display In Sixth-Century Art*, http://www.wraith.plus.com/byzcong/plenary/VII/VII_Maguire.pdf, Johns Hopkins University, USA.

McCLANAN, Anne., *Representation of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, Palgrave Mc Millan, 2002, USA.

PROKOPİUS, *Gizli Tarih*. (Çev. Orhan Duru), Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi, 1973, İstanbul.

RODLEY, Lyn., *Byzantine Art and Architecture*. Cambridge University Press, 2001, UK.

RUNCİMAN, Steven., *Byzantine: Style and Civilization*, Penguin Books, 1987, UK.

SAKAOĞLU, Necdet., *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayınları, 2008, Istanbul.

SALTİ Stefani - VENTURİNİ Renata., *The Life of Justinian*. Edizioni Stear, 1999, Ravenna.

SALTİ Stefani - VENTURINI Renata., *The Life of S.Apollinare: Patron Saint of Ravenna*. Edizioni Stear, 1999, Ravenna.

SALTİ Stefani - VENTURİNİ Renata., *The Life of S.Vitale: Holy martyt of Ravenna*. Edizioni Stear, 1999, Ravenna.

SALTİ Stefani - VENTURİNİ Renata., *The Life of Theodora*, Edizioni Stear, 1999, Ravenna.

SÖZEN, Metin ve TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul.

TALBOT RICE, David., *The Art of Byzantium*. Thames and Hudson, 1959, London.

ZUFFI, Stefano., *Gospel Figures in Art*. (Trans.by Thomas M. Hartmann), Getty Publications, 2003, Los Angeles.

http://www.roman-emperors.org/dora.htm

http://www.costumes.org/classes/fashiondress/byzantium.htm

http://www.guardian.co.uk/lifeandstyle/2010/jun/10/theodora-empress-from-the-brothel

http://www britannica.com/EBchecked/media/96065/Empress-Theodora-detail-of-a-wall-mosaic-6th-century-in

http://www.sacred-destinations.com/italy/ravenna-sant-apollinare-nuovo-photos/

DİPNOTLAR

* Kutsal metinde geçen yıldızbilimciler, daha sonraki yıllarda daha çok Müneccim Krallar ya da Kâhin Krallar olarak adlandırılmıştır. Olay İsa'nın doğumunun 13. gününde, 6 Ocak'ta gerçekleşir Ortaçağ'da, İsa'nın valizi, Kana kentinde fakir bir Yahudi'nin düğünündeki şarap ve ekmekleri çoğaltması (Yuhanna:2:1-11) ve beş ekmek ve iki balık ile beş bin kişinin karnını doyurduğu mucizelerin de (Yuhanna:6:1-15, Matta: 14:13-21, Markos:6:30-44, Luka:9:10-17) aynı tarihe denk düştüğüne inanılır.

1 Kitabı Mukaddes Yayınları'nın 2001 tarihli çeviri kitabında Beytlehem olarak geçen kent Filistin Özerk Bölgesi'ndeki Beytüllahim kentidir.

2 Günnük; sığla ağacı. Gövdesinden çıkarılan balzam, kozmetik ve eczacılıkta kullanılır.

3 Mür; özellikle Yakındoğu'da ilaç yapımında ve parfümeride kullanılan, kokulu, yapışkan bir reçine türü. Erken yüzyıllarda cenaze törenlerinde kullanılmıştır.

4 Eski Ahit'te, Yeşeya Bölümü 60:3 ve Zebur Bölümü 72:10'da da tapınacak krallardan söz edilmektedir. Matta'nın bu bölümleri dikkate aldığı düşünülebilir.

5 Kutsal Kitap'ın bazı çevirilerinde bu ziyaretçiler için müneccim, kâhin veya yıldızbilimci tanımlamaları kullanılır.

6 Maguşlar, 500'lü yıllara Persler arasında yaşamış önemli bir dini sınıftır. Genellikle dini ritüel ve cenaze işlerine bakmış, Zerdüşt dinini kabul etmiş ve 10. yüzyıldan sonra ise haklarında hiçbir kayıta rastlanmayan bir sınıftır. Sihir yapma, rüya yorumlama, geleceği bilme gibi özellikleri olan bu rahipler aynı zamanda dönemin gök bilimcileri olmalılar. Maguşlar, "Efendi Tepesi" olarak bilinen yerde babadan oğla geçen bir görev olarak saat tutmuşlar, büyük yıldız tabir edilen bir görünümü beklemişlerdir. Büyük yıldızın görünmesi ise büyük kurtarıcının geldiğini gösterecektir. Kutsal Kitap'ta sözü edilen Beytlehem yıldızı ile Maguşların bekledikleri büyük yıldız aynı şey olabilir.

7 (ZUFFI, s:89).

8 Rölik, Hıristiyanlık'ta, Hazreti İsa, azız ve azizelerle ilişkili ya da onlardan artakalan kutsal eşya ya da kemik gibi beden parçalarıdır. Bu parçalar özel kutularda saklanır. (SÖZEN M. - TANYELİ U., Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul, s:204).

9 Mara Hatun (Despina Hatun, Maria Despina), Sırp Kralı Brankoviç'in kızıdır ve II. Murad'ın eşlerinden birisidir. Murad'ın ölümünden sonra II. Mehmed babasının haremini saray dışına çıkararak çeşitli paşalarla nikâhlamış ancak Mara Hatun'u kendisinin de isteği ile Sırbistan'a, babasının yanına göndermiştir. Sakaoğlu'nun Dukas ve Babinger'den aktardığına göre Mara Hatun koyu bir Hıristiyan'dır ve II. Murad'dan sonra hiç evlenmemiş, kendisine gelen evlenme taleplerini kesin bir dille reddetmiş ve babasının ölümünden sonra kendisini güvende hissedeceği İstanbul'a geri dönerek II. Mehmed'e sığınmıştır. İki yıl sonra ise II. Mehmed'in kendisine verdiği Serez'deki mülküne yerleşmiş ve yine Mehmed'in bağışı olan Selanik Ayasofya Manastırı'nın gelirı ile geçinmiş, daha sonra kız kardeşini de yanına alarak manastıra yerleşmiş ve din işleri ile uğraşmıştır. Bu inzivaya çekilmiş görüntüsünün arkasında ise, Osmanlı başkentine gitmek isteyen hemen hemen tüm Avrupalı elçilerin ve özellikle de Venediklilerin önce Mara Hatun'u ziyaret ettikleri ve ondan tavsiyeler aldıkları bilinmektedir. (SAKAOĞLU, s:103).

10 Mara Hatun'un el değiştirilmesine katkıda bulunduğu nesnenin, Athos Dağı'nda Aziz Pavlus Manastırı'nda bulunan ve Müneccim Krallar'ın içinde altın sundukları, bugün Atina'da bulunan değerli kâse olduğu da iddialar arasındadır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Biblical_Magi).

11 Mark Rose, the Three Kings and the Star, http://www.archaeology.org/online/reviews/threekings/

12 A.g.e.

13 Sanduka 110 x 153 x 220 cm boyutlarındadır.

14 Halley çıplak gözle görülebilen tek kısa periyodlu kuyrukluyıldızdır ve her 75 yılda bir görüneceği hesaplanmıştır. Halley kuyrukluyıldızı iç Güneş Sistemi'ne en son 1986 yılında girmiştir. Hesaplara göre 2061 yılında tekrar görülecektir. Yörüngesini, 17. yüzyıl sonlarında, adını aldığı Edmond Halley hesaplamıştır. Halley'e göre bu yörüngenin 1531 ve 1607'de görülen kuyrukluyıldızlarınki çakışmaktadır ve dolayısıyla bu üç kuyrukluyıldız gerçekte aynıdır. Halley yıldızın 1758'de tekrar görüneceğini ileri sürer ve bu varsayımı doğru çıkmıştır. Halley kuyrukluyıldızına dair ilk görsel betimlemelerden birisi 1077'de yapılmış olan Beyeux halılarıdır. Yapılan hesaplamalar Halley'in İÖ 12. yüzyılda da görülmüş olduğunu öne sürer. Buna göre miladi takvim hesaplamalarında da bazı sapmalar olmaktadır, yani miladi takvimin başlangıcı sıfır değil İÖ 12 olmalıdır. Hesaplamalara göre, göründüğü ve bundan sonra ilk görüneceği tarihler: İÖ 239, İÖ 163, İÖ 87, İÖ 12, İS 66, İS 141, İS 218, İS 29, İS 374, İS 451, İS 530, İS 607, İS 684, İS 760, İS 837, İS 912, İS 989, İS 1066, İS 1145, İS 1222, İS 1301-1302, İS 1378, İS 1453, İS 1531, İS 1607, İS 1682, İS 1758, İS 1835, İS 1910, İS 1986, İS 2061 olarak belirtilir.

15 Roma'da ilk Hıristiyanların içinde toplanıp tapındıkları yeraltı mezarlarının genel adı. (SÖZEN M. - TANYELİ U., s.126) Bu dönemde genellikle şehir dışındaki kullanılmayan kireç madenleri katakompa dönüştürülmüştür.

16 İncil sahnelerini resmeden ustaların hangi İncil'i temel aldıkları ufak da olsa bazı farklılıklar ile sahneleri nasıl yorumladıklarına bakılarak anlaşılır. Bu ayrımlar, bazı ustaların kanonik (kilise tarafından kabul edilmiş) olmayan İncil'leri de dikkate alıp almadıkları konusunda bize bilgi verir.

17 Apollinare, Havarı Petrus ile birlikte Antakya'dan Roma'ya gelir, İmparator Claudius zamanında ise Ravenna'ya gönderilir. Burada 12 yıl boyunca kilisenin kuruluşu için çalışır. İmparator Vespasianus zamanında ise hapse atılıp ağır işkencelerden geçirildikten sonra Classe'de ölür ve buraya gömülür. Ölüm tarihi olarak kaynaklar 74 yılını gösterir. Ravenna'nın ilk piskoposu olarak tanınır ve kentin koruyucu azizidir.

18 Aryan Kilisesi ve Aryanizm İsa'nın tanrısal kimliğini reddeden ve sadece peygamber olduğunu iddia eden, İskenderiyeli Arius'un sistematize ettiği teolojik görüş. Tanrı'nın teklığı üzerinden tartışarak İsa'nın tanrısallığı reddedilir. 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyan camia içinde sapkın olarak nitelendirilmiş ancak savunucuları hiçbir zaman eksilmemiştir.

19 Bilindiği gibi İsa bu dünyaya günahkâr kulların kefaretini ödemek ve onlar için Tanrı'dan şefaat dilemeye gelmiştir. Ve bu kefaret adına da kendisini feda edecek ve çarmıhta can verecektir.

20 Bazı kaynaklar yapılış tarihinin 504 olduğunu, Justinianus'un Ravenna'yı fethinden sonra yeniden kutsandığını ve 586'da azizin roliklerinin buraya taşındığını yazar. Papa Büyük Gregor (540-604) Ortodoks inananların kafalarının karışmaması için bu kilisenin mozaiklerinin is ile kapatılmasını emreder.

21 Uzunlamasına gelişmiş mekân düzenine sahip, sütun dizilerince taşınan yapı türü. İlk bazilikalar Romalılar tarafından yapılmış ve din dışı yapılardır. Paralel sütun dizileri ile uzunlamasına neflere ayrılmış ahşap çatılı strüktürlerdir. Ortadaki nef geniş ve yüksek olur. Bunun yanlarında birer ya da ikişer yan nef bulunur. Ana nef yarım daire formlu bir apsid ile sonlanır. Tam karşısında ana giriş yer alır. Erken Hıristiyanlık mimarlığının ana yapı tipi olan bazilikalar daha sonraki dönemlerde uygulanmamış ancak kilisenin uzunlamasına gelişmiş mekân düzeni bazilikaya büyük ölçüde sadık kalmayı sürdürmüştür. (SÖZEN M. - TANYELİ U., s:38-39)

22 Orta nefin yan neflere göre daha yüksek olan duvarında açılmış pencerelerdir. (LUCIE-SMITH, s:50)

23 Antik dönemlerde, özellikle Roma'da palmiye zaferin sembolüdür. Hıristiyanlık'ta ise daha çok Bakire Meryem'im sembolü olarak kullanılır. Bazı müjde sahnelerinde melek Cebrail elinde bir hurma dalı ile gelir Meryem'in karşısına. Meryem'in ölümü sahnelerinde de sıkça rastlanır. İsa ise palmiye dalı taşırken gösterildiğinde bu daha çok günah ve ölüm üzerindeki zaferini simgelemektedir.

24 Teodora (500-548) Bizans İmparatoru Justinianus'un karısı olarak İmparatoriçe ve aynı zamanda da Ortodoks kilisesinin bir azizesidir. Bizans sarayının o dönemdeki resmi tarihçisi Prokopius, Teodora için üç kitabında da değişik tanımlamalar yapar. Justinianus'un Savaşları'nda, imparatoriçeyi cesaretli ve etkileyici bir kışılık olarak tanımlarken, yaşadığı dönemde yayınlanmamış olan Gizli Tarih'te güzel fakat evliliğinden önce oynak bir hayat yaşamış, pek çok âşığı olmuş hatta fahişe bir kadından söz eder. Aklı kötülüğe çalışan, zevk ve safa düşkünü, inatçı ve kinci, para düşkünü, acımasız biridir burada Teodora. Justinianus'in Binaları kitabında ise çifti dindar, hayırsever ve Teodora'yı yine çok güzel bir kadın olarak tanımlamıştır. Prokopius'un sarayın resmi tarihçisi olduğu ve Gizli Tarih kitabını yaşadığı dönemde ortaya çıkarmadığı/çıkaramadığı göz önüne alınırsa gerek Justinianus gerekse Teodora için hangi tanımlamalarının doğru ya da en azından doğruluklar içerenler olduğunu anlamak kolaylaşır ancak bugün pek çok tarihçi Prokopius'un özellikle Gizli Tarih'te yazdıklarına kuşku ile yaklaşmaktadır. Kaynaklar, Teodora'nın güçlü kişiliği ve Justinianus üzerindeki etkilerinden uzun uzun bahseder. Teodora'nın karanlık geçmişi, fahişelik yaptığı dönemler, Maviler ve Yeşiller arasındaki kavgalarda ve Nika ayaklanması sırasında isyancılara karşı aldığı tavırlar ve Katolik kilisesi tarafından sapkın olarak görülen Monofizitleri desteklediği yine kaynakların sıkça yer verdiği olgulardır.

25 McClanan bu gençler için hadım terimini kullanır. Yazara göre hadımlar Diocletian döneminden beri saray maiyeti içinde her zaman önemli olmuştur. Zaten bu iki hadımın Teodora'nın kadın maiyetleri ile aynı hizada betimlenmiş olmaları ve giyimlerindeki mor kumaşlar da maiyet içindeki önemlerini göstermektedir.

26 Narteks: Erken Hıristiyan ve Bizans kiliselerinde ana mekâna açılan giriş bölümü. (SÖZEN M. - TANYELİ U., s:170)*

27 "İlahi Liturji" olarak adlandırılan Ökaristi, Hıristiyan liturjisinin ana ayinidir. Temeli İsa'nın havarileri ile yediği "Son Akşam Yemeği" olan Ökaristi, İsa'nın bedeni ve kanı olduğuna inanılan ekmek ve şarabın kutsandığı ayindir. Ökaristi bir kurban törenidir, çünkü İsa çarmıha gerilerek kurban edilmiştir. (ACARA, Meryem., s: 188)

28 10. yüzyılda Constantine VII Porphyrogennetos'un (905-959) yazdırdığı De ceremoniis

29 Yunanca liturgia. Ayin, ibadet ve dini törenler ve bu törenlerde kullanılan her türlü nesne

30 12. yüzyılda büyük ölçüde son şeklini alan Ökaristik liturjinin 4 ana bölümü vardır: 1- Prothesis töreni. Ekmek ve şarabın hazırlanması, 2- Enarxis. Üç antiphonun, litanilerin ve duaların ibadetine giriş, 3- Kutsal Kitap liturjisi. Küçük Giriş ve Trisagion ile açılır, 4- Ökaristi liturjisi. Büyük Giriş ile açılır. Anaphora öncesi törenler, anaphora diyaloğu, anaphora, komünyon öncesi (komünyondan önce kutsal ekmeği bölmek ve Ökaristi'de şaraba sıcak su ekleme ayinini içerir), Komünyon, şükran ve "dismissal"ı içerir. (Taft, 1991a:124) den aktaran: ACARA, Meryem, s:189)

31 Otto Demus'a göre Aziz Apollinare Kilisesi, 449-452 arasında yapılmış olan Neon Vaktizhanesi'nden en az 50 yıl sonra yapılmıştır. Talbot-Rice ise mozaiklerin, İncil betimlemeleri olan en üstteki panoların Teodorik zamanında yapılmış olması gerektiğini, aziz ve azizelerin geçidini betimleyen bölümün ve dolayısıyla da Müneccim Krallar betimlemelerinin daha ıyı bir ustalık örneği gösterdiği için Justinianus zamanında, en azından 560 civarında yapılmış olduğunu belirtir ve sanatçının da büyük olasılıkla başkentten geldiğini ekler.

32 Grabar, s:99

DR. REFİK NEVZAD'IN BÂBIÂLİ BASKINI'NDAN SONRA YAYINLANAN RİSALESİ

AHALİYİ DAVET!: EY MİLLET-İ OSMANİYE*

CENGİZ YOLCU

Dr. Refik Nevzad'ın "Ahaliyi Davet!" başlıklı risalesi 23 Ocak 1913 tarihindeki Bâbıâli Baskını'ndan hemen sonra 1 Şubat 1913 tarihinde Paris'te kaleme alınmış. Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle, "meşrutiyet sonrasında (...) İttihatçı aleyhtarı kampanyaya sosyalist bir yaklaşımla katılmış(...)" olan Refik Nevzad bu metinde İttihad ve Terakki'nin genel siyasetini ve özellikle de Balkan Savaşı sırasındaki politikalarını eleştirmekte ve ayrıca Osmanlı ülkesindeki her unsuru İttihad ve Terakki'ye karşı örgütlenmeye çağırmaktadır.

Refik Nevzad, 31 Ağustos 1873[1] tarihinde İzmir'de doğar. İlk gençlik yıllarında, İzmir'de *Nevzruz*, *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerini neşretmiş olan ağabeyi Tevfik Nevzad'dan[2] etkilenir. 1889'da girdiği Kuleli İdadisi'nde ve 1892'den sonra geçtiği Askerî Tıbbiye Mektebi'nde okurken "hürriyet" fikirleriyle tanışır. Henüz Kuleli İdadisi talebesiyken Edirneli Rauf Ahmed ve Hezargradlı Mehmed isimli sınıf arkadaşlarıyla birlikte *İstikbal* adlı bir gazete çıkartır.[3] İbrahim Temo ile tanışmasıyla -o zamanlar gizli faaliyet yürüten- geleceğin İttihad ve Terakki Cemiyeti ile yakınlaşmaya başlar.

Askerî Tıbbiye'de okurken 1894 senesi Mart'ında İttihad ve Terakki murahhası olarak Paris'e giden Dr. Refik Nevzad, cemiyetin programını Ahmed Rıza Bey'e kabul ettirmekle görevlendirilmiştir. 1 Aralık 1895'ten itibaren Ahmed Rıza öncülüğünde *Meşveret* gazetesini çıkaranlar arasında[4] yer almış ve 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'ne de katılmıştır[5]. Sonrasında bu şehirde yerleşen Refik Nevzad, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kendi sözleriyle "İttihadı Terakki'nin hâdimi vatan siyasetini millete muzur gördüğü"[6] için cemiyetten ayrılır. Önceden, yurtdışından II. Abdülhamid'e karşı yürüttüğü muhalefeti bu sefer İttihad ve Terakki'ye yönlendirir.

1908 yılında yapılan II. Meşrutiyet'in ilk seçimlerinde İzmir'den milletvekili adayı olan Dr. Refik Nevzad seçimleri kaybetmesi üzerine tekrar Paris'e döner ve 1909 yılı sonlarında Paris'te Şerif Paşa'nın kurduğu[7] İttihad ve Terakki muhalifi Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'na (Le Parti Radical Ottoman = Cemiyet-i Hafiye) katılır.[8]

Paris'te, Fransız sosyalistlerinden etkilenen Refik Nevzad, "Hürriyet'in İlânı"ndan sonra kurulan birçok örgütten bir tanesi olan *İştirâk* dergisinin sahibi Hüseyin Hilmi'nin liderliğindeki Osmanlı Sosyalist Fırkası ile ilişkiye geçer. Bu ilişki sonucunda Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris Şubesi adı altında Avni Kemal, Fuat Nevzat, Memil Zeki ve Kadri Hoca gibi isimlerin yer aldığı bir grup kurar. Refik Nevzad, 1911 senesinin sonbaharında elle yazılıp litograf ile basılan *Beşeriyet* gazetesini yayımlamaya başlar; ancak gazete 1 Teşrin-i Evvel 1911 ve 1 Haziran 1912 tarihleri arasında toplamda altı sayı çıkabilmiştir.[9] Gazetenin yayımlandığı dönem Trablusgarb Savaşı'na rast gelmesi dolayısıyla yeni devrin politikacılarının, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasî uygulamalarının ve iktisadî politikalarının eleştirildiği yazıların yanı sıra bu savaşa ilişkin haberler ve yorumlar ağırlıktadır.

Paris'teki ikameti sırasında II. Enternasyonal'in yöneticileriyle de (Jean Jaures, Emile Vandervelde) dostluk kuran Dr. Refik Nevzad, Mütareke Dönemi'nde Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla tekrar siyaset sahnesine çıkan İştirakçi Hilmi ile yeniden ilişkiye geçer ve 1919 seçimlerinde İstanbul'dan mebus adayı gösterilir. T.S.F.'nin de kapatılmasından sonra *Aydınlık* dergisi çevresiyle bağlantı kurar ve tek parti döneminde de muhalefetini sürdürür. 1951 senesinin Ağustos ayında[10] son defa olarak Türkiye'ye döner. Paris'te yeni kurulan İleri Jön Türkler örgütü ile ilgili olduğu gerekçesiyle yargılanır. 13 Ağustos 1953 Perşembe günü ise Şişli

Sıhhat Yurdu'nda geçirdiği kalp krizi sonucunda hayatını kaybeder.[11]

DR. REFİK NEVZAD'IN ESERLERİ

Dr. Refik Nevzad'ın kendi imzasını taşıyan ilk eseri Cemil Zeki ile birlikte *Zamane Türkleri* adıyla tercüme ettikleri, Edmond Fazy'nin *Les Turcs d'Aujourd'hui* (Paris: 1898)[12] isimli kitaptır. Paris'te çıkardığı *Beşeriyet* gazetesinin yanı sıra yayımladığı çok sayıda risalesi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayını olarak neşrolunmuş beyannameleri vardır. *Kardeşim* (1904), *Siyâset-i Hâzıra-i Meş'ûme* (Paris: Kânûn-i Sânî 1911), *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası* (İzmir: 1911),[13] *Sosyalizm ve Rehber-i Amele* (Osmanlı Sosyalist Fırkası yayını olarak, Ankara: 1911),[14] *Hatt-ı Hareket Beyannâmesi. Islahat Programı ve Belediye Programı* (Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesi yayını olarak, Şubat 1912),[15] *Harâc Mezâd! Satıyoruz* (Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yayını olarak, Paris: Teşrîn-i Evvel 1913), *Ahaliyi Davet* (Paris: 1 Şubat 1913) ve *Ne Bekliyorsunuz?* (Osmanlı Milli Muhalefet Fırkası'nın İkinci Beyannâmesi ibaresiyle, Paris: Mayıs 1913), *Hesâb Başına: Türkiye Cumhuriyeti Denilen Bugünkü İdârede "Olan Biten"ler* (Paris: 1938). Bu eserlerden başka, *Beşeriyet*'in ikinci sayısında *Köylü Kardeşlerimize*[16] isimli bir risâlenin matbaaya verilmek üzere olduğu ilan edilmişse de bu eserin başka bir kaydına rastlanılmamıştır.

Osmanlıca kaleme alınan bu risalelerin yanında *La Trahison du Gouvernement Turc* (Albert Fua ile birlikte, 1914), *La Fédération Ottomane* (Paris: 1915), *L'Europe et la Turquie*[17] (Paris: muhtemelen 1917)[18] ve *Les Vautours et la Turquie*[19] [Akbabalar ve Türkiye] (1920) başlıklı Fransızca kitapları da mevcuttur.

***

Dr. Refik Nevzad'ın "Ahaliyi Davet!" başlıklı risalesi 23 Ocak 1913 tarihindeki Bâbıâli Baskını'ndan hemen sonra 1 Şubat 1913 tarihinde Paris'te kaleme alınmış. Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle, "meşrutiyet sonrasında (...) İttihatçı aleyhtarı kampanyaya sosyalist bir yaklaşımla katılmış(...)"[20] olan Refik Nevzad bu metinde İttihad ve Terakki'nin genel siyasetini ve özellikle de Balkan Savaşı sırasındaki politikalarını eleştirmekte ve ayrıca Osmanlı ülkesindeki her unsuru– kendi deyimiyle "müceddidîn olsun, demokratlar olsun, müessisîn olsun, asker olsun, zabit olsun, ulema olsun, softa olsun, Ermeni olsun, Rum olsun, Yahudi olsun, elhasıl her ne nam ile teşekkül etmiş fırka olursa olsun"- İttihad ve Terakki'ye karşı örgütlenmeye çağırmaktadır.

Paris'te geçirdiği yıllarda, daha kuruluş aşamasında mensubu olduğu cemiyetin en şiddetli muhalifi haline gelen Dr. Refik Nevzad, tam metnini aşağıda verdiğimiz bu risalesinde Bâbıâli baskının ve Edirne kuşatması esnasında yaşanan bütün bu olumsuz olayların sorumlusu olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kabul etmektedir. Baskının tertipleyicileri olarak Enver ve Talat Beyler ile Mahmud Şevket Paşa'yı göstermekte ve onları "çete reisleri" olarak adlandırmaktadır. Zaman zaman şiddetini artıran değerlendirmeleriyle birlikte Bâbıâli baskınının hangi koşullar altında gerçekleştiğini, Balkan Harbi ve mevcut ekonomik sıkıntılar gibi iç ve dış siyasal olaylara işaret ederek yorumlamaktadır. Dr. Refik Nevzad risalesinde ayrıca şu tasnifi de yapmaktadır: Dahilî düşman: İttihatçılar, haricî düşman ise Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmış olan Balkan devletleri. Risalede baskının sebepleri hakkında, İttihatçıların bu eylemi geçmişte yürüttükleri başarısız politikaların üzerini örtmek ve Balkan Savaşı sona erdiğinde yaşananlarla ilgili olarak halka hesap veremeyecek durumda olmaları nedeniyle bu sorumluluktan kurtulmak istemeleri noktaları belirtilmektedir. Dr. Refik Nevzad mevcut durumdan çıkış önerisi olarak ise tüm Osmanlıların "Osmanlı Milli Muhalefet Fırkası" adı verilebilecek bir örgütte birleşmeleri ve gerekirse iç savaştan dahi çekinmeden İttihatçılara karşı mücadele etmeleri gerektiğini söylemektedir.

Dr. Refik Nevzad.

Resimli 20. Asır 1 Ekim 1953.

Paris'teki ikameti sırasında II. Enternasyonal'in yöneticileriyle de (Jean Jaures, Emile Vandervelde) dostluk kuran Dr. Refik Nevzad, Mütareke Dönemi'nde Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla tekrar siyaset sahnesine çıkan İştirakçi Hilmi ile yeniden ilişkiye geçer ve 1919 seçimlerinde İstanbul'dan mebus adayı gösterilir.

Risalenin 1 Şubat'ta yayımlanmasından sonra milâdî takvimle 16 Şubat 1913 tarihinde Dâire-i Sadâret Tahrîrât Kalemi'nden, Maliye Dâhiliye Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti'ne gönderilen bir tahrir ile "muhteviyât-ı muzırrasına binâen" Osmanlı ülkesine girişi yasaklanır.[21]

CENGİZ YOLCU
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ

Ahaliyi Davet![12]

Muharriri:Doktor Refik Nevzad
1 Şubat Sene 1913
Paris
Ey Millet-i Osmaniye

İşte bir cinayet daha! Bundan dört ay mukaddem re's-i idâre-i hükümete gelen ricâl-i devlet kalb-i millet-i Osmaniye'yi bir kâbus-i şekavetten kurtarmış ve kırbaç, tüfek, yatağan ile Meclis-i Mebusan-ı Osmaniye'yi tayine ve tecmi'e muvaffak olan İttihadiyûn eşkıya çetesinin ocağını târ ü mâr eylemiş idi.

O zamanlar kalb-i millette, dimâğ-ı ümmette İttihadiyûn eşkıya çetesinin, çapulcularının aleyhinde ateşîn efkâr-ı umumîye-i müteneffirâne[tiksinerek] uyanmış ve bu sayede millet-i Osmaniye bir sarsar[şiddetli]-ı felâket-i müdhişenin önünü almağa sebep olmuş idi. Lâkin heyhat! Bu defa, zaten dört seneden beri elleri evlâd-ı vatan kanıyla mülemma ve lekedâr olan o çete, o haydut çetesi bir cinayet daha işledi. Mahmud Şevket re'sin avene-i melûnesinden Enver hayduduyla[,] milletin en sevgili evlâdından Nazım Paşa'yı katletti. O vücud-i muhteremin yanında diğer masum ve vatanperver evlâd-ı vatan dahi katlolundu. Mahvedildi. Enver ve Talat eşkıya çete başları arkalarına topladıkları iki yüz üç yüz softa ve ulemâ bozuntusu çapulcularla Bâb-ı Âlî'ye girerek Nazım ve rüfekasından birkaçını katl ile, Kamil Paşa'yı istifaya mecbur eylediler. Meclis-i Vükelâ tahlîs-i can için istifasını verdi. Bu istifa Sultan Mehmed Reşad tarafından kabul olundu. Hürriyetperver, meşrutiyetperest bir kabinenin yerine, dört seneden beri katl ile, sefk-i dem ile, çapulculukla, hırsızlıkla, elhâsıl her türlü vesâit-i gayr-i meşrûa ile idare-i hükümet-i zâlimâne eylemiş İttihadiyûn eşkıya çetesi kaim oldu. Bu da vatanın, milletin hariçte düşmanla göğüs göğse geldiği bir zamanda vukua geldi. Kamil Paşa Balkan hükümetlerinin mutâlebât-ı şedidelerine karşı mukavemette millet için bir çare-i necat olmadığını **[kelime okunamadı]** ve tahassüs ile İstanbul'u olsun, Asya'yı olsun tehlikeden kurtarmak vesilesiyle, arzusuyla, hâlâ düşmana mukavemet etmekte olan Edirne'yi Bulgarlara terke inkıyâda mecbur olmuş idi. Bu fikr-i inkıyâd makbûl ve mergûb idi. Çünkü Kamil Paşa biliyor idi ki Çatalca'daki Osmanlı askeri Balkan hükümât-ı müttehidesinin hücûmunu müdafaaya ve **[kelime okunamadı]** muktedir değil idi. Bâ-husûs Edirne ibtidâ-i muharebeden beri muhasara altında bulunuyor, Bulgarlar Edirne'yi açlıktan teslime mecbur etmek istiyorlar idi. Hem de böyle olacaktır. Edirne bizden gitmiş idi. Bulgarlar Edirne'yi almaksızın akd-i sulh etmeyeceklerdir. Etseler bile dört beş sene sonra yine küçük bir fırsattan istifade ederek Türkiye'ye karşı ilân-ı harb ile Edirne'yi bizden alacaklardır. Edirne'nin bizde kalması bize pek çok masrafa sebep olacaktır. Başımızdan yine Avrupa yi Türkî gailesi geçmeyecektir. Bütün askerimizi, köylülerimizi, erbâb-ı mesaîmizi Avrupa-yi Türkî hududu boyuna dökmeye mecbur olacağız. Zaten fakiriz. Hem efkâr-ı fukara bir milletiz. Sadakaya muhtacız. Tasadduk ediyoruz. Hem resmen tasadduk ediyoruz. Bu tasadduka karşı da vatanın derûnunda ecânibe pek çok imtiyâzat veriyoruz. Türkiye, Türklerden, Osmanlılardan maada, herkesin malı oluyor. Biz hâlâ kendimizi o mülkün, o toprağın, sahibi zannediyoruz. Bilmiyoruz ki yakında ecânib-i müteaddide ve muhtelifenin hizmetçisi olacağız. Sahib-i arazi ve emlak iken, İttihad ve Terakki çetesinin mahzâ[lancak] kendi karınlarını ve keselerini doldurmak, memâlik-i ecnebiyede refah-ı hâl ile, şimdi buraya firar eden yalancı vatanperverler gibi, yaşayabilmek için ecânibe teslim ettikleri o vatanda, o Türk ocağında, o Osmanlı yurdunda heyhat! Hakk hezâr heyhat! Hademe derekesine ineceğiz. Ca'li[sahte] gururlar, kâzib[yalancı] hisler ile kendimizi aldatacak zamanda değiliz. O zamanlar geçti. İttihad ve Terakki çetesinin melûnâne entrikaları şaibesiyle Osmanlı toprağının bütün düşmanları Çatalca kıyılarında bulunuyor. Bu bizim için ders-i ibret olmalıdır. Bundan ibret almazsak, Asya da elimizden gidecektir. Avrupalılar bizi sahralara kovacaklardır. Buna layık mıyız? Layık isek zânû-be-zemin tazarru olarak başımıza gelen belaya katlanalım. Buna razı olduğumuz gün hayata hakk-ı medenimiz olmadığını ilan etmiş oluruz. Tasavvur ve ümit ederiz ki maneviyâtımız, ahlâkımız, cesaret-i medeniyemiz henüz bu dereceye gelmemiştir. Bu ümit iledir ki memleketimizin, vatanımızın sahibi, efendisi olmaya gayret edelim. Bu da Avrupa-yı Türkî gailesini bir saat evvel halletmekle olacaktır. Lâkin, Edirne'yi muhafaza edeceğiz, bu sayede namus-i milli-i Osmanî'yi lekedâr etmeyerek kahramanâne meydan-ı muharebede öleceğiz derseniz, kendinize yazık edersiniz; çünkü sizin bu kahramanâne hareketiniz, yine Edirne'nin gitmesine mani olmayacaktır. Yalnız bir şeye hizmet edecektir. O da kanlı ellerle re's-i idare-i hükümete gelen haydut çetesinin istikrar-ı idare-i zalimânesini takviyeye. Buna razı mısınız? Bu resmî cinayetlere iştirak, cani ile hem-fiil olmak demektir. Siz o yalancıların dolaplarına, sözlerine inanırsanız safdilsiniz. Onlar hiçbir vakit milletin, vatanın menfaatini düşünmüş adamlar değildir. Hemen cümlesi dilencilikten, çetecilikten yetişmiş erbâb-ı şekavettir. Onların gaye-i emeli mağdur ve fakir millet-i Osmaniye sayesinde erbâb-ı servet ve sâmân olabilmektir. Bunun için her türlü cinayeti irtikâb[kötü bir iş işleme] hazırdırlar. Nazım Paşa'nın ve diğer mazlum rüfekasının katli buna bir misal-i mücessem değil midir? Lâkin o haydutlar ümit ederler ki cinayetle, katl ile, mıtrak-ı havf ile idare-i hükümeti ellerinde tutabilecekler. Yine onlar zannederler ki Nazım Paşa'yı ve rüfekasını cani ellerle öldürmekle vicdan-ı umumiyi[e] su serpebilecekler. Hayır, bu böyle değildir o masumlar ölmediler. Onların intikamını millet o haydutlardan alacaktır. Evet! O masumlar ölmediler.

Ey şühedâ-yı vatan siz ölmediniz. İsimleriniz bütün lisanlarda tebcil ile, tazim ile yâd edilecektir ve ediliyor.

Siz ölmediniz. Hâb-ı ebedi-i istirahat ile faal dimağlarınız rahat ediyor. Şu gaddar toprak sizi içimizden aldı. Hiç-i bî-nihaye-i ebediyet içine attı. Lakin yadigârınız, yadigâr-ı hayaliniz bütün dimağlarda, şubbân-ı vatanın bütün dimağ-ı müntakimânesinde[intikam] mahfuz olacaktır. Bugün hayalinizi müteheyyiç hissiyat-ı kalbiye ile yaşattırmak, isminizi zikretmek millete bir borçtur.

Hayaliniz, hayal-i cemâliniz, cemal-i hissiyat-ı fikriyeniz, hissiyat-ı fikriye-i hürriyet-i hakikiyeniz dünya durdukça bâkî kalacaktır. Mahvolmayacaktır.

Her kavga-yi hürriyet ve muharebe-i fikrîyede bizimle beraber olacaksınız.

Ervâh-ı muazzezeniz tarik-i hürriyet-i hakikiyede tutacağımız râh-ı saadet-i hayat-ı beşeriye için birer reis-i manevî olacaktır.

İsimlerinizi altın mürekkep ile amak-ı kalbiyemize yazacağız. Hürriyet-i hakikiye denilen mâbed-i hakikiyenin cephe-i ulvîyesine hakkedeceğiz.

Siz ölmediniz. Ebedisiniz. Ebediyet sizinle iftihar edecektir.

Bade'l-vefat bile ifâ-yı nam edeceğinizden dolayı beşeriyet, yalnız beşeriyet değil, beşeriyet-i umumiye size minnettar kalacaktır.

Siz ölmediniz. Ebedisiniz. Çünkü hürriyet-i hakikiye tarafdârarının tercüman-ı hissiyat-ı fikriyesi olarak terk ve kavga-yi hayat eylediniz.

Siz ölmediniz. Ebedisiniz. Çünkü her türlü tehlikeye karşı yine mücadelede devam ve say ü amel-i hakikî ile fikr-i istiklal-i şahsi besliyordunuz.

Siz ölmediniz. Ebedisiniz. Çünkü istikbaldeki mabûd-i hissiyatınız olan beşeriyet-i mesudenin münşîleri idiniz.

İsimleriniz müebbed, hayal-i mübeccelinizi[yüce] muazzam olsun. Müstebidler kahrolsun, adiller yaşasın!

Faal dimağlarınız mesudiyet-i millet-i Osmaniye için böyle kanlı günleri görmek istemezdi.

Kuvva-yı beşeriyeyi ihlal eden fikr-i nifakı tarumar ile ittihad-ı anasır-ı muhtelife-i Osmaniye'yi bir merkezde cem' etmek isterdiniz. Lakin katil eller buna mani oldu.

Kalb-i ümmet, vicdan-ı umumi-i beşeriyet sizinle beraber mecrûh oldu. Darabât-ı kalbiyemizin her biri zikr-i cemîlinizi yâd ettirmek için vuruyor.

Siz kanlı birkaç katil eşkıya çetesi ellerinde şehid-i hürriyet-i vatan oldunuz. Lakin bizim kalemlerimiz, dimağlarımız, hissiyat-ı beşeriyemiz sizi her vakit yad, her vakit müdafaa etmek için mevcut olacaktır. Beşeriyet buna şahid-i adil olsun. Hakk-ı millet, adalet-i ümmet, hürriyet-i anasır-ı muhtelife-i Osmaniye müdafileri olduğunuz için katledildiniz. Lakin hakk-ı milleti hiçbir kurşun öldüremez. Bunun için siz ölmediniz. Bakisiniz. Ebedisiniz. Çapulcuların, İttihadiyûn eşkıya çetesinin, Çakırcalı avenesinin kurşununa hedef olarak öldürüldünüz. Güya bu, milletin, umumun vicdanında, Edirne'nin, Adaların düşmana teslîminden dolayı uyanan hiss-i intikam-cûyânenin, hiss-i gazabın, hiss-i hiddetin tercüman-ı fiiliyatı olarak zuhur eden ihtilâlin müşahhası olarak vukua gelmiş! Ne gafil his!

Ne yalancı entrika! Millet dört beş İttihadiyûn çapulcusu ile, otuz kırk softa bozuntusu açlardan mı müşekkeldir. Öyle ise, yazık olsun o millete! Yoksa bu çapulcular aleyhinde dört seneden beri sadr-i ümmette uyanan ve zuhur eden binlerce, yüz binlerce, milyonlarca evlâd-ı vatandan mı müessestir. Bu haşeratın emelleri, her ne suretle olursa olsun, meşru, gayr-i meşru katil ve en deni[alçak] vesait-i gayr-ı meşruta ile inân[dizgin]-ı idare-i hükümeti ellerine alacaktır. Bunun için her cinayeti icradan, irtikâptan çekinmiyorlar ve çekinmeyeceklerdir. Hatta vatanın en ziyade sükûnete muhtaç olduğu böyle muhâtaralı bir zamanda kan dökmekten utanmıyorlar. Sanki hariçte döktüğümüz kan yetmiyormuş gibi, dâhilî muharebeyi intac edebilecek cesaretlerde bulunuyorlar.

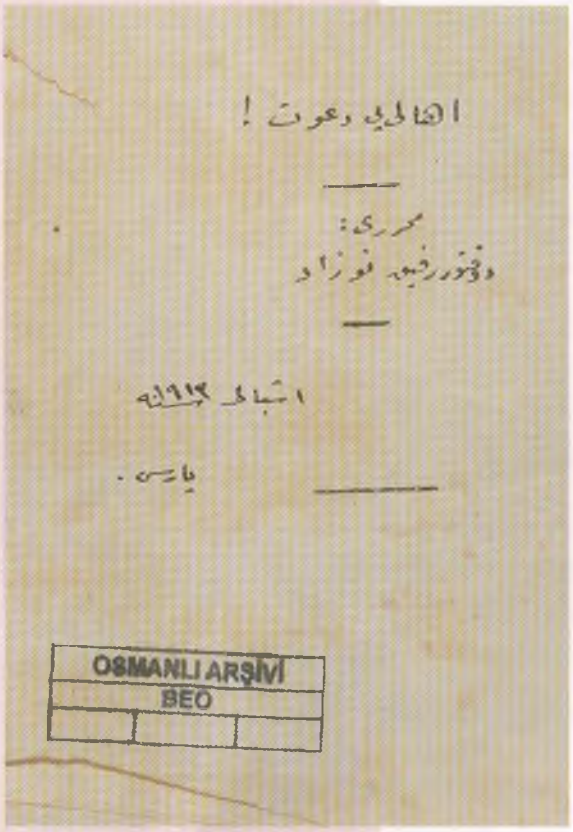
Bunlarda din, iman, mezhep, muhabbet-i vataniye, hamiyet-i milliye yoktur. Bunlar bu gibi hissiyat-ı aliyeden mahrumdurlar. Düşman İstanbul kıyılarında pây-ı taht-ı Osmanî'ye yürümek için bahane arar iken bu melûn çetenin katl ile re's-i idare-i hükümete gelmek isteyişi vatana, millete cinayet, cinayet değil de nedir? Vatan, millet için bundan büyük bir cinayet tasavvur olunabilir mi? Ya onların katl-i evlâd-ı vatandan sonra ilan ettikleri beyanname nedir? Acaba bununla kimi aldatmak istiyorlar?

Bu kadar felaketlerin, vatanın felaket-i müdhişesinin failleri kimdir? Onlar değil de kimlerdir? Trablusgarp Muharebesi'ne müsebbipler kimlerdir? Hakkı Paşa kabinesi değil mi? O vakit Mahmud Şevket çete reisi Harbiye Nazırı değil miydi? Balkanlarda hiss-i muhâcemeyi[hücum] uyandıranlar kimlerdir? Yine o İttihadiyûn şirket-i şerîresi değil midir? Son intihabat zamanında mutlaka İttihadiyûn efrad-ı menfaat-perestânesinin ta'yini için Balkanlarda adem-i memnuniyeti husule getiren ve takip ettikleri "Türkleştirmek" siyaset meşûmesi değil de nedir? Ordu-yi Osmaniye'nin içine fikr-i nifak siyaseti ve şerâre-i iftirakı[ayrılma] sokanlar kimlerdir? Ordu-yi Osmanî'nin mağlubiyet-i müdhişesine sebep olanlar kimlerdir? Dört seneden beri ordu-yi Osmanî için sarf ettikleri paralar nereye gitti? Ne yaptılar? Mahmud Şevket çete reisi ordu-yi Osmanî'nin her türlü hücuma karşı mukavemet edeceğini müftehirâne söylemiyor muydu? Masum askerimizin, cesur Mehmetçiklerimizin meydan-ı muharebede ekmeksizlikten, açlıktan ölmeye mahkûm olmasına sebep olanlar kimlerdir? Bilâ-mesuliyet akçe talebini Şevket re'si bu felaket-i milliyeyi hazırlamak için mi istiyordu.

Mazinin, bu çete efradının mesuliyet-i maneviye ve maddiyeleri hakkında ihzar eylediği evrak-ı resmiye-i müttehimesi[töhmetli], kendileri hakkında mücâzât[cezalandırma]-ı şedideyi intac ediyor idi. Bu mücâzâtın önünü alabilmek için yegâne çare, kan dökerek kuvva-yı hükümet-i Osmaniye'yi ele alabilmek idi.

Bu çete efradı milletin içinde türemiş bir Çakırcalı avenesidir. Bu çete efradı biliyordu ki akd-i sulhtan sonra hepsinin millete vereceği bir hesabı var idi. Bu hesaplar ise yine her birisinin mesuliyet-i maneviye ve maddiyesini intac ederek adalet-i kanun-i Osmani karşısında mahkûmiyet-i şedide ile cezalandırılmalarına sebebiyet verecek idi. Bunun ise önü ancak bir çare ile alınabilir idi. O da tüfeğine, yatağanına sarılıp meydan-ı ihtilâle atılarak hükümeti düşürmek ve inân-ı hükümeti eline almak ile olur idi. Yaptı. Buna muvaffak da oldu. Usta hırsız ev sahibini bastırır derler.

Bunlar katil, zalim, müstebid iken, şimdi mazlum, mağdur, kurban-ı istibdad olduklarını ilana kalkıştılar. Buna inanan ancak onlar ve onlar gibi birkaç aç haydutlardır. Yoksa millet değildir. Millet onların tıynetini, hilkatini dört seneden beri iyice anlamıştır. Lakin ne yapsın. Cesaret-i medeniyeden mahrum! Bu gibi zalimlere boyun eğmeye mahkûm! Millet bugün bir yeniçeri çetesi elinde kan ağlıyor. Bu çete her şeyi gözüne aldırmış.

Ahaliyi Davet, 1913.

Re's-i idare-i hükümette kalmak için her türlü cinayeti işlemeye hazır!

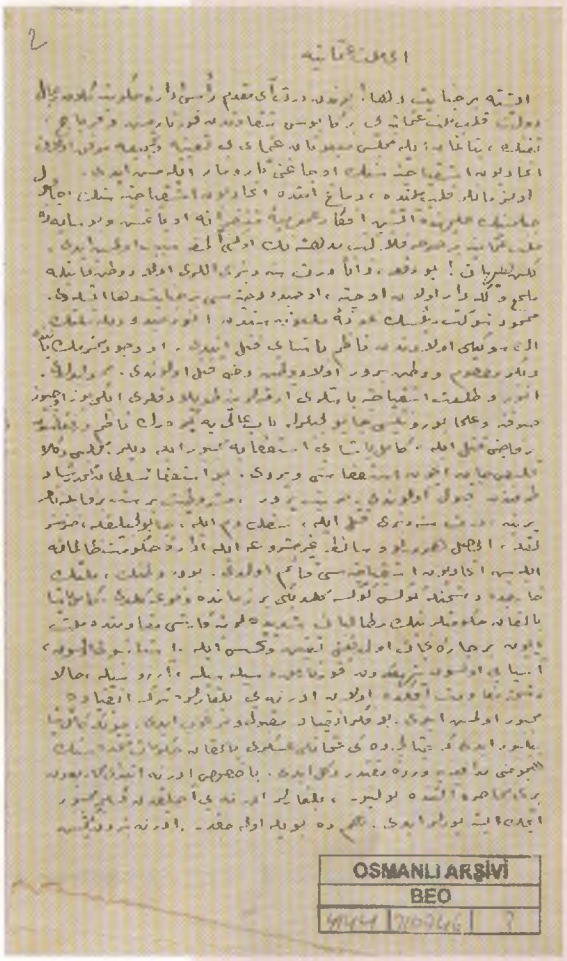
Vatan bugün iki düşman karşısında bulunuyor. Birisi dâhilî, diğeri hâricî! Dâhilî düşman, İttihadiyûn denilen zeybek çetesi,

Hâricî düşman, Balkan hükümât-ı müttehidesi!

Her ikisi de haydut! Lakin birincinin düşmanlığı ikinciden daha müdhiş. Çünkü birincisi iki türlü his ile melûf ve mütehassis! Hem dâhilde iğtişaşat çıkarmak, hem hariçte ihtilâlat-ı siyasiye-i umumiyeyi intac eylemek!

Hâricî düşmanlar bizden arzu ettiklerini aldılar. Alacak başka bir şey kalmadı. Lakin dâhilî düşmanlar henüz aç! Bunlar evvela dâhil-i memleketi soyup soğana çevirecekler, ba'dehu ecânibe vatanı teslim edecekler. Bunun için dâhildeki düşman, hariçtekinden daha hain! Dâhildekini tarumar etmezsek bizim için ne dâhilde, ne hariçte emniyet, sükûnet mevcut değildir. Bu emniyet-i umûmîyenin istikrarı için yalnız bir vasıta, bir çare vardır. O da bu haydutların haddini bildirmekle olur. Buna nasıl muvaffak olunabilir:

Bir vasıta ile; yani bu çeteye muhalif olan bütün evlâd-ı vatanın bir livâ-yı hamiyet altında tecemmu etmesiyle olur. Kim olursa olsun. İster Lütfi Fikri Bey, ister Sadık Bey, ister Sabahaddin Bey, ister Şerif Paşa tarafdârânı elhasıl her kim olursa olsun şimdilik her türlü programdan sarf-ı nazar eyleyerek yalnız bir sancak altında toplanmalıdır.

"Ey Millet-i Osmaniye" diye başlayan sayfa.

Bir eve bir hırsız girince bütün mahalle ahalisi ne yapar. Ellerinde sopalarıyla, yatağanlarıyla, tabancalarıyla sokağa çıkıp hırsızı o mahalleden def etmeye say ve gayret değil mi? Bütün evlâd-ı vatan da, her hangi fırkaya mensup olursa olsun bu hırsız, çapulcu eşkıya çetesini def' etmeye gayret için birleşmelidir. Bu birleşmek bu tevhid-i mesai, bu teşrik-i say ve gayret lazım, hatta elzemdir. Her hamiyet-i vataniyesi, her muhabbet-i milliyesi olan kimse her türlü agrâz-ı şahsiyeden, ihtirasat-ı siyasiyeden tecrid-i nefs ederek el ele verip birleşmelidir. Benlik davası arkasından koşacak zamanda değiliz. Allah için, pirimiz aşkı için, her ne türlü mukaddes şeye olan itimâdınız, imânınız, dininiz aşkı için, eğer evlâd-ı vatanda bir parça hiss-i muhabbet-i milliye ve vataniye-i Osmanîye kalmış ise, onun aşkı için aranızdan nifakı kaldırınız. Birleşiniz. Müceddidîn olsun, demokratlar olsun, müessisîn olsun, asker olsun, zabit olsun, ulema olsun, softa olsun, Ermeni olsun, Rum olsun, Yahudi olsun, elhasıl her ne nam ile teşekkül etmiş fırka olursa olsun, size ve bize lazım olan en büyük bir fiil, fiil-i mukaddes, bugün içimizdeki düşman-ı vatanı tard etmektir. Buna muvaffak olduğumuz gün vatan bizimdir. Hârici düşman tecavüzatından masun kalacağız demektir. Evvela adam akıllı meşrutî bir hükümet teşkil etmeliyiz. Hükümetsizlikten, idaresiz hükümetsizlikten başımıza gelen belaların hepsini dört seneden beri kemal-i ye's ve ıstırap ile gördük. Böyle giderse daha fenalarını göreceğiz. Biz sosyalistler bugün vatanın düçâr olduğu felaketin önünde şimdilik ve bâ-şart her türlü programdan, ıslahat programından vazgeçerek evlâd-ı vatanı bir livâ-yı hamiyet altına davet ediyoruz. Evvela memleketimizde meşru bir hükümet-i meşruta tesis edelim. Ba'dehu intihabatı hâkimiyet-i amme prensibi üzerine yapalım. Meşrutî ve mütecânis bir Meclis-i Mebusan açalım. Bu sayede evvela Türkiye'yi müdhiş bir düşmandan kurtarmış oluruz ki o düşman da İttihadiyûn çetesidir.

Tevhid-i mesaiye razı olduğumuz gün tesis edeceğimiz fırkanın mevcudiyeti kuvveden fiile çıkmış değildir. İsmi ne olursa olsun! İş isimde değil, fiildedir. Yirmi sahifelik bir program yazmaya hacet yok. Şimdiye kadar fırka-i siyasiye-i müteaddidenin yaptığı programlar neye yaradı. Bunlardan yalnız İttihad ve Terakki Cemiyet-i melûnesinin programı baki kaldı. Lakin bu cemiyet de o programı onunla hareket etmek için yapmadı. Bilakis ahalinin gözünü boyamak için yaptı. Yaptığı programdaki mefkud[olmayan] ve tahtında mestûr[mestur] bir madde ile icra-yı istibdad-ı hâkimiyet eyliyor.

O madde de:

Her ne vasıta ile olursa olsun, hatta ve bâ-husûs katl ile olsun, idare-i hükümeti ele alıp icra-yı hâkimiyet-i müstebidâne eylemektir.

Bunu şimdiye kadar isbat eylemedi mi? Dört seneden beri ne kadar masum evlâd-ı vatan asıldı öldürüldü. Hep bunlar ne için idi. Mahzan inân-ı hükümet-i idareyi istirdad[geri alma] ile ellerinde zapt ve muhafaza etmek için değil miydi? Dünyada bunu bilmeyen var mı? Son katilleri niçindir? Yine bunun için değil mi? O halde muhalif fırkaların yaptığı programlar buna mani olabildi mi? Ve neye yaradı. Müşâ'şa cümlelerle, âli âli kelimelerle, mukaddes ibarelerle yapılan o programlar bugün hiç hükmünde değil midir? Bunun için mufassal bir program yapmaya hacet yoktur. İki, üç madde ile manaca vâsi bir program yapmak mümkündür. Evvela bir fırka ismi bulmak lazım. Teşkil edilecek fırkanın maksadı ne olacaktır. İttihad ve Terakki şirket-i şeriresinin nüfuzuna karşı muhalefet değil mi? O halde bütün evlâd-ı vatanın ekseriyetinden, ekseriyet-i azîmesinden müteşekkil olması lâzım değil midir?

İsmine mesela:

"Osmanlı Milli Muhalefet Fırkası" namını veremez miyiz? Düşündüğümüz manayı şamil değil midir? Bütün Osmanlılardan mürekkep olmayacak mı? Milletin tercüman-ı hissiyatı olmayacak mı? O halde varsın ismi bu olsun. İhtiyacat-ı zamanın lüzumuna mebni tesis ettiği için varsın muvakkatî bir fırka olsun. Asıl maksad, maksad-ı hayır dahi iki düşman elinden kurtarmak değil mi? O halde ismin bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Fiile bakmalı.

Mevâdına gelince: Bundan kolay ne vardır. Mesela:

Birinci Madde: Düşman-ı vatan ve millet olan İttihadiyûn eşkıya çetesinin elinden hükümeti istirdad ile yerine bir hükümet-i meşrua ve meşruta-i hakikiyenin ikamesi.

İkinci Madde: Hâkimiyet-i amme prensibi üzerine intihabat-ı müstakbelenin icrasıyla meşruti mütecanis ve adil bir Meclis-i Mebusan-i Osmanî teşkili.

Bu iki madde ile bütün âmâl-i milliye-i Osmaniye tahayyül edilemez mi? İş yazıda, programda değil, fiildedir. İcraattadır. Bunu yapabiliyor muyuz? Yaptığımız halde vatanı, milleti dâhili ve hâricî düşman elinden kurtarmış oluruz. Aksi takdirinde ise Asya-yi Türki'den de çıkmaya mecburuz. Avrupa-yı Türki'den çıkardılar. Bu sebepten dolayı vatanın, milletin erbab-ı hamiyeti, ahbab-ı vicdanı tevhid-i mesai eyleyerek bir livâ-yı hamiyet altında toplanmalıdır. Bu toplanacak fırkanın da ismi yukarda söylediğimiz gibi olsun. Vatanı kurtarabilmek için bu gibi yeknesak, yekvücut, yeksefer bir fırkanın mevcudiyetine ihtiyaç vardır. Bunu yapabilir isek ne mutlu bizlere! Vatana büyük bir hizmet etmiş oluruz. Yoksa Bizanslılar gibi mahva mahkûmuz. Tereddüt, iftirak, nifak zamanında değiliz. Balkan ahalisinden, hükümetlerinden ibret alalım. Cümlesi bir gaye-i emel ile çalıştılar. Muvaffak da oldular. Niçin biz muvaffak olmayalım. Bizde Balkan ahalisi kadar muhabbet-i milliye yok mu? O halde tevhid-i mesai ile el ele verelim. Düşman-ı vatan aleyhinde teşmîr-i sâk gayret eyleyelim. Muvaffakiyet her halde bizimdir. Yine rica ediyoruz. Dünyada mukaddes bildiğiniz ne varsa, onun namına sizden rica ederiz ve ediyoruz, birleşiniz. Yoksa vatanın hali bugünkünden daha vahim olacaktır. Büsbütün mahvolmasına siz de sebep olacaksınız demektir.

Bu cürüm altında yaşamak isterseniz milletin vicdan-ı mağdurundan gelen sada-yı hâtıfı dinlemeyin. Yok her halde yaşamağa niyetiniz, arzunuz varsa, bir de Türk olarak, Osmanlı olarak yaşamak isterseniz, birleşiniz.

Bilmiyoruz ki yakında ecânib-i müteaddide ve muhtelifenin hizmetçisi olacağız. Sahib-i arazi ve emlak iken, İttihad ve Terakki çetesinin mahzâ kendi karınlarını ve keselerini doldurmak, memâlik-i ecnebiyede refah-ı hâl ile, şimdi buraya firar eden yalancı vatanperverler gibi, yaşayabilmek için ecânibe teslim ettikleri o vatanda, o Türk ocağında, o Osmanlı yurdunda heyhat!

Bu birleşmedir ki millete, Osmanlılığa büyük bir necat verecektir. Düşününüz. Dün Hamid melununun idaresinden kurtulduk. Bugün daha beter bir idare altına girdik. Memleketimizde ne var. Bilakis hiçbir şey yok. Meşrutiyetten bir madde bile mefkud! Her yerde, her memlekette hükümfermâ olan saadet-i hayat, saadet-i hayat-ı umumiye, refah-ı iktisad-ı milli iken, bizde sefalet bunların yerine kaim oluyor. Bu sefaleti de İttihadiyûn çete takımı tevlid ediyor. Bugün koca millet, Osmanlı milleti bu eşkıya çetesinin elinde bâziçe-i hevesât-ı istibdad olup duruyor. Buna biz razı oluyoruz. Arz-ı ubudiyet ve inkıyad eyliyoruz. Bir sada-yı iştikâ bile ağzımızdan çıkmıyor. Babalarımız, kardaşlarımız, oğullarımız bu eşkıya çetesinin kurşunu önünde şehid-i hürriyet oluyor. Katlediliyor. Biz yine sükût ile mukabele ediyoruz. Memlekette ordunun bir kısmını yani Ordu-yi Osmanî'nin haşerat takımını elde etmişler, onlar bu kuvve-i sagire ile ordunun kuvve-i azimesini susturuyor. Millet denilen efrad ve evlâd-ı vatan bundan mı ibarettir. Yüz yeniçeri efradının emrine itaat ordu için bir şeyn, bir leke, bir ar değil midir? Biz Osmanlılar, Osmanlı ordusu böyle mi olmalı idik? Hârici düşmanı, mukaddes Osmanlı toprağından tarda muktedir olamıyoruz, olamadık. Altı yüz senelik Osmanlı ordusunun namusunu, namus-i askerisini pay-mâl eyledik. Hep bunlar bu İttihadiyûn şerîrlerinin kabahati şaibesiyle husule gelmemiş midir? Acaba dâhili düşmana da boyun eğmeye mecbur olacak mıyız? Bu düşmanın adedi ne kadardır? Nokta kadar bu ekalliyet, ekseriyete emredecektir. Bu ekseriyet, yani bizler, millet, ordu, ahali buna nokta kadar boyun eğecektir, eğeceğiz. Bugün idare-i hükümet-i şekavetleri sayesinde yine ellerine geçti. Katilden korkmadılar. Vakıa bu birinci katilleri değil, hepsinin vicdanında küçük, büyük bir cinayet katl vardır. Çete re'si Mahmud Şevket Paşa başta olduğu halde hepsi birer cinayetle müttehimdir. Bu caniler bugün Osmanlı hükümetinin mukadderatını elinde tutuyorlar. Vatanın, milletin en ahrar evlâdını en namuslu erbab-ı hamiyetini tevkif ediyorlar. Hapsediyorlar. Öldürüyorlar. Dövüyorlar. Mahkûm ediyorlar. Bir kimse çıkıp da bunlara ne yapıyorsunuz diyecek cesaret-i medeniyede bulunamıyor. Bu mudur haslet-i Osmaniye! Bu mudur şecaat-i teşekküräne-i milliye! Bu mudur Osmanlı ordusunun cesaret-i askeriyesi! Neden korkuyorsunuz. Dâhili muharebeden mi? Bundan o İttihadiyûn çetesi korktu mu!

Bunlar idare-i hükümette kaldıkça, Asya-yı Türkî de taksim edilmeyecek mi?

Bundan emin misiniz? Biz size aksini isbata hazırız. Duracak zamanda değiliz. Bu İttihadiyûn akreplerinin başlarını birer birer ezmek lazımdır. Vatanı kurtarmak ancak bu sayede olacaktır. Avrupa dört gözünü açmış Asya'yı taksime hazırlanıyor. Her pay için aralarında müzakeret devrân ediyor. Biz hâlâ uyuyoruz. Ne vakit uyanacağız. Kafamıza Rus, İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan, Avusturya ve Macaristan tokmaklarını yediğimiz zaman mı? Korkaklık edilecek zamanda değiliz. Aklımızı başımıza toplayalım. Vatan, millet gidiyor. Bu giderse hepimiz mahvolduk demektir. En mağdur, en mazlum, en bedbaht olacaklar, yine sizlersiniz. Erbâb-ı mesai her nerede olursa olsun bir iş bulmaya muktedirdir. Lakin erbâb-ı zanaat olmayanlar dilenmeye, tese'ülediilenmel mecbur olacaklardır. Buna razı mısınız? Buna ordu razı mıdır? Buna zabitan razı mıdır? Buna bütün millet razı mıdır? Kafamıza inecek düşman tokmağını yemekten ise, dâhildeki düşmanı tard etmek daha evladır.

Bugün iki ateş arasında bulunuyoruz. Dışarıdaki düşmana hücum etsek bizim için ölüm muhakkak! İçeridekine hücum ise bizi ya ölüme sevk edecek yahut o düşmanı tenkil ile saadet-i hayata! Hangisi daha ehvendir. Birincisi mi ikincisi mi? İki şıktan birisini kabule mecburuz. Dâhildeki düşmanı tenkil edersek hariçteki düşmanı susturmaya muvaffak olacağız. Ca'lî vatanperver hisler, nümayişler para etmez. Osmanlılaştırmak, Türkleştirmek arzusuyla zuhur edecek ihtilâllerden mütevellid zararlar pek çoktur. Takip edeceğimiz meslek, tarik-i siyaset bütün anasır-ı muhtelife-i Osmaniye'nin bir "Liva-yı Osmani-i Millî" altında ictimaıdır. Dini mesele-i siyasete sokmayalım. Mahvolduğumuz gündür. Bugünkü muharebelerdeki galibiyet din kuvveti, iman kuvveti ile değildir. Fen iledir, ilim iledir, zekâ iledir, deha iledir, irfan iledir, marifet iledir, zanaat iledir. Allah'a mütevekkil olmakla değildir. Bunların mevcut olmadığı bir memleket, bir millet mahvolmaya mahkûmdur. Bunun için, İttihadiyûn çetesine ön ayak olan bazı yalancı, aptal ile softaların, ulemaların tezviratını dinlemeyiniz. Bu yalanlara kapılmayınız. Bunların hepsi birer entrika, birer uydurmadır. Menfaat-i şahsiyelerini temin için aldıkları beş on parçaya mukabil ihtisar edilmiş harekât-ı kâzibâne-i vatanperverânedir.

Hele ahaliye, millete, millet-i Osmanî'ye hitaben o haydut çetesinin bugün ilan eylediği beyannameye hiçbir vakit samimi bir surette bakmayınız. Bu, sırf göz boyamadan başka bir şey değildir. O beyannamede o çete efradı şu vechile idare-i kelam ediyor:

"Üç aydan beri husule gelen vakai-i tarihiye, altı yüz seneden beri tarih-i Osmanîye'de tesadüf edilmemiş şeylerdendir.

"Bugün vatan tehlikededir. Bizim en büyük vazifemiz ecdadımızdan bize bırakılan mirası müdafaa etmektir.

"Eğer bu vazifede kusur edersek, ahfadımız için bais-i ar ve hacâlet[utanma] adamlardan olacağız.

"Vatanın duçar olduğu tehlike karşısında, hiçbir fırka mücadelesi mevcud olmamalıdır. Bu maksada vusul için de, bilâ-istisna, bütün Osmanlı vatanperverlerine müracaat ederek bir "Müdafaa-ı Milliye" komitesi teşkil ve tesis ediyoruz ve ettik.

"Karar-ı katimiz, Osmanlı hâkimiyetinin Edirne ve Adalar üzerindeki nüfuz-i hükümranisini muhafaza eylemek ve her ne tarafta olursa olsun menafi-i milliye-i Osmani'yi müdafaa etmek için pek çok fedakârlıklara katlanmaktır. Bunun için de bütün Osmanlıların muavenet ve yardımına muhtacız. Vatanı kurtarmak için bize uzatılan her eli sıkmaya hazırız.

Ve o elleri öpeceğiz. Bu sayede vatanı kurtaracağız."

Vatanın duçar olduğu bu inhitat, bu inkıraz-ı manevi ve maddi hep bu haydutlar çetesinin icraat-ı melunane-i mâhiyesiyledir. Altı asırdan beri tarih-i Osmanî'nin tesadüf eylemediği bu mağlubiyet-i milliye bu eşkıya çetesinin yardımıyla husule gelmiştir. Vatan bugün değil, dört seneden beri tehlikededir. Yani bu şirket-i inhisariye-i şekavet idare-i hükümeti eline alalıdan beri vatan tehlikededir.

Gariptir! Bu eşkıya çetesi: bizim en büyük vazifemiz ecdadımız tarafından bize bırakılan mirası müdafaa etmektir" diyor.

Hayır, müdafaa değil, o mirası aralarında, **[kelime okunamadı]** gibi, aralarında pay etmek, ba'dehu pay edemediklerini ecnebilere satabilmektir. İşte bunların büyük bir vazife-i hainâneleri budur.

Vazifelerinde dört seneden beri kusur ettikleri için ahfadımız tarafından bais-i ar ve hacâlet olduklarını bilmiyorlarsa öğrensinler!

Vatanın duçar olduğu tehlike karşısında hiçbir fırka mücadelesi mevcud olmamalıdır" diyorlar. Ne cesaret! Ne utanmazlık! Vatanın derununda mücadele-i fırka-i siyasiyeyi çıkaran kimlerdir. Katl ile idare-i hükümete gelebilmek için vatanın sükûnete muhtaç olduğu bir zamanda kargaşalık çıkaran kimlerdir. Bu mudur bunlardaki hamiyet-i vataniye, muhabbet-i milliye! Bunu niçin bundan evvel söylemediler ve niçin buna göre hareket etmediler. Şimdi kuvve-i hükümet-i Osmaniye'yi muvakkaten ellerine aldıkları için mi evlâd-ı vatana, katlettikleri evlâd-ı vatana müracaat ediyor. Ve maksadlarına duhul edip de "müdafaa-i milliye" komitesi teşkil ve tesis ettiklerini söylüyorlar. Ne büyük kurnazlık! Milletin bunlara cevabı şu olmalıdır:

Bizim, sizin "müdafaa-i milliye" komitesi namında teşkil ettiğiniz cemiyet-i muzırraya karşı "Osmanlı Milli Muhalefet Fırka"mız vardır. Size bununla muavenet[23] edeceğiz. Bütün Osmanlı vatanperverler size bu fırkanın ef'âl-i hamiyet-perverâne ve müntakimânesiyle yardım edecektir.

Onlar kendilerine uzatılan eli sıkmak, dostâne sıkmak için değil, bilakis yılan gibi, akrep gibi ısırmak, sokmak için kabul edecektir. Bu haydutlar kardeşâne el sıkmak hassa-i beşeriyesinden mahrumdurlar.

Bu eşkıya çetesi kendilerine uzatılan eli öpmek için değil, dillerindeki zehir ile başlarını tepeleyecek olan o mukaddes elleri teşmim içindir. Vatanı kurtarmak bunlara el uzatmak ile değil, bilakis uzatılacak ellerle kafalarını kırmakla, ezmekle olacaktır.

Bugün Avrupa'nın menafi-i iktisadiyesi önünde tevellüd etmesi muhtemel olan Ermenistan, Kürdistan, Arabistan ve Suriye meselelerinin zuhur etmesini istemiyor isek tevhid-i mesai eyleyerek her şeyden evvel İttihadiyûn eşkıya çetesinin kafasını, bizden uzatılmasını istedikleri ellerle kıralım.

Son pişmanlık fayda vermez. Katl ile, sulb ile, zulüm ile, istibdad ile milleti idare eden bir hükümetten beklediğimiz fiil-i şer, yine bu dört vasıta-i hükümet olacaktır. O halde ne bekliyoruz. Canımıza, hayatımıza kasd mı? Bu bir cinayet, bu bir intihar değil midir? Buna kim razı olur.

İki fenalıktan en hafifini intihap etmek kâr-ı akıl değil midir? Böyle olduğu halde bu ikiden hangisi daha hafiftir. Birleşerek bu eşkıya çetesini Türkiye'den kovmak değil mi? Öyle ise birleşiniz, birleşelim. Yekvücut olalım. Kurşuna kurşun ile mukabele lazımdır. Tâ ki hayatımız kurtulsun. O eşkıya çetesi de mahvolsun. Fırsat bu fırsattır.

Bu defa da tevhid-i mesaiye, teşrik-i ifal-i müntakimâneye muvaffak olamaz isek mahvolduğumuz gündür, gün demektir. Mahvolmayı arzu ediyorsak, hepimiz birer benlik arkasından koşalım. Bu sebeple kuvvetlerimiz yekvücut olmak hassasından mahrum kalır. O eşkıya çetesine de bizi öldürmek için pek büyük zahmet vermemiş oluruz. Bu şeâmet-i havf[korku] ile ıstırapsız ölürüz.

Bizim vefatımızla Devlet-i Aliyye-i Osmaniye de hayat-ı milliyesine hatime çekmiş olur.

Eşkıya çetesine gelince:

Onlar da

"Ölmeyiz namazını vatanın kılmadıkça biz.

Kelmet bi's-selam ve temmet bi's-salavat..."

Nağme-i hainâne ve mel'ûnânesini terennüm ve taganni ede ede vatan ve millet-i Osmanîye'yi yedd-i ecânibe terk ederek dört seneden beri arzu ve yemin ettikleri ahdi yerine getirmiş olurlar.

Docteur R. Nevzad

102. Rue de Faubourg du Temple

Paris

Doktor R. Nevzad

DİPNOTLAR

* Metnin yayımlanması için beni teşvik eden değerli hocalarım Mehmet Ö. Alkan ve Vangelis Kechriotis'e ve risalenin transliterasyonu sırasında okuyamadığım kelimeleri telafi eden değerli hocalarım Y. Doğan Çetinkaya, Fatmagül Demirel ve Edhem Eldem'e teşekkür ederim.

1 Ali Birinci; "Refik Nevzad", *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt: 2, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999), s. 455. Ancak Taha Toros, *Tarih ve Toplum* dergisinin 126. sayısında çıkan *"Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk: Refik Nevzad"* başlıklı makalesinde Refik Nevzad'ın doğum tarihini 1872 senesi olarak belirtmektedir.

2 Asıl mesleği avukatlık olan Tevfik Nevzad, Halid Ziya Bey [Uşaklıgil] ile *Nevruz* ve *Hizmet* gazetelerini çıkardıktan sonra arkadaşı İzmir Maarif Müdürü Emrullah Efendi ile birlikte Paris'e firar eder. Kendilerine af çıkması üzerine İzmir'e geri dönerek, *Ahenk* gazetesini yayımlamaya başlar. Jurnallere istinaden iki defa tutuklanan Tevfik Nevzad ilk mahkûmiyetinde Bitlis'e sürgün gönderilir. Bitlis sürgününün ertesinde Şair Eşref ile birlikte bir süre Sultanahmet Hapishanesi'nde tutulurlar. İkinci tutuklanışında ise Adana'ya kürek mahkûmu olarak gönderilir. Ancak Adana'da 1905 senesinde öldürülür. Bu olayın kamuoyuna intihar olarak aksettirilmesi, Refik Nevzad'ın Abdülhalim Memduh ile birlikte kaleme aldıkları *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası* isimli oyununda hicvedilmiştir.

3 Ali Birinci; "Refik Nevzad", *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt: 2, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999), s. 455.

4 "Paris'te Bulunan Türk Tıb Üstadlarından Bay Dr. Refik Nevzad", *Yeni Adam*, No: 60 (21 Şubat 1935), s. 15.

5 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi: VIII. Cilt: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876- 1907), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007).

6 "Paris'te Bulunan Türk Tıb Üstadlarından Bay Dr. Refik Nevzad", *Yeni Adam*, No: 60 (21 Şubat 1935), s. 15.

7 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar- I (1908-1925)*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), s. 52.

8 Georg Haupt-Paul Dumont (Haz.), *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977), s. 122.

9 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar- I (1908-1925)*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), s. 34.

10 Haz. Murat Bardakçı, "Karakolda Ayna Var- Adnan Kınay: Bir Siyasi Polisin Anıları", *Milliyet*, No: 13744, 11 Şubat 1986, Salı, s. 11.

11 Ölüm, *Hürriyet* (14 Ağustos 1953 Cuma), No: 1912, s. 3 sütun 8.

12 Ali Birinci; "Refik Nevzad", *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt: 2, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999), s. 456.

13 Taha Toros; "Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk: Refik Nevzad", *Tarih ve Toplum*, No: 126, Cilt: 21 (Haziran 1994), s. 25.

14 Mehmet Ö. Alkan; "II. Meşrutiyet'te İstanbul'da Sosyalist Basın ve Sosyalist Yayınlar", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 6. Cilt 1071 - 1960*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988), s. 1834.

15 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar- I (1908-1925)*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), s. 34.

16 *Beşeriyet*, No: 2, 1 Teşrin-i Evvel 1911, Pazar, s. 4. "Görülen ihtiyâc-ı azîm üzerine Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kararıyla "Sosyalist Kütübhânesi" nâmında bir kütübhâne te'sîs ettik. Birinci ve ikinci kitaplar derdest-i tabdır. *Sosyalizm ve Rehber i Amele* bu kitaplardan birisini teşkil eder. Bir de "Köylü Kardeşlerimize" unvanlı diğer bir eseri matbaaya vermek üzereyiz."

17 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar- I (1908-1925)*, (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), s. 52- 53.

18 Mehmet Ali Kılıçbay; "Dr. Refik Nevzad'ın Bir Denemesi", *Tarih ve Toplum*, No: 32, Cilt: 6 (Ağustos 1986), s. 57- 58.

19 Taha Toros; "Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk: Refik Nevzad", *Tarih ve Toplum*, No: 126, Cilt: 21 (Haziran 1994), s. 25- 26.

20 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), s. 254.

21 BOA BEO 4144/ 310746 Aded: 3, Vesika: 1 9 Rebiü'l-evvel 1331/ 3 Şubat 1328/ 16 Şubat 1913.

22 BOA BEO 4144/ 310746 Aded: 3, Vesika: 2.

23 Kelime metinde "muavenet" olarak yazılmış, ancak anlam bakımından "mukavemet" olması daha uygun görünüyor.

beyliği cihan devleti yapan sırlar

262 Syf.
15x22,5cm
₺12.00

Adalet, insaf ve hoşgörü
sacayağına dayalı bir sistemle ideal bir devlet kurma çabası...
Osmanlı kurum ve kuruluşlarını tarihî kaynaklar devlet düzeni ilkeleri,
yepyeni yorumlarla Necdet Öztürk'ün üslubuyla okurla buluşuyor.

Osmanlı devlet düzenini nasıl kurdu, ana esaslarını nasıl belirledi?
Günümüzün tartışılmalı konuları, cevabı zor soruları
Osmanlı'nın birinci elden kaynaklarıyla cevabını buluyor.

Bütün Seçkin Kitapçılarda

: facebook.com/kitapkaynagi : twitter.com/kitapkaynagi | www.yitikhazine.com

Yitik Hazine Yayınları bir Kaynak Kültür Yayın Grubu kuruluşudu

"İSTİBDADA DEVÂ-SÂZ TERCÜMELER"

SEVDA AYLUÇTARHAN

Abdullah Cevdet Mısır'ın özgür ortamında yayınlamış olduğu çevirileri toplumu eğitmek için kullanmıştır. Bu eserleri bilinçli ve planlı bir şekilde tercüme etmiş, Osmanlı toplumunda en önemli problem olarak gördüğü ve şiddetle eleştirdiği istibdadî yönetimlere—bilhassa "Mesih-i müstekreh-i istibdad" olarak tanımladığı II. Abdülhamid'nin müstebid idaresine—ve halkın buna göz yummasına sebep olan umumi cehalete bu eserleri yoluyla savaş açmıştır. Bu makalede Abdullah Cevdet'in Mısır'da yaptığı tercümeleri ele alacağız.

Abdullah Cevdet (solda) Dr. Reşid Bey ile birlikte.

Ahmet Mehmetefendioğlu arşivi.

Bu vesileyle aynı resmin detayı olarak *Toplumsal Tarih*'in 215. Kasım 2011 sayısında 67. sayfada yanlışlıkla Abdullah Cevdet yerine Dr. Reşid Bey'in resmini bastığımızı belirtir, özür dileriz. Ahmet Akşit

1890'lı yıllardan başlayarak Mısır, Jön Türk basınının telif ve tercüme' birçok eseri yayınlaması açısından müsait bir ortam olmuştur. Bu, yayın sahasındaki teknik altyapının Mısır'daki gelişimiyle ilgili mütalaa edilebilir. ("matbaa ve mürettip kolaylığı" Mizancı Murad 1994: 106). Ama bu daha ziyade 1882'de İngiliz işgaliyle başlayarak Osmanlı payitahtından kopuş raddesine yaklaşmış Mısır'ın özerk yapısıyla ilintilidir (İhsanoğlu 2006: 225). Bu gibi nedenlerle Mısır, Jön Türkler için önemli ve kuvvetli bir merkez olmuş (Gündüz 2007: 70), Mizancı Murad'ın *Mizan* dergisini 1896 yılında burada çıkarmaya başlamasıyla birçok Abdülhamid karşıtı telif ve tercüme eser basılmaya, gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Hatta Yuri A. Petrosyan dönemin Kahire'sini "yasal olmayan Türk edebiyatının başkenti" olarak nitelendirmektedir (Petrosyan 1999).

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun tespitiyle söz konusu dönemde Mısır'da basılmış Türkçe eserlerin büyük bir kısmı padişah ve Osmanlı hükümeti aleyhine kaleme alınmış eserlerdir (İhsanoğlu 2006: 226). Aralarında

Mizan, İçtihad, Kanun-i Esasi, Osmanlı gibi önemli gazete ve mecmuaların yer aldığı 27 süreli, yayın hayatına başlamıştır[2]. Mizancı Murad, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Ahmed Saib, Hasan Fehmi Zaimzâde, Ali Haydar Midhat, Şair Eşref gibi Jön Türk ya da Jön Türklere yakınlığıyla bilinen kişiler Mısır'daki bu muhalif yayınlara destek vermişlerdir[3] (Liste için İhsanoğlu 2006). Mısır, sadece orada ikamet eden Jön Türklerin değil, imparatorluktan ve Avrupa'nın değişik yerlerinden gelen birçok "muzır" neşriyatın da getirtilip basıldığı ve dağıtıldığı bir zemin olmuştur. (İhsanoğlu 2006: 232). Bu nedenle 19. Yy Mısır'ında üretilmiş politik eleştiri olarak incelenmeye değer bu metinler II. Abdülhamid dönemi ve yönetimine karşı gelişen gerilimleri anlamak açısından kayda değer bulgular sunmaktadır. Bu yayınlardan bazıları akademik çalışmalara konu olmuştur. (Karakuş 2007, Mercan 2003, Gündüz 2008, Ayluçtarhan 2011). Buna rağmen Mısır'da II. Abdülhamid döneminde basılmış telif ve tercüme eserlerin politik birer eleştiri olarak başlı başına kapsamlı bir eleştirisi yapılmamıştır. Elinizdeki bu çalışma bu yöndeki bir araştırma boşluğunu kısmen doldurabilmek için Doktor Abdullah Cevdet'in Mısır'da bulunduğu 1905-1910 yılları arasında yayınladığı çevirileri odak noktasına almaktadır. Bu çalışmamda bilhassa Abdullah Cevdet'in eserlerine bakmamın sebebi, Mısır'da neşrettiği politik eleştiri içeren yayınları açısından en büyük külliyata sahip olmasıdır.

Leiden merkezli ilk İslam Ansiklopedisinin Doktor Abdullah Cevdet (1869-1932) ile ilgili maddesini yazmış olan Karl Süssheim Abdullah Cevdet'i, "Türk şair, Shakespeare ve Ömer Hayyam'ın mütercimi, politikacı, serbest-düşünür ve önemli bir yayıncı" olarak tanıtmaktadır (1987: 55, çeviri benim). Cevdet'le ilgili en önemli noktalardan birisi onun İttihad ve Terakki cemiyetinin kurucu üyelerinden biri olmasıdır (Süssheim 1987: 56). Değinilmesi gereken başka bir yönüyse Osmanlı aydınları arasında eğitim, hukuk, alfabe ve kıyafet gibi alanlardaki reformlarını ilk olarak gündeme getirip savunan öncü bir şahsiyet olmasıdır (Hanioğlu 1997: 143).

Buna rağmen, Jön Türklerin yönetici kadrosu arasında yer alan Mizancı Murad, Ahmed Rıza gibi Jön Türklerden farklı bir entelektüel kimlik sergileyen Abdullah Cevdet, bilhassa Mısır'a geçtiği 1905 yılından sonra halkın kültür seviyesinin arttırılması

Mizancı Murad'ın *Mizan* dergisini 1896 yılında Mısır'da çıkarmaya başlamasıyla birçok Abdülhamid karşıtı telif ve tercüme eser basılmaya, gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır.

yönünde çalışarak daha ziyade yayın faaliyetlerine ağırlık vermiştir (Hanioğlu 1981: 59; İhsanoğlu 2006: 226). İsviçre'den Mısır'a naklettiği *İctihad* matbaası ve *İctihad* mecmuası yoluyla yayın faaliyetlerini sürdüren Abdullah Cevdet'in politik eleştiri içeren yayınlarının yoğunluğu yapılan katalog taramalarında hemen dikkat çekmektedir (Özege 1991). *İctihad* dergisini içerik açısından analiz etmiş olan Mutafa Gündüz'ün tespitine göre, içerik yönüyle politik konulara en çok yer verilen dönem olarak 1904-1911 yıllarıdır. Bu da Cevdet'in Cenevre ve Mısır'da bulunduğu yıllara tekabül etmektedir.

Abdullah Cevdet'in Mısır'da yayınlanmış on bir çeviri eseri, dokuz de telif eseri mevcuttur (liste için bkz. İhsanoğlu 2006: 228-29). Mısır'daki izleme, soruşturmalar ve sansürden uzak sakin ve düzenli hayatı sayesinde Abdullah Cevdet Mısır'daki yıllarını yayın açısından çok verimli geçirmiştir (Süssheim 1987: 57). Cevdet'in burada basılmış çoğu telif ve tercüme eserini II. Abdülhamid ve yönetimini eleştiren eserler olarak okumak mümkündür. Telif eserlerinden bilhassa *Mahkeme-i Kübra, İki Emel* ve *Uyanınız Uyanınız* direkt olarak Abdülhamid'i eleştirmeye hasredilmiş eserlerdir.

Abdullah Cevdet'in çevirilerini incelediğimizde bunların büyük bir bölümünün Shakespeare, Schiller gibi Avrupa'nın saygın yazarlarının kitapları oldukları görülür. Cevdet'in tercümelerini önsözler ve geniş dipnotlarla birer tartışma alanı haline sokması, başta hürriyet, müsavat ve terakkinin lüzumu olmak üzere değişik konularda aydınlarını tenvir etmesi tercümelerini daha da önemli kılmaktadır (Hanioğlu 1981: 178). Bu açıdan, Şerif Mardin, Abdullah Cevdet'in Ahmed Mithat Efendinin yazın hayatına atıldığı ilk dönemlerdeki "'ansiklopedizm' akımına dönüşü temsil..." ettiğini söylemektedir (Mardin'den naklen Hanioğlu 1981: 161). Böylesi bir "ansiklopedist" tavrı sergilediği önsöz ve dipnotlarında Cevdet, okurlarının bu tercümeleri *niçin* ve *nasıl* "okumaları" gerektiğini salık vermeye çalışmıştır. Hem okur üzerinde yarattığı muhtemel etkiyi araştırma hem de mühim bir Osmanlı aydını olan Abdullah Cevdet'in portresini çizme açısından bu eserler araştırmacılara önemli ipuçları sunmaktadır.

Abdullah Cevdet'in çevirdiği eserlere ve yanmetinlerine baktığımızda bu eserlerin Cevdet'in ideolojisinin sacayaklarıyla sıkı bir ilişki içinde olduğu görülür. Materyalist, seküler, elitist ve liberalist bir dünya görüşünü savunan Cevdet'in hemen her eseri onun bir "toplum müteşebbisi" kişiliğini apaçık ortaya koymaktadır.

Abdullah Cevdet'in çevirdiği eserlere ve yanmetinlerine (*paratext*)[4] baktığımızda bu eserlerin Cevdet'in ideolojisinin sacayaklarıyla sıkı bir ilişki içinde olduğu görülür (Ayluçtarhan 2011: 16). Materyalist, seküler, elitist ve liberalist bir dünya görüşünü savunan Cevdet'in hemen her eseri onun bir "toplum müteşebbisi" ("*cultural entrepreneur*", Even-Zohar'dan uyarlayarak Ayluçtarhan 2011: 19) kişiliğini apaçık ortaya koymaktadır. Cevdet'in eserleriyle neyi hedeflediğini "Mukaddime" ve "ifade-i Mütercim" bölümlerinde sarahaten dile getirmesi ve *İctihad*'in sayfalarında bu eserlere ilişkin mülahazalarını ifade etmesi, söz konusu eserlerin onun ideolojik programında nasıl bir boşluğu doldurduğunu tespit etmemize olanak sağlar ve bu açıdan da önem arz ederler.

Bu çalışmanın devamında Abdullah Cevdet'in Mısır'da basılmış konumuzla ilgili mühim çevirileri ele alınacak, bu eserlerin II. Abdülhamid dönemi içindeki anlamı ve bir mütercim ve yayıncı olarak Abdullah Cevdet'in eserin yanmetinlerine yaptığı müdahaleler bu çalışmanın odağını oluşturacaktır. Kaynak ve erek metinlerin karşılıklı bir analizi Abdullah Cevdet'in "ihtiyarî çeviri kaydırmalarını" ("*optional translation shifts*", Popovic (1970) göstermesi açısından ilginç bulgular sunabilir. Böylesi bir çalışmanın faydasını teslim etmekle birlikte bu çalışmanın sınırlarını aşacağından şimdilik söz konusu eserler yalnızca yanmetinler yönüyle incelenecektir.

1- MÜSLÜMANLAR UYANIN İKAZ-I MÜSLİM (1907)

Müslümanlar Uyanın İkaz-ı Müslim (Abdullah Cevdet 1907) Abdullah Cevdet'in Muhammed Ghuri'nin 1903'de Paris'te yayınlanan bir kitabından "uyarladığı" bir eserdir (Hanioğlu 1981: 416, İhsanoğlu 2006: 228) ve 1907 yılında Mısır'da basılmıştır. Her ne kadar kitap kapağında Cevdet kendisini sadece "mütercim" olarak tanımlasa da Ekmeleddin İhsanoğlu ve Şükrü Hanioğlu, eserin "uyarlama" olduğu konusunda hemfikirdirler. Seçtiği eserleri genellikle "temamiyet-i metniyesine" (Abdullah Cevdet 1899: önsöz; ayrıca genel tespit için bkz. Ayluçtarhan 2011: 15) dikkat ederek çeviren Abdullah Cevdet'in Ghuri'nin bu politik ve tarih içerikli eserine "uyarlama" niteliğinde müdahaleler yapması ilginçtir. Bu tavır, Abdullah Çevdet'in söz konusu esere Abdülhamid'le ilgili eleştirilerini iliştirmek istemesi ihtimalini hatırlatsa da bu varsayım elbette kaynak ve erek metin arasındaki karşılıklı bir analizle ispatlanmaya muhtaçtır.

Kitabın Abdülhamid ve dönemini eleştiren bazı bölümlerinin başlıkları şunlardır: "Selatinin Menafi ve Makasıd-ı Şahsiyeleri" (Abdullah Cevdet 1907: 32), "Sultanlar Türklerin Ahlakını İfsad Ederler" (34), "Türkiyenin Sahte Meclisleri" (43), "Türk Padişahları Bir Kere de Ecnebi Sermayelerini Dolandırdılar" (48). Cevdet'in Ghuri'den çevirdiği bu esere göre Osmanlı sultanlarının "[...] maksad ve menfaat-ı şahsiyeleri arazi-i seniyye namıyla şahsi mülkler yapmak, en emniyetli bankalara milyonlarla İngiliz ve Fransız liraları koymak, en emin teşebbüsat-ı maliyede hisse senedatı satın almak, irad getirir azim evler, hanlar, oteller (ikarat) inşa etmek, saraylarını, Gülşen-i hüsünleri solmaya ve tab'ı şehvetperest-i şehryâriye İpadişahın şehvete düşkün yaradılışı hoş görünmemeye başlamış olanların yerine ikamen, nadirü'l-hüsn taze Çerkes kızları ile tezyin etmek..... İstikballeri için cihaz ve eşya hazırlamak ve diğer binlerce esbab debdebe ve ihtişamı tedarik etmek hususlarından ibaretdir[5] (32)."

Bu cümleler kapsam olarak tüm Osmanlı padişahlarını kapsıyor gibi görünse de, yabancı bankalara para yatırmak, hisse senedi satın almak şeklinde sıraladığı "makasıdın" daha ziyade II. Abdülhamid dönemine ilişkin olduğunu söyleyebiliriz (Küçük

19. yüzyılın sonları Kahire, kale.

1988:224). "Türkiyenin Bela-yı Mücessemi" başlıklı yazının altında ise II. Abdülhamid şu şekilde nitelendirilmektedir:

"Sultan-ı Hazır Abdülhamid-i Sani, bütün âmâl ve a'maliyle, Türkiyenin mücessem belası olduğunu gösteriyor. Abdülhamid'in ahd-i meş'umunda memurin-i hükümetin fesad-ı ahlakı ve bunun neticesi olarak Türkiye tebaasının sefalet ve nâ-hoşnudisi hadd-i gayeye [en ileri dereceye] vasıl oldu" (76).

II. Abdülhamid 'nin hükümranlığı esnasında bürokrasideki "fesad-ı ahlak" ve halkın sefaletine atıfta bulunan bir bölümde Cevdet, II. Abdülhamid devri toprak kayıplarını yeren şu dizelere dipnotunda yer vermiştir: "Abdülhamid-i Evvel vermiş idi Kırım'ı / Burgaz'dan erişdi Sanisinin Atası!" (76).

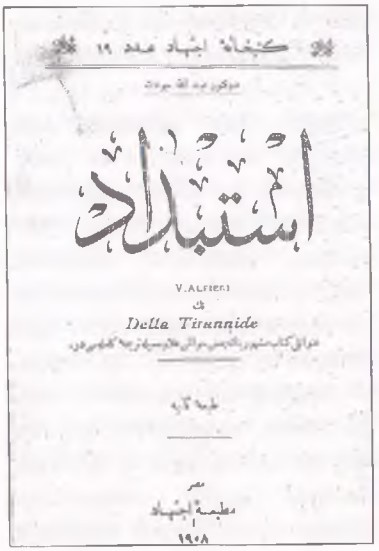
"Fetâvâ Hayud Dini Hükümler" başlıklı bölümde ise Osmanlı padişahlarının cariye ve hizmetçilerden doğma olduklarından kendilerinde doğal olarak "hükümdarlara layık ve münasib olan evsaf izzet ve haşmet" (131) bulunmadığı konusu işlenmektedir.

Abdullah Cevdet, isim vermeden "latife-güyân-ı zamandan" biri olarak tanıttığı Şair Eşref'in ayrıca şu dörtlüğüne dipnotunda yer vererek Abdülhamid zamanındaki hafiye ve jurnal furyasını eleştirmektedir:

İstemem devlet aleyhinde evimde güft-gû / Adamı curnal ederler,
herkesin namusu var, / Askeriden,
şeyhden, ilmiyeden, küttabdan
Hazret-i şah-ı cihanın it kadar
casusu var.

2- İSTİBDAD (1899)

Abdullah Cevdet'in tercümesini Cenevre'de 1897'de bitirip ilk baskısını 1899'da Cenevre'de, ikinci baskısını da Kahire'de yaptığı *İstibdad* adlı eser başlı başına bir II. Abdülhamid yönetimi eleştirisidir. Cevdet, eserin ilk baskısını II. Abdülhamid 'den kaçarak sığındığı Cenevre'de kaleme almış ve eserin başında "fiil

ve icraatdan" menedildiği için kaleme sarıldığını beyanla eserini "hürriyete" ithaf ettiğini belirtmiştir. Eserin Mısır'daki baskısı Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden kısa süre sonra yapılmıştır. Cevdet bu baskıyı, "hürriyet mezhebimizin ekânim-i selasesi" [üç önemli / temel şahsı] diye nitelediği Midhat Paşa, Niyazi Bey ve Onur Bey'e ithaf etmiştir.

Fihristinde, "Müstebid Ne Demektir?", "İstibdat Nedir?" gibi başlıkları barındıran kitabın ithafı, epigramı, önsözü ve dipnotları Abdullah Cevdet'in II. Abdülhamid dönemine ilişkin eleştirileri bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

Kitabın iç kapağında ilginç bir şekilde Alfieri'nin resminin tam karşısına yerleştirilmiş "istibdat, hakka taaddidir[saldırı]; onu tahrip ediniz" şeklinde altına "hadis-i şerif" notu düşürülmüş bir ibare bulunmaktadır. Hanioğlu'nun Abdullah Cevdet'e atfen kullandığı, düşüncelerini "Müslüman bir kisveye büründürme" ("wrapping in an Islamic garb", Hanioğlu 2005: 54), ya da Gideon Toury'nin "maskeleme tekniği" ("disguise technique", Toury 2002: 152) kavramıyla karşılayabileceğimiz bu tavır Abdullah Cevdet'in genellikle telif ve tercüme eserlerinde başvurduğu bir stratejidir ve dindar okuyucularının benimsemelerini kolaylaştırmak maksadıyla yapıldığı görülmektedir. Mutlakıyeti bir saldırı ve tecavüz olarak niteleyen ve yok edilmesi gerektiğini salık veren bu hadis-i şerife yer vererek Cevdet, Alfieri'nin mutlakıyetçi yönetimleri ve yöneticileri eleştiren beyanlarını İslami referanslarla desteklemek gayesi gütmüştür.

Abdullah Cevdet'in ifadelerinde *İstibdad* Osmanlı toplumunda şöyle bir işlev görecektir:

Alfieri bu kitab ile insaniyetin bir kariha-i taunîsini açıyor; "Ey insanlar! Bu yaranızı görünüz; ivca' ve tahribatını, garip bir uyuşukluk sebebiyle hissedemeyerek bu hun-feşan, yıllanmış yarayı vücud-u ademiyet için arayış addedenleriniz de var! Fakat bu mehib yara vücud-u beşeriyete arız olabilen musibetlerin en vahimi, en kanlısıdır" diyor. Derdin mahiyetini, esbabını, seyr-i marazisini, teşhisini, enzarını, tedavisini gösteriyor (Abdullah Cevdet 1899).

Cevdet, Alfieri'nin bu eserinde mutlakiyetçi yönetimleri insaniyete müptela olmuş en büyük ceza olarak nitelendirdiğini ve devamında bu derdin mahiyetiyle, sebeplerini, teşhis ve tedavisini anlattığını dile getiriyor. Diliçi çevirisini yaparak sunduğum Cevdet'e ait aşağıdaki cümleler, bir Osmanlı aydınının, bir Jön Türk'ün, kaleminden "istibdadın" ne derece nefret ve duygusallıkla ele alındığını göstermesi açısından ilginçtir:

Bu azgınlıkların, kan içiciliğin kaynağı, tetikleyicisi ki nedir: İstibdad!... İnsanlığın bütün ulvi emelleri işte bu kelimenin gölgesinde titriyor, büyük yüce kalplerin gazap ve heyecanlarla çağlayıp coşmasına sebep olan işte bu müthiş kelime... Bu müthiş kelimenin dehşetli, sevimsiz, çirkin, sıkıntı dolu, canavar görünümündeki cehennemî, şeytanî, tüm emelleri yakıp yıkan ve elem saçan kanlı hükümleri. Şu tercümeden maksat istibdadın mahiyetini göstermek, müstebitler hakkındaki korku ve cahilliği asgariye indirerek istibdadın yok edilmesinin yolunu açmak ve araçları "aydınlatma ve direnç gösterme" olan o büyük kurtuluşa, emellerin yöneldiği o istikamete doğru bir çizgi daha atmaktır.

Vitto Alfieri'nin *Della tirannide* (1789) adlı eserini Abdullah Cevdet Cenevre'de 1897'de *İstibdad* olarak tercüme eder. *İstibdad* ilk baskısını 1899'da Cenevre'de, ikinci baskısını da Kahire'de yapar.

3- HÜKÜMDAR VE EDEBİYAT (1905)

Cevdet'in politik mesajlarla dolu Mısır'da basılmış başka bir tercümesi de yine Vittorio A. Alfieri'den çevirdiği *Hükümdar ve Edebiyat*[6] (1905) adlı eserdir. Genel olarak hükümdarların patronajını kabul eden yazarların nihayetinde hükümdarların zevk ve menfaatlerine boyun eğerek ilhamlarını kaybedeceklerini konu edinen bir kitaptır. Kitaptan bazı bölüm başlıkları kitabın içeriği hakkından bize ipucu veriyor: "Bir Hükümdar Edebiyatı Himaye Etmeli midir?" (3), "Hükümdar, Kendisine Müteallik Şeylerde Okuyanlardan Az Korkmalı, Yazanlardan Hiç Korkmamalıdır" (24) "Bir Hükümdardan Sudur Eden Her Mükafat Erbab-ı Edebi Tezlil Eder" (176). Bu başlıklardan eserin hükümdar ve "erbab-ı kalem" arasında tesis edilmesi gereken ilişkileri irdelediği anlaşılıyor. "Hükümdar, Kendisine Müteallik Şeylerde Okuyanlardan Az Korkmalı, Yazanlardan Hiç Korkmamalıdır" şeklindeki başlık Abdülhamid döneminde hemen her türdeki ilmi ve edebi esere uygulanan sıkı sansüre (bkz. Cevdet Kudret 1977) bir cevap görünümü vermektedir. "Bir Hükümdardan Sudur Eden Her Mükâfat Erbab-ı Edebi Tezlil Eder" şeklindeki başlıkta ise II. Abdülhamid'in istediklerini yazdırabilmek için "erbab-ı kaleme" verdiği ihsanlara bir telmih niteliğindedir (Georgeon 2006: 322). *İstibdad*'ın iç kapağının arkasına epigram şeklinde yerleştirilmiş Tacitus'un *Annales* kitabından anlamlı bir alıntı vardır ve bu alıntı benzer şekilde şahsı ve yönetimi lehine yazılar yazdırma hususunda ün yapmış II. Abdülhamid'e bir telmih içerir: "Ellerinde şevket ve iktidar bulunduğu için, muhakeme-i ahlafı sonradan gelenler, yeni nesil] mahv etmeye muktedir olacakları itikadında bulunanların zafiyet-ı akılları istihkar edilmelidir."

Eser ve önsöz niteliğindeki "Karilerime" bölümü, Abdullah Cevdet'in Osmanlı devletini temsilen Viyana'da sefaret doktorluğu[7] yaptığı sırada yazılmış olmaları ve padişah hakkında gayet sert eleştiriler ihtiva etmeleri yönüyle gayet cüretkâr görünmektedirler[8]. "Karilerime" bölümünde bir "kaz sürüsüne" benzettiği Osmanlı tebaasının hakiki anlamda "yaşamadığını", bu durumun da "amelsiz, emelsiz bir ma'şer-i biçaregâna hükümdar-ı mutlak" olmayı "hürr, zi-vakar, âgâh|bilgili|, münevver, faal, bir kavme padişah olmaya tercih edecek kadar sahib-i akl-ı selim olmayan bir müstebid-i faninin eseri" olduğunu dile getirmektedir. Ancak Cevdet, "yirmi milyon nüfusun" "tek bir adamın keyf ve hevasına" ebediyen "kurban" olamayacağını düşünmektedir. "Cebbar ve vehham Abdülhamid-i Sani'nin" "bir seyl-i memat ve zulmet gibi Yıldız tepesinden, milletin üzerine püskürdüğü, kahır ve afata" karşılık "ilim ve irfanın" devamlı yükseldiğini, bunun da "ümid-i istikbali" arttırdığını düşünen Cevdet, tüm problemlerin cehaletin bir sonucu olduğunu savunmakta ve bu cehaleti yok etmek için Osmanlı aydınlarına bir reçete sunmaktadır:

İş onlara; hakkı nahakkdan, adli zulümden, çobanı kasabdan temyiz etdirecek nur-u irfan ve idrak vermeye bakar. Bu nur, güneşden, kamerden gelmez; kitabdan, mektebden, tiyatrodan, nutuklardan, al-i cenâbâne teşebbüslerden, fedakarlıkdan, yaralı bir arslanın sayhalarını andıran ve felaket ve ıztırab-ı umuminin aks-i sadası, lisan-ı şekvası olan ra'd-ı aheng-i eş'ardan, hürr ve mesud milletleri hürriyet ve saadete vasıl olmak için geçdikleri tarik-i sa'b ve mukaddesi tedkik ve irae eden âsârdan intişar eder. İşte bu tarik-i ictihad ve mülahaza iledir ki nur ve fazilet neşr ve telkin etmeye müstaid asar-ı dehatı tercüme etmeyi vezaif-i hamiyetin en mukaddeslerinden addederiz.

İlerde de görüleceği üzere *Giyom Tel* için yazdığı önsöz olan *İki Emel* adlı eserinde de Cevdet benzer şekilde istibdadı yok etmek gayesiyle "cehalete" savaş açmaktadır. Yazarların fikirlerini birçok şairlerden alıntılarla desteklemeyi seven Abdullah Cevdet, Alfieri'den yaptığı bu çeviride de şiir alıntıları yaparak padişaha göndermelerde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Yenişehirli Avni'nin[9] "Devr-i Abdülhamidideki dar-ı hilafete telmihen" söylediği şu dizelerdir: "Avni nice izhar-ı kemal eylesin âdem / Bir yerde ki hak söyleyeni dâra çekerler (1905: 210).

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı üzere Abdullah Cevdet her çevirisine bir amaç yüklemektedir. Ona göre tek bir padişahın "hevasına" mahkûm edilmiş yirmi milyon Osmanlı nüfusunun çektiği acı ve zulümlerin tek sebebi halkın cehaletidir. Bu derde deva kalem erbabından gelecek; "hak ve zulüm önünde müteheyyic" olma yeteneği henüz gelişmemiş Osmanlı tebaasının uyanması Cevdet'e göre ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

4. JÜL SEZAR (1908)

Abdullah Cevdet'in çevirisini 1904'de Fransa'da bitirmesine rağmen (Süssheim 1987) ilk defa 1908'de Mısır'da yayınlama fırsatı bulduğu eserlerden biri de Shakespeare'den yaptığı *Jül Sezar* (*Julius Caesar*) adlı tercümedir. Cevdet Mısır'da iken yayınladığı Shakespeare tercümelerinden sadece Jül Sezar'a önsöz yazmıştır ve bu "İfade-i Mütercim" 18 Nisan 1907 tarihini taşımaktadır.

Osmanlıda tiyatro geleneğini ve tiyatro çevirilerini araştırmış akademisyenler bu eserlerin Abdülhamid tarafından sıkı bir sansüre tabi tutulduğunu ve yasakladığını ifade etmektedirler (And 1972: 438; 1961: 84-85; Paker 1986: 91). Anlaşılan o ki adaletten ayrılan hükümdarların öldürülmesi temasını işleyen *Julius Caesar*, *Macbeth* ve *Hamlet* gibi oyunlar "saf-dil" halkın zihnini bulandırır endişesiyle sansür memurlarının onayını alamamıştır.

Osmanlı döneminde tiyatro üzerine yaptığı etraflı çalışmasında Metin And, *Hamlet*, *Kral Lear* ve *Macbeth* oyunlarını sahnelemek isteyen Ernesto Rossi adındaki bir kumpanya oyuncusunun Abdülhamid'in talimatları doğrultusunda engellendiğini nakletmektedir (And 1972: 438). Bunun sebebi And'a gore bu oyunların kime "zalim" kime "mazlum" demek gerekiği yönünde halka ver-

dikleri mesajdır (And 1961: 84-85). Eserlerin bu yönü, 1908 öncesinde neden Türkçe olarak yayınlanmadıkları sorusunu cevaplar niteliktedir. II. Meşrutiyet dönemi öncesinde Shakespeare'in dramları arasında sadece Mihran Boyacıyan'ın 1886'da yayınladığı Romeo ve Juliet'in kısaltılmış bir versiyonu Türkçe yayınlanabilmiştir. Osmanlı okurlarına *Julius Caesar* oyununu tanıtmak isteyen Nüzhet isimli bir yazarın, eserin Sezar'ın "öldürülmesini" değil de "vefatını" konu edindiğini söylemesi dönemin havasını ve sansürün şiddetini anlatması açısından ilginçtir (nakleden Enginün 1979: 243).

Türkiye'de Shakespeare çevirileri üzerine yaptığı araştırmasında İnci Enginün *Jül Sezar*'ın diğer Jön Türkler tarafından da hayli rağbet gördüğünü, eserin aynı politik gayelerle Japonya'da da çevrildiğini aktarmaktadır (Enginün 1979: 119). Önsözden aldığım aşağıdaki cümleler, Cevdet'in tıpkı Brütüs gibi cumhuriyet değerlerinin benimsenmesi—dolayısıyla istibdadın yok edilmesi!—yolunda halkını "uyandırmaya" çalıştığını göstermesi açısından manidardır:

Brütüse,"Brütüs! Sen uyuyorsun; uyan, kim olduğunu gör, Roma kalacak mı?... Söyle, vur, hakkı yerine getir. Brütüs! Sen uyuyorsun, uyan!" diye bağırarak Roma ve Romalılar kurtarılmıştı. Ben de Brütüs'ün bi-intiha büyüklüğü karşısında küçüklüğüme bakmayarak, ey Müslümanlar, ey Türkler, ey Türkiyeli vatandaşlar, sizlere böyle bağırıyorum: Uyuyorsunuz, uyanınız, söyleyiniz, vurunuz, hakkı yerine getiriniz: Brütüs, uyandı, Brütüs söyledi, Brütüs vurdu; Roma, hür oldu! (1908: önsöz).

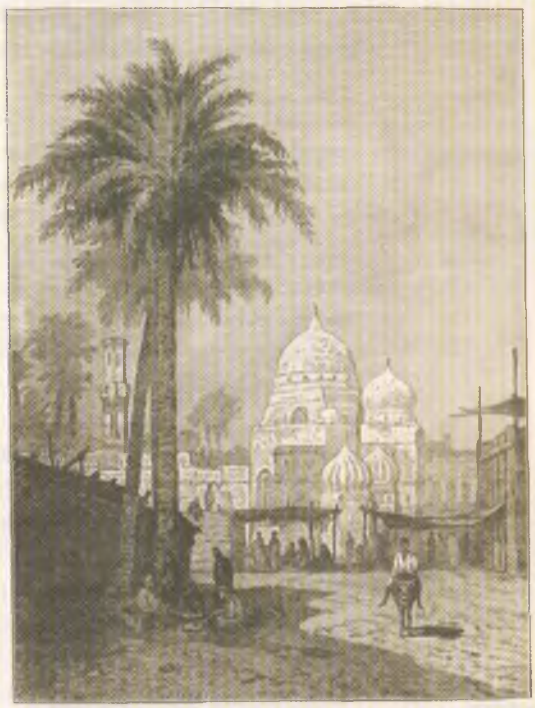
Bilindiği üzere eserde Sezar'ın Cumhuriyet'le yönetilen Roma'yı monarşiye çevireceği endişesi taşıyan Brütüs ve arkadaşları, şeref ve vatanseverlik yolunda Sezar'ı ortadan kaldırmak isterler ve bunun için Sezar'ı öldürürler. Jön Türklerin *Jül Sezar*'a gösterdikleri rağbeti göz önüne alırsak Cevdet ve İttihatçı arkadaşlarının kendilerini Brütüs ve diğer suikastçılarla özdeşleştirdikleri iddia edilebilir. *Jül Sezar*'ın önsözünden şu cümleler bu iddiayı doğrular niteliktedir:

Bu elimizdeki kitapta Şekspir'in arz ettiği Brütüs, selamet-i vatan, hürriyet-i umumiye yollarında, öz kalbini öz eliyle koparıp atan kahramanlar yetiştirecektir: Efradı arasında Brütüs'e benzer pederler, Burciya'ya benzer valideler bulunduğunu sezen bir millet kendisini hür ilan edebilir; çünkü bugün esir olsa da o milletin yarın hür olması muhakkaktır. (1908: "İfade-i Mütercim).

5-GİYOM TEL (1896)

Bilhassa Fransız İhtilali'nden sonra müstebit yönetime karşı isyanın sembolü olarak görülen bu hikâye, efsanevi İsviçreli nişancı Wilhelm Tell'in önderliğinde başlamış İsviçre halkının Habsburg İmparatorluğu'na karşı olan özgürlük savaşını anlatmaktadır. Schiller, *Wilhelm Tell* adlı oyununu bu hikaye üzerine bina etmiştir. Cevdet'in *Giyom Tel'i*, "istibdadın ilelebed korkunç düşmanı, mazlumların *hami-i la-yemutu olan dehat-ı edebden* [mazlumların ölümsüz himayecisi olan edebiyat dahilerinden]" (Abdullah Cevdet 1898: 8) biri olarak tanıttığı Schiller'in Wilhelm *Tell* adlı eserinden yapılan bir tercümedir. Abdullah Cevdet'in ilk tercümelerinden biri[10] olan bu kitap, ünlü önsözüyle beraber bana göre Abdullah Cevdet'in istibdad eleştirisi içeren en güçlü eseridir. Cevdet'in, Osmanlı toplumunda bir kültür birikimi yaratmanın yanı sıra "Osmanlı aydınlarında milliyet duygusu uyandırmak" için çevirdiği eserler arasındadır. (Hanioğlu 1981: 178). Hanioğlu, Cevdet'in çevirileri içinde Jön Türkler tarafından en çok beğenilenin bu olduğu tespitinde bulunmuştur. Gerçekten de Cevdet esere ciddi bir önsöz yazmış ve bu önsözde *Giyom Tel*'in "bazı ihvan" tarafından ne derece alkışlandığını da ifade etmiştir. Bu önsözün Jön Türk çevrelerinde hayli beğenilmesi üzerine (Abdullah Cevdet 1898: 5) bir misli genişletilmiş ve "intişarını teshil edecek bir şekle" konularak ayrı bir eser olarak *İki Emel* adıyla neşredilmiştir. Müstakil neşredilen bu önsözün Kahire'de iki (1898, 1906), İstanbul'da da iki (1912, 1914) olmak üzere dört baskı görmesi bu popülariteyi göstermesi açısından manidardır.

Cevdet'in Avrupa şehirlerinde kalarak yayınları açısından Jön Türkler arasında aktif rol aldığı ve cemiyetin yayın organları olan *Osmanlı*, *Kanun-i Esasi* gibi dergilere önemli yazılar yazdığı bir dönemde gayet "ihtilalci" bir tonla yazılan bu önsöz, halkı "kıyama" (1898: 3,4, 19) davet etmektedir.

Eski Kahire. 1903-1906 arası, *History of Egypt*, cilt II.

Eserin yayınlanmasına ilişkin ilginç ve önemli bir nokta eserin ilk olarak Abdullah Cevdet'in Avrupa'da bulunduğu bir sırada Kahire'deki Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaasında basılmış olmasıdır. Eserin hem içerik olarak hem de Cevdet'in önsözü yoluyla padişaha sert eleştiriler getirmesi ve halkı "kıyama" davet etmesi dolayısıyla bir tedbir olarak padişah ve Osmanlı hükümetinin daha az nüfuz edebildiği Mısır'da bastırıldığı düşünülebilir.

Abdullah Cevdet bu yazıda "biyolojik materyalist" ideolojisine (Hanioğlu 1981: 11, 130) paralel olarak gayet "seçkinci" (*elitist*) bir tavır sergilemiş (Cevdet'in seçkinciliği için bkz. Hanioğlu 1981: 16-17), toplumda öngördüğü değişimleri gerçekleştirebilmek üzere halkın hem "avam"

hem de "havas" takımına farklı roller biçmekle beraber en esaslı görev olarak "hürriyet, müsavat, uhuvvet-i umumi"yi ikame etme, avamı "tedris" etme, ve halka "nümune-i imtisal" olma görevini yapmak üzere eğitimli ve seçkin zümreyi harekete davet etmiştir. Cevdet'e göre, tüm sorunların, zulümlerin, kötü ahlakın ve mutlakıyetin asıl kaynağı olan "cehaleti" (Abdullah Cevdet 1898: 25) yok etme görevi ancak Shakespeare, Byron, Schiller, Ömer Hayyam, Dante, Goethe, Hugo, Rousseau, Montesquieu gibi birçok milletten "deha" şahsiyetlerin "âsâr-ı ebediye-i hakikiye"lerinin okunması ve yayılmasıyla gerçekleşecektir. Çünkü böylece "daire-i vukuf ve hassasiyet" büyüyecek, bu da "zalemenin havza-i tagallüb ve taaddisi"ni küçültecektir (12). Cehaletten dolayı "boyunduruğa boyunlarını" sokan cahil halk, Cevdet'e göre, "istibdada aletlik" ediyor, ve her gördükleri muameleyi haklı "zannedip susuyorlar. Halka 'neye yaşadığını, ne yapabileceğini, ne yapması lazım geldiğini' öğretmek" (14) Cevdet'e göre seçkin zümrenin görevidir. Ancak bu şekilde halk "terakkinin *uzv-i basarı*[görme uzvu]" (13) olan hürriyete kavuşacaktır.

Giyom Tel'in neden Osmanlı topraklarında intişar edemediğini "su-i ahlak"la [ahlak bozukuluğu] eşdeğer gördüğü istibdada dayandıran Cevdet, avam ve havasıyla tüm Osmanlı tebaası için beslediği "iki emel"i şu sözlerle dile getirmiştir:

"Hükümet arzu ediyor ki ahali hayvan gibi hem de öyle her hayvan gibi değil koyun gibi münkad köpek gibi mütemellik[yaltaklık] mütezellil[alçaklığa katlanan] kalsın doğru, ulvi iyi bir fikir, bir söz işitmesin. Cahil jandarmaların kırbaçları, namussuz terbiyesiz zalim memurların taaddileri altında ezilsinler de içlerinde "Yok! Avf edersin hukukuma tecavüz ediyorsun! İleri gitme, eğer-sizce- insaniyet İslamiyet, kanun yok ise benim palam var o davayı halleder!..." diyen bulunmasın. Biz erbab-ı ictihad ile şu fikirdeyiz ki: Ahali heveskâr ve meyyal-i kıyam olmalı lakin kıyamı zaruri kılacak bir hükümete, bir idareye meydan vermemek için müstaid-i kıyam olmalıdır; avamın istihsal-i hakka muktedir olması havasın iltizam-ı hakka her ne suretle olursa olsun-mecbur bulunması kâbe-i âmâlimizin esas-ı lâyetegayyerini [değişmez] teşkil eden iki emel işte bunlardan ibaretdir. (1898: 3-4).

Adülhamid'in mutlakıyetçi yönetimine çok sert eleştiriler yönelten Cevdet, önsözünün bitiminde herkesi "necat-ı umumi" yolunda kıyam etmeye davet etmektedir:

Bed bir mahlûk murdar topuğunu bir milletin, milyonlarca insanların ağzına dayayarak hükümran oluyor. [...] Zincirlerin kırılması, mahbusların boşanması zindanların açılması için vicdan-ı umuminin kıyam eylemesi, bu musta'ceb, bu müdhiş uykuya nihayet verme zamanıdır. [...] Bu uğurda bırakın sizi tard etsinler habs etsinler efrad-ı nas için altınınızı, altınınızdan ziyade olan kanlarınızı, kanınızdan ziyade olan efkârınızı, efkârınızdan ziyade olan muhabbetinizi feda ediniz. (1897: 18-23).

Sedat Nuri'nin çizgisiyle Abdullah Cevdet. *Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 1.

6- İNGİLİZ KAVMİ (1909)

Cevdet'in Emile Boutmy'den çevirdiği *İngiliz Kavmi* ise yüce bir millet olarak düşündüğü İngiliz milletinin ruhunu anlamaya yönelik bir eserdir (İngiliz ruhunu tahlil ve teşrihe münhasır, 1909: 8). Savunduğu konu yönüyle bu eserin, Cevdet'in "muazzam millet" (1909) olarak nitelendirdiği İngiliz milletindeki kolektif hareket (*collective action*) ve "özyönetim" (*self-government*) kabiliyetini Osmanlıda geliştirmeye yönelik olduğu ileri sürülebilir. Meşrutiyetin ilanından sonra yayınlanmış eserin 23 Kanun-u Sani 1909 tarihli önsözünde Cevdet istibdadın yok olacağına dair kendisine ümit veren bazı gelişmeleri şöyle kutlamaktadır:

Fakat Türkiye okuyacak, Türkiye düşünecek, Türkiye yaşayacak! Beş altı ay evvel vakta ki Erzurum'da, Kastamonu'da, Trabzon'da, daha sonra Resne'de Uhri'de, Kırçuk'da kılıçlar kınlarında titredi, kılıçlar kınlarında artık zabt olunamadı, vakta ki Mesih-i müstekreh[iğrenç]-i istibdada bir cümle-i esedullahâne [Allah'ın arslanları] ile savlet [saldırı] etmeye amade olduğunu göstermiş oldu. [...] Evet, tekrar ediyoruz: Türkiye okuyacak, Türkiye düşünecek, Türkiye çalışacak, Türkiye çarpışacak, Türkiye yaşayacak. Ey istikbal! Şahid-i müeyyed ol! (1909).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Abdullah Cevdet Mısır'ın özgür ortamında yayınlamış olduğu yukarıda bahsedilen çevirileri toplumu eğitmek için kullanmıştır. Bu eserleri bilinçli ve planlı bir şekilde tercüme etmiş, Osmanlı toplumunda en önemli problem olarak gördüğü ve şiddetle eleştirdiği istibdadî yönetimlere—bilhassa "Mesih-i müstekreh-i istibdad" olarak tanımladığı II. Abdülhamid 'nin müstebid idaresine—ve halkın buna göz yummasına sebep olan umumi cehalete bu eserleri yoluyla savaş açmıştır. Hem istibdadı hem de cehaleti öldürmenin ve "necat-ı umumi"nin tek yolunun "hürriyet"le olacağını; bu nedenle istibdadı yıkmak için havasın önderliğinde halkın kıyam etmesi gerektiğini savunmuştur. Cevdet'e göre, bu kıyam halkın cehaletine "deva" olmak için her milletten edib ve yazarların, "âsâr-ı edebiye-i hakikiye"lerinin tercüme edilmesi ve cehaletin yok edilmesi ve "ziya-ı ilm"in halkı aydınlatması ile başlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) (1314H/ 1896) [çev.] *Giyom Tel* (Orijinal adı: *Wilhelm Tell*, Johann Cristoph Friedrich Von Schiller), Kütübhane-i İctihad: 24, 2. Baskı, Kahire: A Costagliola.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) (1316/ 1898) *İki emel : Guillaume Tell tercümesine yazılmış olan mukaddimenin suret i mütekemmelesidir*. 1. Baskı, Kahire : Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Kütübhane-i İctihad 4, 2. Baskı: 1324/1906, Kütübhane-i İctihad: 38, Kahire: Matbaa-i İctihad, 3. Baskı: 1912 İstanbul, 4. Baskı: 1914 İstanbul.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) [çev.] (1899). *İstibdad* (Orijinal Adı: *Della Tirannide*, Vittorio Amedeo Alfieri'den), Kütübhane-i İctihad 19, Geneva: Osmanlı İttihad ve Terakki Matbaası, 2. Basım: 1908, Kahire: Matbaa-i Ictihad.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) [çev.] (1905). *Hükümdar ve Edebiyat*. (Orijial Adı: *Del Principe e dele lettere*, Vittorio A. Alfieri'den), Cenevre : Matbaa-i İctihad.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) [çev.] (1907) *Müslümanlar Uyanın: İkaz i Müslim*. Kahire: Matbaa-i İctihad.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) [çev.] (1908). *Jül Sezar*. (Orijinal Adı: *Julius Caesar*, William Shakespeare'den), Ön Kapaktaki Tarih: 1909, Kütübhane-i İctihad: 20, Kahire: Matbaa-i Ictihad.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ) [çev.] (1909). *İngiliz Kavmi. (Essai d'une psychologie politique du peuple anglais au XIXe siècle*, Emile Boutmy'den), Kütübhane-i İctihad: 22, Kahire: Matbaa-i Ictihad.

AND, Metin (1961). "II. Abdülhamit ve tiyatro", *Türk Dili*. n. 122, 84-85.

AND, Metin (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu: 1839 1908*. Ankara: Türkiye İş Bankası.

AYLUÇTARHAN, Sevda (2011) *Abdullah Cevdet's Translations (1908-1910): The Making of A Westernist Culture Repertoire in A Resistant Ottoman Context*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

ENGİNÜN, İnci (1979). *Tanzimat Devrinde Shakespeare: Tercümeleri ve Tesiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

DEMİRCİOĞLU, Cemal (2005) *From Discourse to Practice: Rethinking "translation" (terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

GEORGEON, François (2006) Sultan Abdülhamid çev. Ali Berktay, Orjinal kitap adı: *Abdülhamid II, le Sultan calife*, Istanbul: Homer Kitabevi.

GÜNDÜZ, Mustafa (2007) *II. Meşrutiyetin Klasik Paradişmaları : İçtihad, Sebilü'r Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*. Ankara: Lotus Yayınevi.

GÜNDÜZ, Mustafa (2008) *İçtihad in İçtihadı : Abdullah Cevdet'den Seçme Yazılar*. Ankara: Lotus Yayinevi.

HANİOĞLU, M. Şükrü (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

HANİOĞLU, M. Şükrü (1997) "Garbcilar: Their Attitudes toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic", *Studia Islamica*, n. 86, s.133-158.

HANIOĞLU, M. Şükrü (2005) "Blueprints for a Future Society / Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art", Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy. Elisabeth Özdalga (Haz.), London: Routledge Curzon, s. 28-116.

Hüseyinzade Ali (1932) "Aptullah Cevdet", *İctihad*, n. 358, s. 5895-5897

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2006) *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları: Mehmed Ali Paşa dan Günümüze Basılı Türk Kültürü Bibliyografyası ve Bir Değerlendirme*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

KARAKUŞ, Gülbeyaz (2007) *Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Yeni Üslup Arayışları: Mizan Gazetesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

KUDRET, Cevdet (1977) *Abdülhamit Devrinde Sansür*. İstanbul : Milliyet Gazetesi.

KÜÇÜK, Cevdet (1988) "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. s. 216-224.

Manastırlı İsmail Hakkı (1913). *Külliyat i İsmail Hakkı Manastırlı: Hak ve Hakikat*. İstanbul: Sırat Müstakim Matbaası.

MERCAN, Mustafa (2003) *Jön Türkler'in Mısır'daki Faaliyetleri ve Kanun-i Esasi Mecmuası: 1896-1899*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Mizancı Mehmed Murad (1994) *Mücahede-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*. Haz. Sabahattin Çağın, Faruk Gezgin, İstanbul: Nehir Yayınları.

ÖZEGE, M. Seyfettin (1991). *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*: (Yazar adına göre). Ahmet Eryüksel (Haz.), İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 4 cilt.

PAKER, Saliha (2002) "Translation as Terceme and Nazire: Culture-bound Concepts and Their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History", Theo Hermans (Ed.), *Crosscultural Transgressions: Research Models in Translation Studies in Historical and Ideological Issues*. Manchester: St. Jerome Publishing, s.120-143.

PAKER, Saliha (2006). "The 1897 'Classics Debate' as a Focus for Examining Change in Ottoman Conceptions of Translation and Its Practice", Theo Hermans (Ed.), *Translating Others*. Manchester: St. Jerome, s. 325-349

PAKER, Saliha (2009) "Terceme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına bir Kavramsal Çerçeve Kurmak," *TUBA /Journal of Turkish Studies* 33/ II. s. 89-110.

PAKER, Saliha (2011) "Translation, the Pursuit of Inventiveness and Ottoman Poetics: A Systemic Approach", *Culture Contacts and the Making of Cultures. Papers in Homage to Itamar Even Zohar*. Rakefet Sela-Sheffy and Gideon Toury (ed.), Unit of Culture Research, Tel-Aviv Universitesi. s. 457-472.

http://www.even-zohar.com/IEZ-HomageBook/IEZ_8_5.pdf

PETROSYAN, Yuri A. (1999) *Osmanlı: Düşünce*. Haz. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 7. Cilt, s. 428-435.

POPOVIC, A. (1970). The concept 'Shift of Expression' in Translation. In J. Holmes (Haz.), *The Nature of Translation: Essays on the Theory and Practice of Literary Translation* . Mouton: Slovak Academy of Sciences, s. 78-87.

SÜSSHEIM, K. (1987). "Abd allah Djewdet", Th. Houtsma and et al (Yay. Haz.), *E. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*. Supplement, v. 9, Leiden: E.J. Brill: pp. 55-65.

TAHİR-GÜRÇAĞLAR, Şehnaz (2008) *The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960*. Amsterdam/New York: Rodopi.

TOURY, Gideon (2002). "Translation as a Means of Planning and the Planning of Translation: A Theoretical Framework and An Exemplary Case", Saliha Paker (Haz.), *Translations: (Re)shaping of Literature and Culture*. İstanbul: Bogaziçi Universtesi, s. 148-163.

DİPNOTLAR

1 Osmanlı "tercüme" kavramı ve pratiği üzerine yapılmış bazı önemli çalışmalar bize Osmanlı edebî geleneğinde *terceme* ve *telif* (Paker 2011) kavramı arasındaki sınırın oldukça belirsiz olduğunu göstermektedir. Tercemenin Osmanlı kültürüne ve bağlamına has bir çeviri kavramı olarak incelendiği araştırmalar için bkz. Saliha Paker (2002: 120-143; 2009 ve Cemal Demircioğlu (2005: 137-147). Ayrıca Osmanlı Türkoloğu olarak isimlendirebileceğimiz Necip Asım'ın on dokuzuncu yüz yılın başında formüle ettiği kendi çeviri tanımı da çeviri kavramındaki değişimi göstermesi açısından ilginç bulgular sunmaktadır: "kaynak metnin bütünlüğünü koruyan tam ve direkt çeviriler (*full and direct translations that convey the integrity of the original*, Paker 2006: 341).

2 Bu süreli yayınların listesi için bkz. Mercan 2003.

3 Örneğin, Mizancı Mehmed Murad'ın *Yıldız Saray i Hümâyûnu ve Bâb-ı Âli yâhûd Şark'ın Derd i Aslîsi* (1895) bahsettiğim tarzda bir politik eleştiridir. Şair Eşref'in II. Abdülhamid aleyhinde yazıldığı *Deccal* (1904) ve Peygambere Abdülhamid'i şikâyet kabilinden kaleme aldığı eseri *İstimdad* (1905) Mısır'da basılmış bu tür eserler arasındadır. Comte de Persignac tarafından kaleme alınıp Azmzade Hakkı tarafından çevrilen *Türkiye'de Sansür eğlenceleri* aldı tiyatro oyunu da Abdülhamid dönemini mizahı bir yolla eleştiren bu yönde bir neşriyattır.

4 Yanmetinler (*Paratexts*) bir çeviri metnini sunmaya yönelik önsöz, kapak, illüstrasyon, dipnot, sonsöz, ithaf vs. gibi çeviri metnin yanında bulunan diğer materyalleri ifade etmektedir (Tahir-Gürçaglar 2008) [çeviri benim]

5 Bu çalışmada Abdullah Cevdet'in çevirilerinden yapılmış tüm alıntıların transkripsiyonu Sevda Ayluçtarhan tarafından yapılmıştır.

6 Abdullah Cevdet padişah nezdinde kendisine teklif edilen Viyana sefaret tabipliği görevi esnasında önsözünü yazdığı bu kitabın neşrine görevinden atılarak Cenevre'ye sığındığı sırada başlamıştır. Padişahın yurt dışındaki temsilcileri aracılığıyla oradan da sınır dışı edilerek Mısır'a gelen Cevdet, orada kitabın neşrini tamamlayabilmiştir. Süssheim eserle ilgili bu ayrıntıyı atlamasına rağmen Mısır'daki Türk mirası üzerine yaptığı çalışmasında Ekmeleddin İhsanoğlu kitabın üst kapağında Cenevre, iç kapağında ise Kahire yazdığına dikkatleri çekmiştir (2006: 228).

7 Süssheim, Cevdet'in bu görevi padişahtan aylık 1500 Frank maaş ve tutsak bulunan 70 Jön Türk'ün serbest bırakılması karşılığında kabul ettiğini ifade etmektedir (1987). Yapılan anlaşma ile Cevdet Viyana sefaret tabipliği görevine getirilmiş ve söz konusu Jön Türkler serbest bırakılmıştır.

8 Zaten bu faaliyetlerinin haber alınmasından sonra Viyana'dan Cenevre'ye oradan da daha güvenli bulduğu Mısır'a sığınmak zorunda kalmış (Süssheim 1987), eserin basımını burada bitirebilmiştir (İhsanoğlu 2006).

9 19. Yüzyılda ünlü bir Divan şairi.

10 Süssheim'in Cevdet'in aile fertleriyle iletişim içinde hazırladığı oldukça ayrıntılı Abdullah Cevdet biyografisinde eserin Mısır baskısından söz edilmemiştir. Süssheim'a göre eserin tercümesi Temmuz 1896'da bitmiş, ilk basımı Cenevre'de yapılmıştır (Süssheim 1987: 56). Ancak, İhsanoğlu, hem Mısır hem de Türkiye'deki birçok kütüphane kataloglarını taratarak hazırladığı Mısır'daki Türk kültür mirasını ilişkin eserinde (2006: 416), Mısır'da Andriya Costagliola isimli bir matbaada *Giyom Tel*'in yayınlanmış olduğunu tespit etmiştir. Fakat İhsanoğlu, Kahire'deki baskının ikinci baskı olduğunu söylemekle beraber ilk baskısıyla ilgili kataloglarda kayıt bulunamadığını belirtmektedir. Hanioğlu'nun araştırmasında ise (1981: 418) sadece eserin Kahire'de A. Costagliola matbaasında basılmış nüshasının bilgileri mevcuttur ve diğer baskı(lar) için bilgi verilmemiştir. Süssheim (1987: 56), bu çevirinin Fransızca çevirisinden yapılan çok "iyi" bir tercüme olduğunu vurgulamaktadır.

BALKAN BOZGUNUNUN 100'ÜNCÜ YILDÖNÜMÜNDE

BALKAN HARBİNDE NEDEN MÜNHEZİM OLDUK*

HASİP SAYGILI

Balkan bozgununu ele alan en erken eserlerden birisi tanınmış yayıncı İbrahim Hilmi [Çığıraçan] Bey tarafından 1913'te neşredilmiş olan ***Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*** *adlı eserdir. Eserde toplum ve silahlı kuvvetler özellikle insan kalitesi yönüyle ağır bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Eserin yazarı olarak (elif) harfi rumuzu gösterilmiştir. Literatürde kitap yazarının İbrahim Hilmi Bey'in kendisi olduğu, Kurmay Binbaşı Asım [Gündüz] olduğu veya bilinmeyen birisi olduğu şeklinde iddialar mevcuttur. Yapılan incelemede eserin Kurmay Binbaşı Ali İhsan [Sabis] tarafından yazıldığı saptanmıştır.*

Balkan Harbi felaketi etkileri halen günümüzde de süren bir dönüm noktası olmasına rağmen ülkemizde farklı yönleriyle yeterince incelenmiş değildir. Bunda bu bozgundan çok kısa bir zaman sonra imparatorluğun I. Dünya Savaşı'na sürüklenmesi ve bu savaştan mağlup çıkarak çökmesi rol oynamış olmalıdır. I. Dünya Savaşı ile ülkemizin uğradığı maddi ve manevi yıkımların ağırlığı, Balkan Harbi faciasının bünyede yarattığı travmaların irdelenmesi ve maşeri vicdanda bir izahının yapılmasının ötelenmesine neden olmuştur. Daha sonra Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki dönemde ise öncelikler daha farklı konulara verildiğinden bu konu hak ettiği çapta ilgiyi bulamamıştır.

BALKAN HARBİ POLEMİKLERİNİ BAŞLATAN ESER: *BALKAN HARBİNDE NEDEN MÜNHEZİM OLDUK*

Balkan Harbi'ne ilişkin Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılmış akademik ve popüler yayınlar gayet sınırlı sayıdadır. Bunların da yeterli seviyede ilgi gördüğünü iddia etmek güçtür. Oysa Balkan Harbi'nin hemen sonrasında Osmanlı basın dünyasında kamuoyuna açık bir tartışma süreci başlamış, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar pek çok asker ve sivil hatıra ve polemik yazılarında "neden mağlup olduk" sorusuna cevap aramışlardır.[1]

Bu yayınların fitilini ateşleyen, 1913 yılında neşredilmiş *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* adlı mütevazı hacimli bir eserdir. Eser, "Osmanlı Devleti'nin en büyük kaybı olan Rumeli'nin kaderini tayin

Bulgar askerleri Edirne'ye saldırı için bekliyor.

http://www.lahana.org/blog/Balkan%20Wars.htm

eden Balkan Harbi'nin en dikkate değer ve erken tenkidi"[2] olarak kabul edilmektedir.

Anılan kitap Bulgar ordusunun Çatalca'ya dayandığı günlerde, gayretli yayıncı Tüccarzâde İbrahim Hilmi tarafından yayınlanmaya başlanan "Kitâbhâne-i İntibah" serisi içindeki 18 eserden birisidir.[3] Bu serideki eserlerin ortak niteliği uğranılan büyük bozgunun sebeplerine işaret ederek bir "yeniden doğuş"a zemin hazırlama düşüncesidir.

Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk, mukaddeme dışında "Harbden Evvelki Sebebler" üst başlığı altında beş bölümden ibarettir.[4]

İbrahim Hilmi [Çığıraçan] Bey tarafından 1913'te neşredilmiş olan *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* adlı eserin kapağı.

Kitabın önsözünde yazar "Mağlubiyetimizin sebebleri ne münhasıran diplomatlar, ne kumandanlar, ne zabitler, ne askerlerdir. Bütün efrad-ı millet medhâldârdir" tesbitini yapar. Esere göre, bu yüzden "felaket sebepleri ve çöküşümüzü el birliği ile tamamıyla incelemek, gelecek için uyanık olmak, tarihimizde büyük, pek büyük bir kara leke olan şu felaketi bir an önce bilmek ve bütün askerlik övünçlerimizin şan ve şeref hatıralarımızın beşik ve mezarı olan Rumeli'yi beş on sene zarfında geri almak lazımdır."[5]

Eserde ordunun subay sınıfı ağır bir şekilde kritik edilmiştir:

"Ordu son derece cahildi. Subay sınıfının çoğunluğu cehalet ve ataletin esiriydi. Buna çare bulmaya kimse girişmedi. Kimse 'Niçin çalışmıyorsunuz? Sonra yükselemezsiniz...' demedi. Gerek çalışan, gerek çalışmayan, gerek yetenekli, gerek cahil aynı sıra ile terfi etti. ... Ordudaki subayların pek çoğu askeri vazifeleri ile uğraşmaktan, harp kabiliyetlerini artırmaktan sarfınazar ederek, siyasi propagandalar vesaire ile meşgul oldular."[6]

Eserde savaşın sadece muharip ordularla değil, milletin tüm maddi ve manevi kuvvetleriyle yapıldığı görüşü ayrıntılı olarak örneklenmiştir. Bu görüşün dönem boyunca yaygın bir şekilde paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Mesela bu kitabın yayınlanmasından 11 yıl sonra 30 Ağustos 1924 tarihinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dumlupınar Muharebe sahasında yapılan anma töreninde yaptığı konuşmadaki vurgusu, *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* kitabındaki temlerle çok büyük benzerlik gösterir.[7]

Yazarın bu görüşe paralel bir şekilde Balkan Harbi felaketinin ana sebeplerinden birisi olarak "milli ülkü" yokluğunu göstermesi ve bu tesbitini gayrimüslim milletlerden ve bilhassa Bulgarlardan örnekler vererek izah etmeye çalışması da kayda değerdir:

"Bulgar milleti asırlardan beri dini ve siyasi boyunduruk altında benliğini kaybetmişken, içlerinden yükselen birkaç fedakâr ve parlak şahsiyet milletine kendini tanıtmış, mazisini öğretmiş, çalışmak, kendi kuvveti önünde boyun eğdirmek hakkını herkese teslim ettirmek için kararlılık, fedakârlık ve metanet telkin etmişti. Yavaş yavaş canlanan yalnız söz olarak değil, fiilen de fedakârlık eden kahraman papazların, şairlerin yol göstermesiyle istiklal kazanıyor; kendisine verilen Tuna ile Balkanlar arasındaki sahayı kendi ülküsü için pek dar bularak Balkanlar'ın öbür tarafına geçiyor. Ve nihayet bu defa Rodop'u da aşarak Adalar Denizi'ne kavuşuyor. Elli yıl önce bir yaşayan ölü halinde kendinden habersiz, domuz çobanlığından başka bir şey bilmeyen bu milletin bugünkü hali fedakâr şairlerinin, ilkokul öğretmenlerinin, köy papazlarının telkinleriyle meydana gelmiştir. Ancak otuzbeş yıllık bir geçmişi olan bugünkü maddiyat hep o telkinler ile dirilen, vücut bulan maneviyat ile kurulmuştur.

Sen zavallı Türk, asırlık cahil... Sen ne yaptın? Maneviyatın nedir? Mefkûren neydi? Hiç..." [8]

Eserin son bölümünü yayıncısı Tüccarzâde İbrahim Hilmi Bey kaleme almıştır.[9] Hilmi Bey de tıpkı yazar gibi, açık yüreklilikle orduyu tenkit etmektedir:

"...Subay sınıfının çoğunluğu cehalet ve ataletin esiriydi. Buna çare bulmaya kimse girişmedi. Kimse 'Niçin çalışmıyorsunuz? Sonra yükselemezsiniz...' demedi. Gerek çalışan, gerek çalışmayan, gerek yetenekli, gerek cahil aynı sıra ile terfi etti. ... Ordudaki subayların pek çoğu askeri vazifeleri ile uğraşmaktan, harp kabiliyetlerini artırmaktan sarfınazar ederek, siyasi propagandalar vesaire ile meşgul oldular."

Yanya'nın Yunan kuvvetlerine teslimi. Yunanistan Krallığı veliahtı Konstantin'e kılıcı teslim eden Esat Paşa, (21 Şubat 1913).

Gennadios Kütüphanesi

"Hemen her tarafta talim ve terbiye ihmal edilmiş, temizlik ve paklık kayıptır. Erler uyuşuk bir hayata varlıklarını teslim ederek kışlalarında, tabur merkezlerinde uyuşmağa, kendinden geçmeye mahkûmdur.

Talim ve terbiyeye memur pek çok subay vakitlerini kahvehanelerde tavla ve iskambil oynayarak geçiriyorlar. Çoğu üst subaylarımızın yine o koltuklu sandalyelerde evrak havaleleriyle meşgul olduklarını görmekten pek müteessir oldum.

Ordumuzda askerlik, askerlik duygusu yok. Teğmenden mareşale kadar tüm rütbe sahipleri askerliği geçinmek ve yaşamak için bir memuriyet ve vasıta olarak görüyorlar."

Kitabın yayıncısı, ordu "yine o eski tarz idare ve hayatı yaşarsa, kayıtsızlık ve ihmalkârlıklardan kurtulamazsa, içindeki hastalıklı ve fena unsurları ayıklayıp yeni bir hayata, bir emek ve intizam yaşayışına geçmezse", uğranılacak felaketlerin süreceği düşüncesindedir.

Eser yayınlandığı dönemde azımsanmayacak sayıda okuyucu tarafından okunmuş, kamuoyunu etkilemiştir. Kitapta işaret edilen problem sahalarından, 1913 yılında yetersizliği ortaya çıkmış redif sisteminin kaldırılması,[10] 1914 yılında yetersiz general ve subayların ordudan uzaklaştırılmaları, I. Dünya Savaşı'nda amele taburları kurulması, Cumhuriyet'in ilânını müteakip M. Kemal Paşa tarafından ordunun günlük politikadan tamamen çıkarılması gibi alanlarda tedbirler getirilmiştir. Bütün bunlar eserin tespit ve eleştirilerinin haklılığını kanıtlamıştır.

Eser 96 sayfalık hacmine rağmen ilgili literatürde çok atıf alan kaynaklardan birisidir. Bunda yazarın toplum hayatımıza ve orduya getirdiği içten ağır eleştirilerin payı büyük olmalıdır. Ülkenin en verimli topraklarının kısa bir zaman içinde elden çıkmasının hemen ertesinde, Edirne henüz kurtarılmamışken yazılan bu esere, o günlerde Osmanlı Devleti'nde mevcut insan kalitesinin özlü bir değerlendirmesi olarak da bakılabilir. Zaten esere göre Balkan Harbi bozgunu sadece ordunun görevini yapmaması yüzünden değil, her alanda moral değerler dâhil Osmanlı beşeri sermayesinin çürümesinden meydana gelmiştir.

Eser hakkında Balkan yenilgisinin nedenlerini "kesin ve dürüst", "açık bir biçimde ortaya koyan" nitelemesi yapan askerî tarihçi Edward J. Erickson bu yayının o dönemde her tarafa dağıtılmış olduğunu ve hatta bu yayının İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nce Pentagon'a da gönderildiğini yazmaktadır.[11]

Kitap hakkında bilgi veren bir diğer yabancı akademisyen Eyal Ginio'dur. Balkan Harbi'ni konu alan makalesinde *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* adlı yayından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir.[12]

KİM YAZDI?

Eser, "elif" harfi rumuzu kullanan birisi tarafından yazılmıştır. Ancak matbu nüshası ne kapağında ne metninde yazarın kim olduğuna dair herhangi bir açık karîne mevcut değildir. Bazı araştırmalarda eserin Tüccarzâde İbrahim Hilmi Bey tarafından yazıldığı ileri sürülmüştür.[13] Yazarın kimliği hakkındaki bu iddianın kaynağı, yayıncı İbrahim Hilmi'nin benzeri içerikli kitapları şahsen yazmış olmasıdır. Ancak kitabın strateji,

taktik, silah sistemleri hakkında verdiği bilgi ve değerlendirmeler, Hilmi Bey gibi kısa bir ilköğretim dışında tahsil fırsatı bulamamış birisinin kaleminden çıkmış olma ihtimalini düşürmektedir. Diğer eserlerinde[14] ordu ve millete daha ağır eleştiriler yapmaktan çekinmeyen yayıncının kendi yazdığı eseri rumuz bir harfle yayınlaması da akla yakın görünmemektedir. Esasen kitabın "İlâve-i nâşir" başlıklı son bölümünün yukarıda işaret edildiği gibi Tüccarzâde İbrahim Hilmi imzasıyla çıkması da eserin yazarının aynı şahıs olmadığının kanıtı kabul edilebilir. Yayıncı İbrahim Hilmi hakkında doktora tezi hazırlamış olan Başak Ocak da bu eserin yazarının İbrahim Hilmi Bey olmadığı kanaatindedir.[15]

Yakın dönem Türk harp tarihi üzerinde çalışan yabancı uzmanlardan adını yukarıda andığımız Edward J. Erickson eserin anılan dönemde Erkân-ı Harbiye karargâhında görev yapan Kurmay Binbaşı Asım tarafından yazıldığını ileri sürmüştür.[16] Erickson'ın kastettiği kurmay subay, Atatürk'ün Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşı olan Asım Gündüz Paşa'dır. Bahse konu general Milli Mücadele'de Garp Cephesi Kurmay Başkanlığı, Cumhuriyet devrinde Genelkurmay İkinci Başkanlığı yapmıştır. Ancak general ile ilgili resmi ve hususi yayınlarda bu yayını onun kaleme aldığına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Diğer bir araştırmacı Eyal Ginio ise bu yayının kimin tarafından yazıldığının bilinmediğini söylemekle yetinmiştir.[17]

Meşrutiyet dönemi aydınlarından Hüseyin Kazım Kadri 1932 yılında kaleme aldığı bir eserde, kitabın Ali İhsan Paşa tarafından yazıldığını söylemektedir.[18] Kadri Bey'in kastettiği bu kişi Atatürk'ün de Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşı[19] Erkân-ı Harbiye [Kurmay] Binbaşısı[20] Ali İhsan [Sabis] olmalıdır.

Kanaatimizce *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*. askerlikle ilgili uzmanlık bilgilerine sahip birisi tarafından yazılmış olmalıdır.

Kağnılarla İstanbul'a ulaşan, koleradan perişan hasta Osmanlı askerleri.

Bosna'da namaz kılan Müslümanlar, Balkan Harbi yılları.

Scheufler Collection.

Yazarın kurmay eğitimi almış bir karacı subay olabileceği tahmininde bulunulabilir. Yayınladığı yüzlerce eserin fihristini 1921 yılında çıkaran İbrahim Hilmi Bey de *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* kitabının "muktedir bir erkânı harp zabitimiz tarafından" yazıldığını kaydetmiştir.[21] Bu durumda eseri Kurmay Binbaşı Asım [Gündüz] veya Kurmay Binbaşı Ali İhsan [Sabis] Beylerden birisi yazmış görünüyor. Fikrimizce bu iki kurmay subaydan Ali İhsan Bey'in 1913 yılından önce Edirne Harp Okulu'nda, Alman Harp Akademisi'nde ve Türk Harp Akademisi'nde öğretmen olarak yıllarca görev yapması, kaleme aldığı eseri yetkinlikle tamamlamasını mümkün kılmıştır.

Yine Ali İhsan Sabis Paşa, özellikle harp tarihi sahasında üretken bir kalem olarak bilinmektedir. Asım Gündüz Paşa ise harp tarihi alanında sadece *Şeria Muharebeleri* adlı eseri kaleme almıştır.[22] Ayrıca her iki subayın kişilik yapıları göz önüne alınırsa; Ali İhsan Sabis'in doğru bildiğini ısrarla ifade etme meziyeti böyle bir eseri müstear bir rumuzla yazmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Eserin üslûbu da yazarın 1940'lı yıllarda yayınlamaya başladığı "Harb Hatıralarım" serisindeki olaylara doğrudan yaklaşan hatır gönül dinlemeyen tarzı ile paralellik göstermektedir.

Diğer taraftan bahse konu fırtınalı dönemi yaşayan aydınlardan, eserini yukarıda zikrettiğimiz Hüseyin Kazım Kadri Bey'in, herhangi bir ihtiyat kaydına gerek görmeksizin söz konusu kitabın Ali İhsan Paşa tarafından yazıldığını iki ayrı yerde beyan etmesi yanında, Milli Kütüphane kataloglarında eserin yazarının Ali İhsan Sabis olarak geçmesi[23] de tezimizi güçlendirmektedir.

Ancak eserin yazarının kimliğine ilişkin şüpheleri ortadan kaldıran esas delil, kitabın yazılmasından 30 yıl sonra yayınladığı bir eserde Ali İhsan Sabis'in *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk* adlı kitabı kendisinin yazdığını ifşa etmesidir:[24]

"(Balkan Harbinde neden münhezim olduk) ve (Askerî mağlubiyetlerimizin esbabı) diye iki küçük kitab yazarak 1913 senesinde kitabçı Hilminin (İntibah kütübha-

nesi) namile neşrettiği seri meyanında bastırmıştım. İsmimin yalnız ilk harfini havi olan bu iki eserden gözettiğim maksad, Balkan Harbi mağlûbiyeti lekesini silmek için nasıl çalışmak lâzım geldiğini hülâsa olarak göstermekti. Hattâ bu küçük risalelerin yüzünden merhum Ali Fethi Beyle bir münakaşa zuhur etmişti.[25] Bu kitabların ikincisinde Şarköy ve Bolayır muharebelerindeki muvaffakiyetsizliklerimiz için umumi birkaç cümle yazmışdım."

Yayınlandığı dönemde geniş ilgi gören bu eserin yaptığımız incelemede aradan geçen uzun zamana rağmen Latin harflerine aktarıldığına ilişkin bir işaret göremedik. Genel olarak oldukça isabetli tespit ve değerlendirmeler içeren bu kitabın Latin harflerine aktarılarak yazarı Ali İhsan Sabis'in açık adı altında tarafımızdan yayına hazırlanan ve basılmak üzere olan yeni baskısının, 100'üncü yılını yaşadığımız Balkan Harbi'nin sağlıklı bir şekilde yeniden değerlendirilmesine mütevazı bir katkı sağlayacağı umulur.

DİPNOTLAR

* (Elif), *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, Naşiri Tüccarzâde İbrahim Hilmi, Kitaphane-i İslam ve Askeri, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1329.

1 Abdullah Paşa, *1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandan Abdullah Paşa'nın Hâtıratı*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul,1336, 232 s., 4 harita, 3 levha.

Ahmet Salahaddin, *Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i ahiri*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1331. s. 264.

Ahmet Suat, *Balkan Darülharbine Dair Tedkikat-ı Coğrafiye ve Mütalaat-ı Sevkulceyşiye*. 2 cilt, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Matbaası, İstanbul, s. 1330, 63, 40.

Bahri Selanikli, *Balkan Harbinde Garp Ordusu*. Yeni Turan Matbaası, İstanbul, s. 1331, 31 .

Bekir Sıtkı, *Garp Ordusu Harekâtı. Cavit Paşa Kolu ve Vardar Ordusu*, Kitaphane-i Askeri, İstanbul,1331, 155 s., 4 harita ve kroki.

Celâdet Bedirhan - Kâmuran Bedirhan, *Edirne Sukutunun İçyüzü*, Serbesti Matbaası, 1329, İstanbul, s. 149 + [1].

Cemal Gazelli, *Türk Katilleri*. Yeni Turan Matbası, İstanbul,1331, s. 165.

Çobanoğlu, Ölmeri Zlekî, *Balkan harbi ve şark ordusunun hezimeti*, 2 c, İkdam Matbaası, İstanbul, 1332, s. 105, 246.

F N, *Balkan Harbinde Seksenyedinci Alay*. Meşveret Matbaası, Trabzon, 1331, s. 201.

H. Cemal, *Yeni Harp -Başımıza Tekrar Gelenler. Edirne Harbi. Muhasarası. Esaret ve Esbâb ı Felâketi*. Şems Matbaası, İstanbul, 1332, s. 592.

İKatırcıoğlu, Mahmut Muhtar Paşa *Üçüncü Kolordu nun ve İkinci Şark Ordusunun Muharebatı*. Kanaat Matbaası, İstanbul, 1331, 271 s., 2 levha, 1 harita.

Mehmet Ali Nüzhet Paşa, Ebülhüsam, *1912 Balkan Harbinde Sevkiyat ve Nakliyat-ı Askeriye*, Resimli Kitab Matbaası, İstanbul, 1331, s. 88.

Mehmet Fahri, Dr., *Manzum Işkodra Tarih-i Harbi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1329, 142 s.

Mehmet Niyazi, *Şark ordusunda Azız Paşa Firkası*, Kader Matbaası, İstanbul, 1331, 95 s.

Sadık Ulvi, *Tahsin Paşa Ordusu ve Selanik'in Teslimi*. Meşrutiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1332, s. 91.

Zeki, *1912 Balkan Harbine Ait Hâtıratım*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1337, s. 112.

Ayrıntı bibliyografya için bkz. İsmail Eren, "Balkan Savaşlarına Ait Türkçe Eserler Üzerinde Bibliyografya Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (Mart 1973), Sayı 27, s. 111-122.

2 Ali Birinci, "*Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi*", Divan-İlmi Araştırmalar, Sayı 19 (2005-2), s.177-178.

3 Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıraçan*, Müteferrika Yayınları, İstanbul, 2003, s. 78.

4 Kitabın bölüm başlıkları:
1. Siyasi Hatalarımız,
2. İstihzârât-ı Askeriyedeki Noksan,
3. Bahriyeye Ehemmiyet Vermemek,
4. Milletin Kusurları,
5. İlâve-i Nâşir.

5 (Elif), *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, s. 4.

6 (Elif), *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk*, s. 52-54.

7 "...harb, muharebe, nihayet meydan muharebesi yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleri ile, ilim ve fen sahasındaki seviyeleri ile, ahlakları ile, harsları ile, hulâsa bütün maddi ve mânevi kudret ve faziletler ile ve her türlü vasıtalar ile çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada, çarpışan milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri ölçülür. Netice yalnız kuvve-i cismaniyenin değil, bütün kuvvetlerin bilhassa ahlâki ve harsı kuvvetin tefevvukunu mertebe-i sübuta vardırır. Bu sebeple meydan muharebesinde yenilen taraf milletçe ve memleketçe, bütün mevcudiyeti maddiye ve mâneviyesi ile mağlûp sayılır." *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, 5'inci Basım, s. 184.

8 Eserde ortaya konan tespitlerin çok yakın benzerleri şaşırtıcı bir şekilde Erkân-ı Harbiye Kaymmakamı [Kurmay Yarbay] Mustafa Kemal'in, yakın arkadaşı Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Nuri [Conker]'in Balkan Harbi'ne dair eserine cevaben, 1914 yılında Sofya'da kaleme aldığı *Zabit ve Kumandan ile Haşbıhâl* adlı eserinde de yer bulmuştur. İler iki kitap, sanki aynı eserin birbirini takip eden bölümleriymiş gibi sosyal bünyedeki arazları teşhis ve tenkit etmektedir. Yazarlarının bakış açıları arasında neredeyse benzerlikten öte aynıyet vardır.

*... Bundan sonra; Osmanlı milletinin, Osmanlı hükümetinin şiddetli müdafaa ve himayeye ihtiyacı lüzumundan; çöküş tarihimizden beri kaybettiğimiz memleketimizin eski kısımlarında İslamiyetin ve Osmanlılığın adının ve işaretinin bile kalmamış olduğundan ve daha dün elimizden alınan Makedonya'mızdaki hayat ve İslamiyetin mevcudiyetinden ve bütün bu felaketlerin 'biz hepimiz harp meydanında serilmeden' görülmemesi lazım geleceğinden ve buna karşılık namuslu atalarımızın yüksek vasıflarından bahsederek, 'asırlardan beri sürmekte olan şu gazap ve felaketler silsilesinin' artık olduğu yerde kalması için bugünkü askerlere gösterdiğin çalışma gayesi ve 'İstefanski Kilisesi'ndeki düşman generalının hırslı atının ayağı altında hâlâ inlemekte olan çaresiz yeniçeriyi kurtaramazsak Rumeli'de bugün zorla yurtlarına veda ettirilen masumların imdadına yetişmek' için yaptığın davetin feryadı beni ağlattı. Gözyaşlarım kurumadan "aynı felaketleri hiç olmazsa Meriç nehrinden bu tarafa" geçirmemek hususunda ettiğin nasihatı bir dakika bile gözden uzak tutmamak lazım geldiğini, Bulgar Kralı Ferdinand'ın 14 Mayıs tarihli emrinin de tasdik etmekte olduğunu haber vereyim. Bu emir, bugün Meriç'in batısındaki 38. Bulgar Piyade Alayına 'Senin adın Edirne'dir!' diyor ve bununla Bulgar milletine, Bulgar ordusuna denilmek isteniyor ki, 'Edirne'yi unutmayın!'

Bulgar milleti de mektepteki çocuğunu 'Edirne'yi biz aldık, Edirne bizimdir' şarkısıyla büyütüyor."...

"Ey Osmanlı ordusu subayı!

Bulgar ordusunu, Sırp ordusunu, Yunan ordusunu, Romanya ordusunu ve bunların gecelı gündüzlü çalışmalarının maksadını gözünüzün önüne getiriniz.

Ve ey Osmanlı ordusunun anası olan Osmanlı milleti! Bulgar milletini, Sırp milletini, Rum milletini, Romen milletini ve bunların çocuklarını yetiştirmekteki acelenin maksatlarını gözünüzün önüne getiriniz!

Ondan sonra ey ordu ve ey millet, ne yapmaya mecbur olduğunuzu elinizi vicdanınıza koyarak ve aklınızı başınıza toplayarak düşününüz!"

9 Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1 (1903-1915)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2003, 3'ncü Basım, s. 167-169.

Bahse konu eserin neşrini müteakip aynı yıl içinde aynı yayıncı tarafından "*Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbabı 'Neden Münhezim Olduk' Eserinin Kısm-ı sânisi*" olarak 95 sayfalık bir kitap daha yayınlanmıştır. Bu eserin de muharriri (elif) harfiyle gösterilmiştir. Eser "Harb Esnasındaki Sebebler" üst başlığı altında beş bölümden meydana gelmektedir.

Seferberlikteki Hatalarımız,

Tecemmu'deki Yanlışlıklar,

Sevkü'l-ceyş Hataları,

Ta'biyeye Adem-i vukûf,

Orduda Maneviyatın Fıkdânı.

10 Edward J. Erickson, *Ordered to Die A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood Press, London, 2001, s. 9.

11 Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutu'l Amare ve Filistin Cephesi*, çeviren: Kerim Bağnıaçık Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2009, s. 283.

12 Eyal Ginio,"Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912 1913): Awakening from the Ottoman Dream", *War in History*, 12/2 (2005), s. 172-173.

13 İsmail Eren, *Balkan Savaşlarına Ait Türkçe Eserler Üzerinde Bibliyografya Denemesi*, s. 116.

14 Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan, *Osmanlı Devletinin Çöküş Nedenleri*, Yayına Hazırlayan: Başak Ocak, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009 .

15 Başak Ocak, s. 83.

16 Edward J. Erickson, s. 13-14, 283.

17 Eyal Ginio, s. 172-173.

18 Hüseyin Kazım Kadri, *Bir Milletin Dirilişi*, Pınar Yayınları, İstanbul, Ocak 2008, s. 177, 179.

19 Harp Akademisi 1905 mezunu ve dönem birincisi.

20 *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara,1989, 2. Baskı, s. 174.

21 Başak Ocak, *Bir Yayıncının...* s. 83-84.

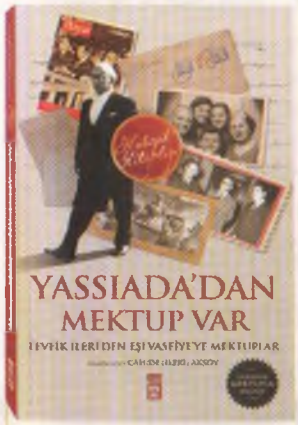
22 *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, 3. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 79.

23 Başak Ocak, *Bir Yayıncının...* s. 84.

24 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. I, İnkılâb Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 20-21.

25 Ali Fethi [Okyar], açık adıyla, Ali İhsan [Sabis]'e cevap olarak 1914 yılında "*Bolayır Muharebesinde Adem-i muvaffakiyetin Esbabı Askeri Mağlubiyetimizin Esbabı Muharririne Cevap*" adıyla 26 sayfalık bir kitapçık yayınlamıştır. Bkz. İsmail Eren, s. 120-121.

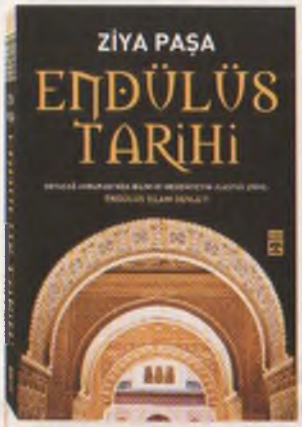
Mayıs-Haziran kitaplarımız raflarda!

304 sayfa,
₺18

Yassıada'dan Mektup Var

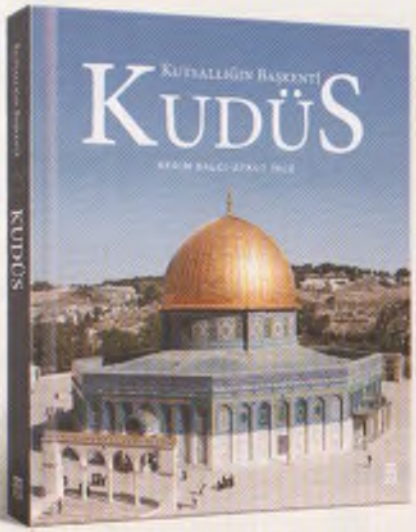
Hazırlayan: Cahide (İleri) Aksoy
1960 Darbesi'nin ardından ömür boyu hapis cezasına çarptırılan **Tevfik İleri**'nin, çocuklarına ve eşi Vasfiye'ye yazdığı hasret dolu mektuplar... Yürekleri "önce vatan" diye çarpan, birbirine aşık iki insanın hüzünlü hikayesini, ilk kez kendi kalemlerinden okuyacaksınız. İlk baskıya özel tıpkıbasım mektup hediyeli.

528 sayfa,
₺20

Endülüs Tarihi

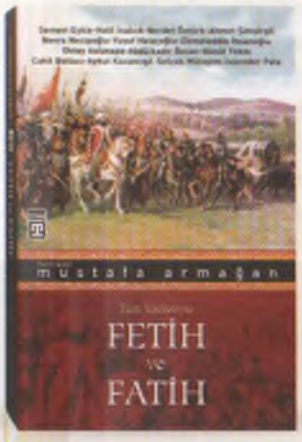
Hazırlayan: Yasemin Çiçek
Ziya Paşa tarafından kaleme alınmış olan *Endülüs Tarihi*, Osmanlı literatüründe, İslam Medeniyeti'nin Avrupa temsilcisi olan Endülüs Devleti hakkında çalışılmış tek eser! Orijinaline sadık kalınarak günümüz Türkçesine titizlikle aktarılmış bu abidevi eser, okuyucularımızın beğenisine tekrar sunulmuştur.

280sayfa,
₺100
25x30cm
renkli ve
özel ciltli.

Kudüs

Eşsiz fotoğraflarıyla **Aykut İnce** ve ruhunuza işleyen kalemiyle **Kerim Balcı**, *Kudüs* kitabında, kutsal toprakların unutulan hikâyelerini daha önce hiç görmediğiniz karelerle size sunuyor.

384 sayfa,
₺18.5

Fetih ve Fatih

Hazırlayan: Mustafa Armağan
Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethiyle yepyeni bir çağı başlattı. Peki sadece 21 yaşındayken imkansız denileni başaran bu genç fatih kimdi? Mustafa Armağan tarafından derlenerek yayına hazırlanan *Fetih ve Fatih*, dönemin İstanbul'unu, uygulanan politikaları ve Fatih'i tüm yönleriyle ele alıyor.

400 sayfa,
₺20

Türk Dış Politika Tarihi

Çeviren ve Hazırlayan: Güneş Ayas
Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne Türk Dış Politika Tarihi üzerine sıradışı bir inceleme... **Prof. Dr. Kemal H. Karpat**, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününe kadar geçen süredeki tüm önemli dönemeçlere ışık tutuyor ve usta yorumlarıyla önemli olayları inceliyor.

208 sayfa,
₺13.5

Tarihçinin Eleği

Cemil Koçak, yakın tarihimiz konuşulurken sıklıkla duyduğumuz birçok önemli isim ve haklarında yazılan eserler üzerinden tarih ve tarihyazımı konusundaki eleştirilerini okuyucularla paylaşıyor.
Tarihçinin Eleği, son derece akıcı bir üslupla yakın geçmişe ışık tutuyor.

Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

I. SÜRYANİ SEMPOZYUMU'NUN ARDINDAN

ESRA DANACIOĞLU TAMUR

1932'de Suriye'ye taşınıncaya kadar yaklaşık 700 yıl Süryani (Yakubi) Patrikliği'ne ev sahipliği yapan Mardin, geçtiğimiz Nisan ayında bu kez Süryani dil-edebiyat-tarih-inanç sistemi ile ilgili çalışan uluslararası akademyaya ev sahipliği yaptı. 20-22 Nisan'da Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Süryani Sempozyumu bu alanda Türkiye'de yapılan en geniş kapsamlı ve katılımlı çalışmaydı. Türkiye, Amerika, İngiltere, Almanya, İspanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Norveç, Rusya, Gürcistan, İran, Lübnan, Hindistan, Çin ve Japonya'dan 80'e yakın bilim insanının katıldığı sempozyum yoğun bir programla gerçekleşti.

Süryanilikle ilgili her çalışma en başta "Süryani" teriminin neyi kapsayıp neyi kapsamayacağı meselesiyle baş etmek durumundadır. Süryani terimini erken dönemlerinde Hıristiyanlığı benimsemiş ve Antakya-Urfa-Nsibin (Nusaybin) okulları çizgisinde dini yorumları gelişen Aramice konuşan toplulukların tamamını kapsar biçimde mi kullanacağız? Eğer böyle bir kullanımı benimsersek bu tanım günümüzde Süryani (Yakubi), Nasturi (Doğu Kilisesi) ve Keldani (Katolik), Maruni, Melkit ve Malabar (Hindistan) topluluklarını kapsayacak genişliğe ulaşır. Gerçekten de Aramice konuşan ve ilk ortaya çıktığı yüzyıl/yüzyıllarda Hıristiyanlığı kabul eden (bugün Maruni, Keldani, Nasturi ve Antakya Ortodoks kiliseleri olarak ayrışmış) topluluklar bir zamanlar aynı kiliseye bağlı (Antakya-Urfa) tek bir cemaattin üyesiydiler. Ancak tarihsel süreç içerisinde birbirlerinden

Sempozyuma katılanlar toplu halde.

farklı koridorlarda yürüyerek, İstanbul (Fener) ve Roma (Vatikan) ile birbirlerinden farklı ilişki biçimleri geliştirerek ve dahası yerelleşerek farklı dini hatta neredeyse etno-kültürel kimliklere dönüştüler. Her koşulda etnik-dini kimliklere asıl rengini veren bir zamanlar ki ortak dilsel-kültürel geçmiş değil, tarih içerisindeki yolculuğun kendisidir. Aramice konuşan Hıristiyanlardan ilk kopan topluluklar Maruniler ve Melkitler (bugün Antakya bölgesinde yaşayıp Fener Patrikhanesi'ne bağlı olan "Arap" Hıristiyanlar)dir. Bu iki topluluğu ayıran çizgiler görece nettir. Ancak Türkiye-Irak-İran-Suriye'de aşağı yukarı Kürt topluluklarla aynı coğrafyayı paylaşan Süryani (Yakubi), Keldani ve Nasturiler söz konusu olduğunda Süryanilerle Nasturilerin ön plana çıktığı bir adlandırma sorununun varlığı göze çarpıyor.

Tam da bu noktada tarihsel süreci kısaca özetlemek anlamlı olabilir: 5. yüzyıldan itibaren Kuzey Mezopotamya'da yaşayan Süryani topluluklar dini ve siyasi nedenlerle birbirlerinden koptular. Temel neden bu toplulukların yaşadığı coğrafyanın Bizans ve Sasani imparatorlukları arasındaki sınır bölgesinde olmasıydı. Dolayısıyla bazıları Sasani diğerleri ise Bizans İmparatorluğu'nun tebası oldular. Birbirine düşman Sasani ve Bizans imparatorluklarının yönetimleri altında giderek Doğu ve Batı Süryanileri ayırımı doğdu. Üstelik bu ayırım kendisini dini farklılaşmalarla da besledi. Bizans egemenliğinde yaşayan Batı Süryanileri (ki bugün Süryani adı genellikle sadece bu grubu kapsar biçimde kullanılmaktadır) 6. yüzyılın önemli monofizit din bilginlerinden Yakup el Bardai'nin (Yakub Burdono) adına atfen Yakubi Kilisesi adını da alırken, Sasani topraklarında yaşayan Doğu Süryanileri ise MS 431 Efes Konsülü'nde aforoz edilen Nestoryos'un görüşlerini benimsediler. Tanrı doğurulamayacağı için İsa'nın Tanrı ile aynı özden olamayacağını söyleyen, İsa'da birbirinden bağımsız Tanrısal ve insani iki tabiatın olduğunu (diofizit) ileri süren Nastoryos'un görüşleri monofizitizmin inanç amentüsünün tam tersiydi. Nastoryos ve taraftarları Efes Konsülü'nden sonra Bizans topraklarından sürülmüşler ve inançlarını yeşertmek umuduyla Bizans'ın ulaşamayacağı Sasani topraklarına yönelmişlerdi. Hem iletişim zorluğu ve hem de Nestoryos'un fikirlerinin giderek (Sasani Devleti'nin de desteklemesiyle) kabul görmesi üzerine, Sasani Devleti'nin egemenliğinde yaşayan Doğu Süryanileri, Batı Süryanilerinden, Antakya ve Urfa okullarından koptular ve Nestoryos'un adına atfen Nasturiler adını alıp Nasturi Kilisesi'ni kurdular.

Nasturi rahipleri pazar ayini sırasında. Qocho'daki Nasturi Kilisesi'nde 7. veya 8. yüzyıla ait duvar resmi, Çin.

Bu Arami/Süryani topluluklar arasındaki son büyük kopuş 15. ve 16. yüzyıllarda patrik seçimleriyle ilgili bir dizi tartışmadan sonra yaşandı. 1552'de Musul Nasturi Piskoposu Mar Elias cemaati ile birlikte Nasturi Kilisesi'nden koparak Vatikan'a bağlandı ve Vatikan tarafından bu topluluğa Keldani adı verildi.

Şüphesiz tüm bu toplulukların kendilerini nasıl adlandırdıkları politik temsil ve kimlik tercihleriyle bağlantılı. 1924 yılında neredeyse bütünüyle Türkiye topraklarını terk edip İngiliz mandası altındaki Irak'a geçen Nasturiler bu üç temel Arami Kilisesi (Süryani-Keldani-Nasturi) içerisinde politik bilinci ve bağımsızlıkçı karakteri en yüksek olan gruptur. 19. yüzyılda oryantalistlerce özellikle Nasturi Kilisesi için önerilen/kullanılan Asuri adını 20. yüzyılda bu kez onlar farklı kiliseler/mezheplere bölünmüş halklarını toparlayıcı bir ad olarak önerdiler/öneriyorlar. MÖ 14. yüzyıldan MÖ 7. yüzyıla kadar bölgede egemen olmuş Asur İmparatorluğu'na ve halkına atıfta bulunan bu isim Türkler, Kürtler, Araplara kıyasla bölgedeki en kadim halk oldukları anlamına geliyor. Bu tez, farklı ulusalcı perspektiflerin Kuzey Mezopotamya ile ilgili "ulusal yurt" iddiaları ve çatışmaları içerisinde Asurilere "tarihsel" bir cephanelik sağlıyor. 20. yüzyılın aşağı yukarı son çeyreğinde tüm toplulukları Asuri adı etrafında toplamayı amaçlayan bir dizi adım da atıldı. 10-13 Nisan 1968 tarihlerinde Fransa'da toplanan Asur Evrensel Birliği, Keldani, Maruni, Yakubi, Süryani vs. gibi adlandırmaların Asuri halkını böldüğünü belirterek Asuri adının bu halkın ortak adı olarak kullanılacağını deklere etti ama de-

Nasturi din adamlarının faaliyette bulunduğu coğrafya.

Dr. Elif Keser-Kayaalp sunumunu yaparken.

gişen pek bir şey olmadı. Belli bir aydın kesim bir yana bu topluluklar kendilerini "kendi bildiklerince" adlandırmaya devam ettiler. Daha sonraki yıllarda da Nasturi (Asurilerin) bir ulus yaratmak projelerinde hiç değilse ortak bir adı benimsetmekte çok da yol aldıkları söylenemez. Bu nedenle 2003 yılında Asuri Demokratik Hareketi (ZOWAA) Iraktakiler için Kaldo-Asuriler adını önerdi ve bu ad Bağdat'ta Irak Ulusal Meclisi tarafından 2003 Eylül'ünde kabul edildi.[1] Ama tüm çalkantılı ve kanlı yıllara rağmen (ki ulusal bir bilincin gelişimi için uygun sera etkisi yaratır bu koşullar) Keldaniler kendilerini "Keldani", Süryaniler ise "Süryani" olarak adlandırmayı sürdürüyor. Farklı/farklılaşmış toplulukları ortak bir gelecek ya da ortak bir kimliğe çağırmanın birinci argümanı ortak ata'ya-ortak çıkış'a yapılan vurgudur. Nitekim Asuri adı dini aidiyet odakları yerine etnik-milli bir aidiyet odağı yaratma projesidir.

Ana eksenini 20. yüzyılın kimlik ve siyaset kurguları üzerine değil de tarih-dil-teoloji araştırmaları üzerine kuran I. Süryani Sempozyumu Süryani terimini en geniş anlamıyla, Antakya-Urfa okullarına dayanan tüm toplulukları kapsar biçimde ele aldı.

Sempozyuma bildiriler kadar Artuklu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Serdar Bedii Onay'ın 1933 yılında Şam'a taşınmış/taşınmak zorunda kalmış Süryani Patriği'ni, Patrik İğnatiyus Zakka I. Iwas'a seslenerek yeniden Mardin'e taşıması için yaptığı çağrısı dikkat çekti. Seçkin bilim insanlarını bir araya getiren sempozyumun çok sayıda konu başlığı var. Bunlardan ilki teolojik metin-polemik ve çevirilere ilişkin oldu. Hıristiyan toplulukları arasındaki çeviri meseleleri, dini tartışmalar ve metinler önemli sayıda bildirinin konuları oldular.

Bir diğer bildiri grubu diller ve kültürler arası etkileşime dairdi. Prof. Dr. Hidemi Takahaski (Tokyo Üniversitesi)'nin son derece nadir olan Süryanice harfli Ermenice (Ermeni Gerşuni) yazmalar üzerine yaptığı sunum ve Vartanuş Çerme ve Dr. Yıldız Deveci Bozkuş'un 12.-13. yüzyıllarda Kilikya'da Ermeni-Süryani ilişkilerine dair sunumlarını Süryani-Ermeni etkileşimini farklı alanlarda ele alan iki bildiri olarak değerlendirebiliriz. Hem antik dönemin temel metinlerinin aktarımı hem de Ortadoğu'da kültürler, diller arası iletişimin aracı olarak Süryanicenin rolü üzerine bir dizi sunum etkinliğin zenginleştiği alanlardan bir diğeriydi.

Sempozyum müzikten minyatüre ya da destana geniş bir alanda kültürel miras ve kültürler arası etkileşimi ele alan bildirileri içerdiği gibi, hem sanat tarihi ve hem de yüzey araştırmaları alanlarını da kapsadı. Dr. Elif Keser-Kayaalp "Klasik Süsleme Geleneğinin İslam Mimarisi'ne Aktarımında Süryani Mimarisinin Rolü" başlıklı sunumunda Müslüman fetihlerinden sonra bir tarafıyla Roma

Mimari geleneğine yaslanan Süryani mimarisinin İslam mimarisiyle girdiği karşılıklı etkileşim üzerinde durdu. Zekai Erdal'ın (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) "Siirt'te Keldani Manastırları ve Kiliseleri" başlıklı sunumu bölgede yapılan yüzey araştırmaları üzerineydi. Büyük bir Keldani-Nasturi nüfusunun yaşadığı Siirt-Hakkâri bölgesinde son yıllara kadar Hıristiyanlık yapılarıyla ilgili arkeolojik çalışma ya da yüzey araştırması yapılmamıştır. Hâlbuki bölge, 1924 yılına kadar Hakkâri'de Koçanis (günümüzde Konak köyü)'de bulunan Nasturi Patrikhanesi başta olmak üzere çok sayıda kilise ve manastır barındırmaktadır. Zekai Erdal'ın çalışması bir tespit çalışması olsa bile bölgedeki mimari mirasın kayıt altına alınması yolunda önemli bir başlangıçtır.

Bir grup bildiri özellikle Türkiye Süryanilerinin günceline ya da yakın tarihine ilişkindi. Dr. Ramazan Aras (Artuklu Üniversitesi), "Modern Türkiye Historiografisinde Bir Karşı Anlatı Olarak Asuri/Süryani Sözlü Tarihi" başlıklı sunumunda Türkiye'de devlet/ulus kurma projesinin tarih alanında nasıl bir devlet anlatısı yarattığına işaret ederek bu tanımlı alanın dışarıda bıraktıklarına, mağdurlarına yer/söz açmanın imkânlarını tartıştı. Bu çerçevede 1915 sonrası dönem anlatıları, göç ve Müslümanlarla değişen ilişkiler temel tematik alanları etrafında bölgede Süryaniler arasında gerçekleştirdiği sözlü tarih çalışmasının verilerini, bir anlamda kendini dillendiren karşı-tarih anlatısını paylaştı.

Toma Çelik (İsviçre)'nin sunumu Süryani/Arami kiliselerinin tarihsel bölünüşünü aktardıktan sonra şu anda Türkiye'deki Süryani-Keldani ve Nasturi cemaatleri ve nüfus durumları üzerine oldu. Prof. Dr. Shabo Talay (Bergen Üniversitesi) "Neo-Süryanice Yeni Bir Standart Dil mi? Tur-Abdin'de Aramice Okuryazarlığı Hakkında Bazı Saptamalar" başlıklı bildirisinde Tur-Abdin (Merkezi Midyat olan bölge) bölgesinde Turoyo'nun (bölgede konuşulan Süryanice) ancak %1 oranında konuşulduğuna/kullanıldığına işaret ederek bölgede Süryanicenin ölmekte olan bir dil olduğunun altını çizdi. Dr. Talay, Turoyo'nun yazımında Latin harflerinin kullanılmasına kilisenin muhalefet etmesinin dilin korunmasını ve sürdürülmesini olumsuz etkilediğini söyledi.

Yakın dönem tarihine ilişkin bildiriler içerisinde son derece kayda değer olanlardan biri Gabriel Akyüz'ün 1895 olayları sonrasında Sirvan'ın 15 köyünün papazları ile birlikte (toplam 4.000 kişi) İslamiyete geçmesi/geçmek zorunda kalmasını incelediği sunumuydu. Sunum ve veriler Patrikhane Arşivi'nde bulunan konuyla ilgili mektuplaşmalara dayalıydı. İbrahim Özcoşar'ın "Cemaat, İktidar, Kimlik (Osmanlı Süryanilerinin Kimlik Problemi)" başlıklı sunumu dini kimliklerden milli kimliklere geçildiği 19. yüzyılda Müslüman-Hıristiyan ayrımının kimliklenme sürecinde başat rol oynadığına dair genel yargımızı bozar nitelikteydi. Süryani cemaati içerisindeki bölünmelere dikkat çeken Dr. Özcoşar, Süryani kimliğinin karşısına Katolik kimliği konularak inşa edildiğinin altını çizdi.

ALLAHA VE MEŞHİA'NIN İPEK YOLU'NDAN ÇİN'E YOLCULUĞU

Haç ve Lotus: Çin ve Uzakdoğu'da Nesturi Hıristiyanlığı

Sempozyumun Türk akademik çevreleri açısından belki de en ilginç bildirileri İpek Yolu boyunca ve ötesinde Asya'da Hıristiyanlığın erken yayılımına ilişkin olanlardı. Bu erken yayılımın mimarının Doğu Kilisesi (Nesturi Kilisesi-Doğu Süryanileri) olduğunu belirtmek isterim. İran'dan Çin içlerine uzanan Nesturi tüccarlar bir anlamda bu inancın doğal taşıyıcılarıydılar. Ancak bunun yanında 6-7. yüzyıldan itibaren kuzeyi Ermeni Gregoryen, batısı Bizans-Rum kilisesi ve devletiyle bloke edilen Nasturi din adamları ve keşişleri de gözlerini doğuya çevirmişlerdi. Farklı farklı topluluklar, halklar İpek Yolu boyunca Asya'dan batıya akarken Nasturi din adamları, tüccarlarıyla beraber ters yönde yola koyulup Asya'nın

Nasturi Hıristiyanlarına ait bir mezar taşı, Chu Vadisi. Taşın üstünde Nasturi haçı ve Nasturi alfabesi ile Türkçe yazılar var. MS. 13-14 yy, Kazakistan.

Nasturi din adamları, tüccarlarıyla beraber Asya'nın uçsuz bucaksız steplerinde, zengin ticari kentlerinde İncil'i vazettiler. Hıristiyanlığın Doğu Akdeniz ya da bir tür Ortadoğu inancı olmaktan çıkışının tarihi Roma-Avrupa-Dünya çizgisi üzerinden kurgulanır. Bunun bir nedeni Asya'daki erken dönem toplulukların çoğunun geride fazla bir iz bırakmadan tarih sahnesinden çekilmiş olmalarıdır.

Dr. Charles M. Stang sunumunu yaparken.

uçsuz bucaksız steplerinde, zengin ticari kentlerinde *İncil*'i vazettiler. Hıristiyanlığın Doğu Akdeniz ya da bir tür Ortadoğu inancı olmaktan çıkışının tarihi Roma-Avrupa-Dünya çizgisi üzerinden kurgulanır. Bu durumun bir nedeni Asya'daki bu erken toplulukların çoğunun geride fazla bir iz bırakmadan tarih sahnesinden çekilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla ancak arkeolojik kazı ve buluntular ya da yüzey araştırmaları arttıkça bu topluluklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ancak bu yeraltına iniş bir yandan da Hıristiyanlığın tarihinin son derece Batılı-Avrupalı bir çizgi üzerinden kurgulanışıyla ilintilidir ve bu durum, Avrupa-merkezciliğin Hıristiyanlık tarihine akseden yüzüdür.

5. yüzyılın sonlarında Nasturiler Merv ve Nişabur (İran) ve Herat'ta (Bugünkü Afganistan) metropolitlikler kurmuştu.[2] 9. yüzyılda ise Nasturi Patrikliği'ne bağlı olan 25 metropolitliğin adları bize bu kiliseye bağlı toplulukların yayıldığı geniş alanla ilgili fikir verir: Elam (Güney-Batı İran Arabistanı), Nsibin (Nusaybin), Basra, Asur, Beth Kurma, Hulvan (Batı İran), İran, Merv, Herat, Arabistan, Çin, Hindistan, Ermenistan, Suriye, Azerbaycan, Rey ve Tabaristan (Kuzey İran), Kaşgar ve Türkistan, Han Balıg (Pekin), Tataristan. MS 8. yüzyılda ait bir diğer belge Çin, Hindistan, Siam, İran, Semerkand metropolitlerinin ulaşılmaz dağlar ve denizlerin arkasında olduğu için dört yılda bir yapılan toplantılara katılamadıklarını, bunun yerine bu bölgelerdeki metropolitlerin 6 yılda bir katolikosları aracılığıyla rapor göndereceklerini karara bağlamaktadır.[3]

Doğrusu Çin'deki kayıp Hıristiyanlığa dair ilk izler 17. yüzyıl gibi erken bir tarihte ortaya çıktı. 1625 yılında Kuzey Çin'de (Sincan Bölgesi) toprağa gömülmüş Çince ve Arami/Nasturice iki dilli yazılmış bir mermer kitabe/anıt bulundu ve bu kitabe 17. yüzyıl içerisinde gerek bazı seyyahlar gerekse Pekin'deki Cizvit misyonerler tarafından görüldü, hatta çizimleri yapıldı. MS 781 yılında yazılmış 1789 idogramlık mermer kitabe/yazıt 7. ve 8. yüzyıllarda bölgede kilisesi, rahipleri, patriği ve cemaati ile bir Nasturi –Çinli topluluğun varlığını gözler önüne sermekteydi. Metin MS 635 yılında Çin'in başkentine ulaşan Alopen (A-lou-ben) adlı bir Nesturi rahibinin varışı ve yaptığı işlerin anlatımı ile başlıyordu. İran (Pers Ülkesi)'dan geldiklerinden kurdukları kiliseler Dan Qin Si (Pers Mabetleri) adını almış ve batıdan geldiği için Hıristiyanlık da Budizm'in bir mezhebi olarak tasnif edilmişti. Ancak "Tektanrı inancı", "Tek'in Üçteki Birliği", "Bir Bakireden doğan Mesih", "Doğudan gelen keşişlerin bu doğumu muştulayacağı", "Yaradılış" gibi Hıristiyanlığın tüm temel motiflerinin mevcudiyeti Budizm'in bir kolu olarak adlandırılan bu inancın Hıristiyanlık olduğu konusunda şüpheye yer bırakmıyordu.[4] Yazıt, Budizm'e ve diğer yabancı dinlere karşı baskı uygulandığı 9. yüzyıl ortalarında gömülmüş ve ancak yeniden 17. yüzyılda bulunduğunda gün yüzüne çıkmıştı.

I. Süryani Sempozyumu'nun ilk oturum konuşmacılarından Dr. Charles M. Stang'ın (Harvard Divinity School) "Süryaniceden Çinceye: Nasturi (Jingjiao) Anıtı'nın Teolojisi" başlıklı bildirisi tam da yukarıda değindiğimiz *Nasturi Kitabesi* üzerineydi. Dr. Stang kitabede anlatılan inancın Hıristiyanlık olduğunu teslim etmekle beraber bu inancın o dönemde nasıl "yerelleştiği", metin içerisinde Hıristiyan teolojisi ile Çin kozmonolojisinin nasıl iç içe geçmiş olduğunu özetle inancın çok-kültürlü ve inançlı bir atmosfer içerisinde eklektik bir biçime büründüğü (örneğin Hıristiyanlık'ta son derece merkezi bir motif olan çarmıha gerilmenin İsa'nın kendisini güneşe asmasına dönüşmesi) üzerine son derece ilginç bir tebliğ sundu. Prof. Dr. Max Deeg (Cardiff University) ise "Tang Dönemi Hıristiyanlığın Çalışılmasında Yeni Buluntular ve Yeniden Keşfedilenler: Genel Bir Değerlendirme" başlıklı sunumunda Nasturi-Çin Hıristiyanlık çalışmalarına, 20. yüzyıl başlarında bulunan Dunhuang Yazmaları[5] ile yakın zamanların (2006) keşfi olan Luoyang (Soğudça dilinde Sarag kenti) Nasturi Sütunu'nun kattığı yeni bulgular hakkında bilgi verdi.

Bir diğer araştırmacının; Salzburg Üniversitesi'nden Dr. Li Tang'ın sunumu Süryani/Nasturi kilisesinin sadece kervan yollarından değil, deniz taşımacılığı üzerinden gelişen ticaret yolları üzerinden de Asya'da yayıldığını gösterdi. "Antik Seylan'da Erken Süryani Hıristiyan Topluluklarının Araştırılması" başlıklı sunumunda Dr. Li Tang günümüz Sri Lanka (Seylan Adası)'da Çince, Arapça ve Yunanca kaynaklarda (4-6. yüzyıl) sözü edilen İran'dan gelip adaya yerleşen Süryani (burada Nasturi anlamında) Hıristiyanların varlığının arkeolojik buluntularla desteklendiğini belirterek 1912 yılında kazılarda bulunan büyük olasılıkla bir kilise binasının parçası olan Nasturi Haçı'nın keşfi üzerinde durdu. Sri Lanka'da yeni arkeolojik buluntularla da desteklenen bu erken Hıristiyan cemaatinin varlığı üzerinden İpek Yolu boyunca dinsel yayılımla ticaret ilişkisini ve farklı dinlerin karşılaşma meselesini ele aldı.

Türkler ve Hıristiyanlık

20. yüzyılda İpek Yolu boyunca özellikle de Kırgızistan, İç-Moğolistan ve Çin Türkistan'ında Süryani alfabesi ile Türkçe, Uygurca çeşitli kitabe veya mezar taşlarının bulunması Türklerin inanç tarihlerinin araştırılmasında son derece ilginç keşiflerden biridir. Osaka Üniversitesi'nden Prof. Dr.

Osawa Takashi "MS 6-7. yüzyılda Orta Asya'da Eski Türklerin Süryani Dinini Kabul Etmesi ve İnanç Durumu'nu Yansıtan Taş Heykelleri Üzerine Yeni Bir Bakış" başlıklı sunumunda Orta Asya'daki Merv, Samarkand, Akbeşim, Semireçiye, Almalık, Turfan ve Tunhuang gibi vaha devletlerinde bulunan Soğudlular üzerinden Nasturi Hıristiyanlığının yayıldığını belirterek Orta Asya'da Süryani Soğudlularının varlığı üzerinde durdu. Eski Türkler ile Soğudlar arasındaki geçişkenlik belirsiz olmakla beraber bu noktada eski Türk hakanlıklarının dilinin -İrani kökenli olan- Soğudça olduğunu hatırlamakta fayda var. Dr. Osawa sekizgen Luoyang Nasturi sütunundan başka özellikle 1964 yılında Kırgızistan'ın Issıkgöl civarında bulunan mezar taşlarını ele aldı. Süryani (Nasturi anlamında) Türklere ait olduğunu belirttiği mezar taşları ve taş heykeller üzerinden Dr. Osawa Türkler ve Süryanilerin kültürel-dini ilişkilerinin tarihini coğrafya ve dönem olarak değiştirdi.

SOAS'dan Dr. Erica C. D. Hunter ise sunumunu Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Turfan'da büyük kısmı 1902-1914 yılları arasında ortaya çıkarılmış Hıristiyanlıkla ilgili Süryanice 1100 fragman üzerine yaptı. Tamamı Almanya'da olan bu koleksiyon Süryanice, Süryani alfabesiyle Sogutça ya da Uygurca ilahiler, *İncil*'den parçalar, mezmurlar gibi dini metinleri ve muskaları barındırıyordu. Fragmanlar Süryani (Nasturi) kilisesinin 9-12. yüzyıllar arasında bölgede ve bölge halkları arasındaki etkililiğinin en açık delilleri.

13. yüzyılda Cengiz Han döneminde hem Cengiz Han'ın sarayında ve hem de Çin'de Nasturi kilisesinin varlığı ve gücü üzerine bir hayli kaynak var. Kaynaklar bölgedeki Türk gruplarından Ongutların Nasturi Hıristiyanlığını benimsemiş olduklarını konusunda hemfikir. 1275 yılında Kubilay Han'ın görevlendirmesiyle Kutsal Topraklar'a doğru yola çıkan iki Nasturi din adamı (Markos ve Bar Savma) Hanbalık bölgesindeki Ongut topluluğundan gelmekteydi. Bu Ongut-Nasturi rahiplerden Markos 1281 yılında III. Mar Yaballa adıyla Nasturi Bağdat'ta patriklik görevi üstlendi. Nasturi hiyerarşisi ona bu görevi önerirken Moğolca-Türkçe bilen bu rahibin Türk-Moğol geleneklerini, yol-yordamını ve yasalarını tanımasının o bölgeyi yöneten İlhanlılar üzerindeki olumlu etkilerini hesaba katmış olmalı.[6] "Savma notlarında Mar Yaballanın bu seçime çok şaşırdığını, kilisenin anadili olan Süryaniceyi konuşamadığını..." belirtmektedir.[7] Bar Savma ise doğudan batıya yolculuğuna 1287 yılında İlhanlıların temsilcisi olarak Doğu Roma İmparatorluğu'na (İtalya ve Fransa'ya) giderek devam edecektir.

I. Süryani Sempozyumu'ndaki bildiriler 13. yüzyıla son derece görünür emareler bırakan (ve daha çok Cengiz İmparatorluğu çerçevesinde kısa bir ara dönem olarak değerlendiren) bu Nasturi-Türk gruplarının varlığını daha erken tarihlere çekerek bence Türkiye'de bu alandaki çalışmalara kayda değer bir katkıda bulundu. Türk-Süryani (Nasturi anlamında) ilişkilerinin zaman ve mekân olarak geriye çekilişi yeni araştırmaları bekleyen son derece ilginç bir saptamadır. Türklerin Hıristiyanlıkla tanışmasının tarihini Asya'ya çektiğimizde Anadolu folk İslam'ında ya da Aleviliğinde gördüğümüz ve çoğunlukla Türklerin Anadolu'da Anadolu Hıristiyanlığı ile (özellikle Rum ve Ermeni Kiliseleri düşünülerek) tanışma-karşılaşma-etkileşimi içerisinde konumlandırdığımız dini söylence ve ortak motiflerin daha eski ve Asya içlerine kadar uzanan bir ilişki içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bence önemli bir araştırma alanı olarak uzmanlarını beklemektedir.

El-Adhra Kilisesi.

ESRA DANACIOĞLU TAMUR
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

1 Vahram PETROSIAN, "Assyrians in Iraq" *Iran and Caucasus* Cilt: 10 (2006) sayı:1, s. 113-147, s. 117-118.

2 Morris ROSSABI, *Kubilay Han'ın Seyyahı: Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk* (Çev. Ekin Uşşaklı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.26.

3 Charles Henry ROBINSON, *History of Christian Missions*, New York; Charles Scribner's Son, 1916, s. 165.

4 Xinzhong YAO, "Success or Failure? Christianity in China", *History Today*, Londra: (Eylül 1994). Cilt: 44, Sayı:9; ss. 7-11, http://gateway.proquest.com; "The Nestorian Tablet in Sevnsi", *The Times*, 30 Mayıs 1893, http://infotrac.galegroup.com/itw/infomark, Terrien de LACOUPERIE, "The Nestorian Tablet", *The Times*, 4 Şubat 1886, http://infotrac.galegroup.com/itw/infomark, Ayrıca bkz. Lau Hua TECK, "The Cross and Lotus" *Church and Society in Asia Today*, Cilt:6, (2003) Sayı:2, ss.84-99.

5 Çin'de 20. yüzyılın ilk on yılında Dunhuang Mağaraları'nda bulunan elli binden fazla yazma içerisinde Nasturi inancıyla ilgili metinler de bulunmaktaydı. Huaiyu CHEN, "The Encounter of Nestorian Christianity with Tantric Buddhism in Medieval China" *Hidden Treasures and Intercultural Encounters: Studies on East Syriac Christianity in China and Central Asia*. Dietmar W. Winkler, Li Tang (Eds.) 2009, Cilt: I, s.195-213.

6 ROSSABI, age., s.75.

7 Age. Aynı yerde.

MAÇKA'DA ORTADAN KALDIRILAN CUMHURİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ BİR SOSYAL MEKÂNI: TAŞLIK KAHVESİ*

ÖNDER KAYA

Sultan Abdülaziz tarafından inşa edilmesi planlanan caminin önündeki alanı tanımlayan istinat duvarlarının üzerindeki düzlükte, Sedad Hakkı Eldem tarafından yapılan Maçka'daki Taşlık Kahvesi Türk mimari geleneğinin önemli bir örneğidir. Bu makalede Taşlık Kahvesi'nin hikâyesinden ve onun yıkım sürecinden bahsedilmektedir.

İstanbul, imar faaliyetleri sırasında sadece Osmanlı devrinden kalma kıymetli eserleri kaybetmekle kalmamış, Cumhuriyet döneminde inşa olunan ve hem mimari kıymeti, hem de şehirde yaşayanlar açısından mekânsal değeri olan bazı yapıları da yitirmiştir. Söz konusu yapılar adeta "önce yapma sonra da yıkma" iptilamızın birer tezahürüdür. Bu yazıda bahsi geçen Taşlık Kahvesi de işte bu söz konusu mekânlardan biridir. Çeyrek asır kadar önce ortadan kaldırılmış olmasına rağmen hakkında yazılanlar neredeyse hiç mesabesindedir.

Bedrettin Dalan'ın İstanbul belediye başkanlığı döneminde İstanbul'da imar faaliyeti adı altında büyük yağma ve yıkım olaylarının yaşanmıştır. Haliç'teki kazıklı yol inşası sırasında ve Tarlabaşı Bulvarı'nın açılması işlemlerinde pek çok tarihi yapı ortadan kaldırılmış; Boğaz'da betonlaşmaya hız verilmiş Park Otel, Gökkafes, Swissotel gibi günümüzde de kent silüeti açısından sakıncalı bulunan ve tartışma yaratan pek çok binanın temelleri bu dönemde atılmıştır.[1] Bu yazıda döneminin en velud mimarlarından biri olan Sedad Hakkı Eldem tarafından yapılan; Cumhuriyet

Sultan Aziz tarafından bölgeye getirtilen taş bloklar uzun süre burada kaldığından, bölge "Taşlık" namıyla anılmıştır. Taşlık mevkii, suluboya kartpostal

Kaynak:
Önder Kaya Arşivi

İstanbul'unun en özgün mimari eserlerinden biri olan Maçka'daki Taşlık Kahvesi'nden ve onun yıkım sürecinden bahsedilecektir.

Bu yazıya mekân olan Taşlık bölgesi, 16. yüzyılda Kanuni zamanına gelindiğinde Müslümanlarla meskûn bir mahal hâline gelmeye başlamış, bu nedenle padişah tarafından buraya bir cami yaptırılmıştır. Caminin yapılmasına vesile olan kişi ise civarda bir tekkesi bulunan Kara Abalı Mehmed Efendi'dir. Kanuni tarafından inşa ettirilen ve onun ismi ile anılan Süleymaniye Camii, Sultan Abdülmecid zamanında civarda çıkacak olası bir yangının Dolmabahçe Sarayı'na sıçramasına sebep olabileceği gerekçesi ile yıktırılmıştır. Abdülmecid, bu caminin yerine kâgir malzemeden yeni bir cami inşa ettirmeyi düşünmüşse de, fikrini hayata geçirememiştir. Yerine geçen Sultan Aziz de bu mevkide yine kendi adıyla anılan dört minareli bir cami yapılması için 1870'lerin ilk yarısında teşebbüste bulunmuş; inşaatın temelini kazdırmış ve kullanılacak büyük taş blokları buraya getirtmiştir. Fakat sultanın 1876'da hâl edilmesi sonucunda Taşlık'taki cami inşaatı bir kez daha akamete uğrayacaktır.[2] Padişah, cami için uygun bir zeminin temini amacıyla, ilerleyen yıllarda kuzey ucuna Taşlık Kahvehanesi'nin kondurulacağı bir de set teşkil ettirmişti. Sultan Aziz tarafından bölgeye getirtilen taş bloklar 1930'lara kadar buradaki yerlerini koruduğundan, bölge bu sebepten "Taşlık" namıyla anılmaya başlanacaktır.[3] Bloklar, Vali Lütfi Kırdar zamanında açılan Bayıldım Yokuşu ile ilgili düzenlemeler vesilesiyle buradan kaldırılır. Söz konusu taşlar, *Cumhuriyet* gazetesinin 4 Mart 1946 tarihli haberine göre ilerleyen günlerde Şişli Camii'nin yapımında kullanılacaktır.

Esasen Taşlık, daha Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren halkın yoğun bir şekilde ilgi gösterdiği mekânlardan biri olmuştur. Nitekim *Cumhuriyet* gazetesinin 19 Haziran 1929 tarihli haberinde bölge hakkında şu satırlara yer veriliyordu: "Son zamanlarda Maçka'nın ilerisinde Taşlık denilen

Sedad Hakkı Eldem (1908- 1988).

Halil Onur Arşivi.

mesire yerine akşamüstleri dehşetli rağbet gösterilmektedir. Bilhassa akşamları burada büyük bir çocuk kalabalığı göze çarpmaktadır. Maçka ve civarındaki ailelerin çocukları, dadılarıyla beraber Taşlık'a gelmektedirler."

Liji Pulcu Çizmeciyan da (her ne kadar bu mevkideki cami girişimini, kasır yaptırma teşebbüsü olarak tahmin etmiş olsa da) İstanbul anılarını aktardığı kitabında çocukluk günlerinde bu durumu şu satırlarla anlatır: "Benim çocukluğumda Maçka'nın sonunda, koca koca taşlar kırda serpilmişti, üzerine otururduk; Buraya Sultan Abdülaziz galiba bir kasır yaptıracakmış, ömrü vefa etmemiş. Taşlar, işte o başlamayan inşaatın kalıntılarıymış. Dadımla bu taşlara oturup denizi seyrederdik, pek çok kişi bizim gibi oturuyor olurdu."[4]

Semtin Lütfi Kırdar zamanındaki serencamıyla yazımıza devam edelim. *Akşam* gazetesinin 26 Eylül 1944 tarihli nüshasındaki habere göre Taşlık arazisi Maliye Bakanlığı'nın kontrolüne geçmiş ve bakanlık da sahayı ifraz ederek muhtelif kimselere satmıştı. Hatta ifraz edilen arazinin bir kısmı, Maçka'daki Şeyhler Mezarlığı arsasını da içine aldığından, mezarlığın bu bölümünün kaldırılacağı ilân olunmuştu. Sahanın en büyük bölümü ise gazetenin ismini vermediği, İstanbul'un en büyük doktorlarından birinin elindeydi. Taşlık mevkii üzerinde arazi sahibi olan kişilerden birisi, yine bu tarihlerde bir ev ve garaj için inşaat ruhsatı istemiş ancak belediyenin Fen Heyeti Müdürlüğü istenen ruhsatı, bu havalinin imâr planı esaslarına uymadığı gerekçesi ile geri çevirmişti. Gazete, haberin devamında buna benzer tekliflere izin verilmesi durumunda bütün Taşlık semtini içine alan büyükçe bir mahallenin kısa zamanda oluşacağından dem vurmaktadır. Hakikaten bu denli nefis bir manzaraya sahip mekânın talep görmemesi ve arazi spekülatörlerinin dikkatini çekmemesi imkânsızdır. Hele de II. Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek isteyen idareciler, buranın değerini kısa sürede fark edeceklerdir.

Taşlık bölgesi Prost Planı'nda 2 numaralı park alanı olarak belirlenen sahanın içinde yer alıyordu. Bu sebeple arazinin, aynı zamanda Türk mimarisin örneklerini de içinde barındıran bir seyirgâh makamı olarak kullanımı gündeme gelecektir. Bu mevkiye doğal yapı ile uyumlu bir kahvehane inşa etme projesi Mimar Sedad Hakkı Eldem'e verilir. Gazetelerden takip edebildiğimiz kadarıyla kahvenin inşaatı 1948 yılının sonlarına doğru büyük ölçüde bitmişti. Zira 27 Ekim 1948 tarihli *Akşam* gazetesi, kahvenin bitmek üzere olup şu ana kadar 103 bin Türk lirasının sarf edildiğini belirtmektedir. Aynı gazete 25 Mayıs 1949 tarihli nüshasında Maçka Taşlık'taki Şark Kahvesi'nin birinci kısım inşaatının sona erdiğini, ikinci kısmının ise 45 bin liraya bir müteahhide ihale edildiğini yazmaktadır. 19 Şubat 1951 tarihli *Akşam* gazetesinde ise belediyenin Şark Kahvesi'nin hemen yanında bulunan bahçeyi de kahveye ilave etme konusunda bir süredir verdiği mücadelenin olumlu sonuçlandığı bildiriliyordu. Böylece kahvenin bir de yazlık bahçesi olacaktı. Bu durumun kahvenin değerini artıracağı da habere ilave olunmaktaydı. Öte yandan yine aynı gazetede kahve yetkilileri, mekânda alkollü içecek satışı yapılmadığı için zarar edildiğini ileri sürüyorlardı. Belki bu durumun da etkisiyle zaman zaman müşteri ile işletmeciler arasında he-

Taşlık Kahvesi, Swissotelin yapımı için yıkılmış, aynı düzlükte yeri ve oranları değiştirilerek yeniden inşa edilmiştir.

sap meselesi yüzünden adliyeye yansıyan tatsızlıklar yaşanıyordu. *Milliyet* gazetesi 30 Eylül 1951 tarihli bir haberinde Taşlık Kahvesi'nin müşterilerinden tarife harici ücret aldığı için, 75 gün mühletle kapatma cezasına çarptırıldığını haber veriyordu.

Bu arada hemen belirtelim ki Taşlık Kahvesi, hizmete girdiği ilk günlerden itibaren çeşitli vesilelerle Mimar Sedad Çetintaş'ın hücumlarına maruz kalmıştır. Çetintaş, esasen kahvenin Tek Parti'nin imar faaliyetleri adı altında şehirde meydana getirdiği tahribatı kapatmak için yapılan makyajlardan biri olduğunu düşünüyordu. Sedad Çetintaş, *Yeni Sabah* gazetesinde 19 Mart 1949'da kaleme aldığı bir yazısında "İstanbul Belediyesi Taşlık'ta Türk Kahvesi gibi acaip isimler altında fantezilerle meşgul olacağına, şu Bayezid Camii'ni daimi surette yangınla tehdit etmekte olan kâğıtçılar ve sair dükkânları istimlak ederse hem site tehditten kurtulmuş olur, hem de bu sanat şaheserleri hepimizin hürmet ve saygı nazarlarımıza açılmış olur".[5] demektedir. Çetintaş, 1957'den sonra tek parti idaresine karşı eleştirilerinin dozunu daha da artıracaktır. Bu tarihte Çetintaş, Demokrat Parti'den milletvekili seçilir.[6] Çetintaş, 19 Eylül 1957 tarihli *Havadis* gazetesinde Taşlık Parkı'nın, İsmet İnönü tarafından bu mevkide inşa ettirilen villasının manzarasını güvence altına almak amacıyla yaptırıldığını dillendirecek kadar iddialarını ileri götürecektir. Ona göre İsmet Paşa, deniz manzarasının kesilmemesi için villasının önündeki geniş bir sahayı belediyeye mal etmiş ve burada kale duvarı gibi bir istinad duvarı yükselterek bunun üzerine Çetintaş tarafından "acaip bir bina" olarak nitelenen Taşlık Kahvesi'ni kondurtmuştu. Hatta bu yapının ilk adı olan "Türk Kahvesi" ibaresi de Çetintaş'ın basında çıkan eleştirileri neticesinde "Şark Kahvesi"ne çevrilmişti.[7]

Reha Oğuz Türkkan da "Tabutluktan Gurbete" adlı eserinde bu iddiayı pekiştiren açıklamalara yer verir. Aynı açıklamaları Türkkan, yayınına katıldığı bir programda da dile getirecektir.[8] Türkkan'ın babası olan Halid Ziya Bey, Cumhuriyet'in ilk tapu ve kadastro müdürlerindendi. Türkkan, bu arazi için İsmet İnönü'nün, babası Halid Ziya Bey'e çok baskı yaptığını fakat babasının emekliye sevk edildiği 1946'ya kadar bu duruma direndiğini zikreder. Türkkan'a göre, Osmanlı ailesine ait olan ve manzarası itibariyle son derece de kıymete haiz bulunan bu arazi, öncelikle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Gerekçe olarak da burada Sultan Aziz'in bir cami teşebbüsünde bulunması, bu sebeple de arazinin şahıs mülkü olmaktan çıkması gösterilmiştir. Sonrasında ise arazi, parsellenerek özel şahıslara satılmıştır. İsmet Paşa, kendi köşkünün yer aldığı araziyi satın alırken, bu alanın önünde uzanan arazi de belediyece satın alınarak bir park ve kahve alanına dönüştürülmüştür.[9]

Gazete haberlerinden yola çıkarak kısaca macerasını vermeye çalıştığım Taşlık Kahvesi'nin bulunduğu alan, Dalan döneminde Bosfor Otel'in inşası için ayrılmış ve kahve de bir oldubittiye getirilerek yıkılmıştır. Yıkım süreci Bedrettin Dalan'ın 1984'te Prost Planı içindeki 2. Park alanı kapsamında yer alan bazı bölgeleri "Turizmi Teşvik Yasası" dahilinde yatırımlara açması ile başlatılmıştır.[10] *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan 15 Ekim 1987 tarihli bir haberde Başbakan Turgut Özal tarafından temelleri atılan Türk-Japon ortak girişimi olan Bosfor Otel inşaatının (bugünkü Swissotel) Maçka Spor Yazarları tesislerinden sonra özgün bir yapının daha yaşamına son verdiği yazılıydı. Söz konusu yapı, Maçka'daki Taşlık mevkiinde yer alan Şark Kahvehanesi olup, eserin banisi Sedad Hakkı Eldem "Onu gençler için yapmıştım"

diyerek özgün Türk mimarisi formatındaki bu eseri Türk gençliğine hediye ettiğini dile getirmişti. Gazetenin haberine göre kahve, yakın bir tarihte inşa olunduğu için yıkılması yasal bir sorun teşkil etmemekteydi. Gazetenin, Sedad Hakkı Eldem ile yaptığı bir röportajda, Eldem Cumhuriyet'in bu değerli mimarı eserini "Hisar'daki direkli yalı" olarak da bilinen Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın modern bir şekli olarak yorumlamıştı. Bilindiği üzere bu yapı, İstanbul'da halihazırda da ayakta kalmayı başarabilen en eski sivil mimari örneklerinden bir tanesidir. Kahvenin dış mimarisinde bulunan eliböğründeler, kahve ile yalı arasındaki etkileşimi çok net biçimde göz önüne serer." Her ne kadar yalıdaki bu yapısal elemanlar 1947 restorasyonu sırasında yapının deniz kısmındaki tarafının çökmemesi için sonradan konulmuş olsa da, günümüzde bu yalının en önemli alamet-i farikalarındadır. Yine kahvenin tam ortasında bulunan şadırvan da bu etkileşimin bir diğer tezahürü idi. Yeri gelmişken hemen belirtelim ki Eldem'in bu yalıdan yola çıkarak Çamlıca ve Bayezid Meydanı'nda inşa etmeyi tasarladığı iki kahve projesi ise hayata geçirilemeyecektir.

Tekrar gazetenin yaptığı röportaja dönersek; *Cumhuriyet* gazetesinin muhabirinin "Yaşarken eserlerinizi yıkılmasını görmek nasıl bir duygu?" sorusuna Eldem'in verdiği yanıt "Hayattaki en feci şey, bir evlat kaybetmiş gibi" şeklindeydi. Eldem röportajın devamında 1986 yılının son günlerinde Zeyrek'teki SSK binası inşaatı vesilesi ile almış olduğu Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne atfen şunları söylüyordu: "Burada korkunç bir tezat var. Bir adam, madem ki yaptıklarıyla ödül alabilecek durumdadır, demek ki yaptığı binaları yıkmak değil korumak lazım. İşin ilginç yanı, Şark Kahvesi Zeyrek'teki ödül kazanan yapılarımın bir öncüsüydü." Hakikaten bugün de Zeyrek'teki Sosyal Sigortalar Kurumu binasına bakıldığında özellikle pencerelerin, yalı pencerelerinden ilham aldığı açık biçimde görülebilir. Sedad Hakkı Eldem Hoca'nın ahir ömründe bu yıkım için rızasının alındığına dair bir

Taşlık Kahvesi

Taşlık Kahvesi, neredeyse sadece dört eyvanlı bir divanhaneden oluşur. Divanhane Taşlık Kahvesi'nde, daha önceki konut denemelerinde olduğu gibi, mekân kurgusunun organizatörü asal öğe değildir; fakat mekânın ta kendisi, asal öğe divanhanedir, daha doğrusu olmaya çok yaklaşır. Üstelik yapının, sadece plan kurgusu olarak da değil, tüm biçimsel nitelikleri açısından bir ideal modeli de vardır: Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı'nın selamlığı.

1950 yılında *Arkitekt* dergisinde yayımlanan yapının açıklayıcı metnindeki şu ifadeler Taşlık Kahvesi'nin olduğu kadar bir mekân diyagramı olarak divanhane kavramının da betimlemesi şeklinde okunabilir: "Planın ana prensibi dört cenahlı, ortası salon oda planıdır. Bu plan tipi, eski mimarimizin, en çok tutunmuş unsurlarından biridir. Cenah veya çıkmalar programın zenginliğine göre 1'den 4'e kadar olabilir. Orta salon ekseriya havuz ve fıskiye yeri olup mermer döşelidir. Burada da, aynı esas muhafaza edilmiştir. Kanatlar birer basamak yükseltilmiş ve sedir ile çevrilmiştir". Yıllar sonra 1983 yılında, 50 yıllık Meslek Jübilesi'nde daha cesur bir ifade ile, şunları ekleyecektir: "Planı Köprülü Yalısı'nınkinin hemen hemen aynıdır. Tek fark orta sahına bir dördüncü kolun ilave edilmiş olmasıdır. Mimarın sayısız etütlerden sonra bu şekli tercih etmiş olması bir bakıma bir fedakârlıktır. Zira kendi kişiliğini arka planda bırakarak o zaman daha pek bilinmeyen ve takdir edilmeyen bir Türk sivil mimari eserinin modern sayılabilecek özelliklerini belirtmek istemiştir. Bu tutumu seneler sonra bazı meslektaşları tarafından eklektisizm ile suçlanmıştır." Ancak bütün ideal diagramlar gibi, buradaki de kuvveden fiile eksiksiz geçemez; yapı "(...)sadece kahve olarak başlamış iken mutfak ilavesiyle aynı zamanda lokanta olmuştur. En nihayette de, ufak bir bar daha kazanmıştır. Böylelikle plan eski sadeliğini ve maksadını kaybetmiş, fakat bugünkü ihtiyaca daha uygun hale gelmiştir."

Yüksek bir istinat duvarı üzerine oturan küçük yapının taşıyıcı sistemi, Sedad Hakkı'nın mimarlık dilinde artık olağan başka bir tema haline gelen, sıvasız betonarme karkas, dolgu duvarların içi ve dışı ile tavanlar ve saçak altları ise ahşap kaplamadır. Boğaz yönündeki orta eyvanın tamamı payandalarla desteklenmiş bir çıkmadır. Tek kanat olarak tasarlanmış büyük pencereler düşeyde sürülerek ahşap kaplama arasında gizlenebilmekte, böylece pencerelerin tamamının aynı anda açılması sağlanarak, mekânın üstü örtülü bir açık mekâna dönüşmesi sağlanabilmektedir.

KAYNAK

** Uğur Tanyeli, Bülent Tanju, *Sedad Hakkı Eldem III Retrospektif*, İstanbul 2009.

Maçka'daki Taşlık Kahvesi.

Önder Kaya Arşivi.

Taşlık Kahvesi, Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yalısı'nı model almıştır.

Foto: Halit Ömer Camcı.

rivayetin varlığı, Orhan Şahinler'in bir makalesinde dile getirilir.[12]

Cumhuriyet gazetesi yukarıdaki röportaj sonrasında otel inşasını üstlenen Japon-Turkey Urban Devolopment Company yetkilileri ile de temas kurarak kahvehanenin akıbeti hakkında bilgi almak istemiş ve şirket yetkililerinden "Yıkacağız, ama yeniden yapmayı düşünüyoruz, ya eski yerine ya da başka bir yere" şeklinde bir cevap almışlardı.

Gelgelelim müteşebbislerin bu sözleri havada kalmayacak ve Taşlık Kahvesi'ne benzetilen bir yapı, eski kahve niyetine otelin girişine yakın bir mevkiye oturtulacaktır. Lakin bu kahvenin ne estetiğiyle, ne ebatları ile ne de kullanılan malzeme açısından eski kahvehane ile alakası yoktur. Sadece toplumun bazı kesimlerinden gelen tepkiler sebebiyle yapılmıştır. Dahası, ilk yapıyı sipariş eden dönemin belediye başkanı ve valisi Lütfi Kırdar, orta ve alt gelir seviyesine mensup İstanbulluların, Boğaz'a nazır bir mevkiden Sarayburnu, Çengelköy arasındaki manzarayı seyrederek, ucuza çay ve kahve içebilecekleri bir mekân kurgulamıştı. Burada inşa edilen, otelin bir parçası olarak tasarlanan ve mimari üslup açısından da öncekinin ucuz bir kopyası konumundaki şimdiki mekân ise üst gelirlilere hitap etmektedir. Burayı ziyaret ettiğim Şubat 2012 tarihinde kahve hizmet vermemekte idi. İlkinin basit bir taklidi olan bu yapı, aynı zamanda Swissotel'in tenis korduna bakan "manzarasız bir manzaraya" sahiptir. Hasılı kelam İstanbul'un en özgün kahvehanelerinden biri, yarım asır dahi yaşama şansı bulamadan bir imar dalgası ile gelmiş ve başka bir imar dalgası ile silinip gitmişti.

KAYNAKÇA

* Bu yazının kaleme alınması sırasında yardımlarından dolayı Akın Kurtoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Cumhuriyet, *Milliyet*, *Akşam* gazeteleri ilgili sayılar.

Münevver Ayaşlı; *Dersaadet*, İstanbul 1993.

Turgut Cansever; "Sedad Hakkı Eldem Kimdir?" *Şehir ve Mimari*, İstanbul 1992, s. 261-265.

M. Burak Çetintaş; *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi*, İstanbul 2005 .

Sedat Çetintaş; *İstanbul ve Mimari Yazıları* (Yayına Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu), Ankara 2011.

Liji Pulcu Çizmeciyan; *İstanbul'da Kayıp Zamanlar*, 2010.

Sedad Hakkı Eldem; "Taşlık Kahvesi", *Arkitekt*, 20. cilt, sayı: 11-12, 1950, s. 207-210.

Semavi Eyice; "Aziziye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 1, İstanbul 1993.

Semavi Eyice; "Çetintaş, Sedad", DİA., cilt: 8, İstanbul 1993, s. 291-293.

Semavi Eyice; "Eldem, Sedad Hakkı", *DİA.*, cilt: 11, İstanbul 1995, s. 22-23.

Önder Kaya; *Cihan Payitahtı İstanbul*, İstanbul 2010.

Zeynep Kuban; "Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı Yorumları", *Ahşap İstanbul Konut Mimarisinden Örnekler* (Ed.: Martin Bachmann-Baha Tanman), İstanbul 2008, s. 254-268.

Yasemin Suner; "Şark Kahvesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 7, İstanbul 1994, s. 137.

Orhan Şahinler; "Yok Edilen Şark Kahvesi, Dolmabahçe Vadisi, Taşlık Sırtları" *Mimarlık*, sayı: 236, 1989, s. 38-39.

Önder Şenyapılı; *Ne Demek İstanbul, Bebek, Niye Bebek!?*., İstanbul 2002.

Uğur Tanyeli; *Sedad Hakkı Eldem*, İstanbul 2001.

Aydın Tepeli; "Vandallık ki En Çok Anlatandır Bizi", *Chronicle*, sayı: 17, İstanbul 2011, s. 38-47.

Reha Oğuz Türkkan; *Tabutluktan Gurbete*, İstanbul 1975

DİPNOTLAR

1 Kaya, Önder, *Cihan Payitahtı İstanbul*, İstanbul 2010, s. 333.

2 Semavi Eyice; *Aziziye Camii*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 1, İstanbul 1993, s. 510.

3 Şenyapılı Önder, *Ne Demek İstanbul, Bebek, Niye Bebek!?*., İstanbul 2002, s. 98; Tepeli, Aydın, *Vandallık ki En Çok Anlatandır Bizi*, *Chronicle*, sayı: 17, İstanbul 2011, s. 40.

4 Çizmeciyan, Liji Pulcu *İstanbul'da Kayıp Zamanlar* , 2010, s. 131.

5 Çetintaş, M. Burak, *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na. Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi*, İstanbul 2005, s. 506.

6 Eyice, Semavi, *Çetintaş, Sedad, DİA.*, cilt: 8, İstanbul, 1993, s. 292.

7 Çetintaş, a.g.e., s. 498.

8 Fatih Altaylı, 6 Ekim 2011 tarihli "Teketek" programı.

9 Tepeli, Aydın, *Vandallık ki En Çok Anlatandır Bizi*, *Chronicle*, sayı: 17, İstanbul 2011, s. 40-41.

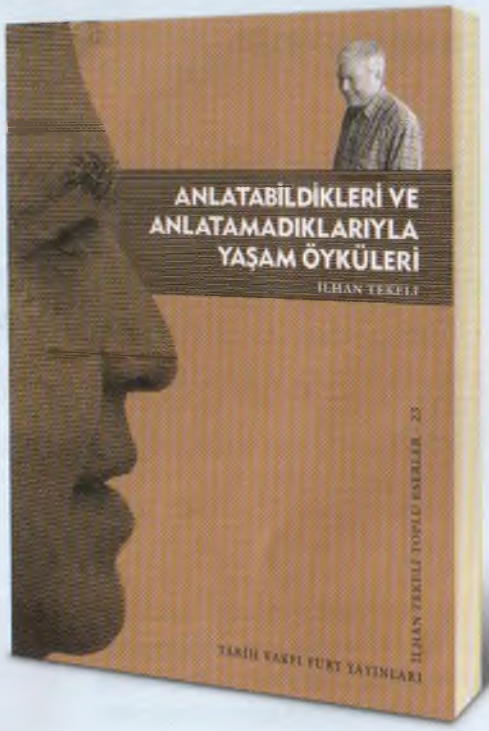
10 Suner, Yasemin, *Şark Kahvesi*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 7, İstanbul 1994, s. 137.

11 Eldem, Sedad Hakkı, *Taşlık Kahvesi*", *Arkitekt*, 20. cilt, sayı: 11-12, 1950, s. 209-210; Tanyeli, Uğur, *Sedad Hakkı Eldem*, İstanbul 2001, s. 74.

12 Şahinler, Orhan, Yok Edilen Şark Kahvesi, Dolmabahçe Vadisi, Taşlık Sırtları, *Mimarlık*, sayı: 236, 1989, 38-39.

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER I - XXIII

XXIII. Kitap

ANLATABİLDİKLERİ VE ANLATAMADIKLARIYLA Y AŞAM ÖYKÜLERİ

İlhan Tekeli Toplu Eserler'in 23. kitabı, Tekeli'nin çeşitli dönemlerde yazdığı biyografik yazıları bir araya getiriyor. Bu kitapta, Kadro hareketinin iki önemli ismi Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir; Türkiye'nin 1930'lu yıllardan 1981 yılına kadar çıkan ilk mimarlık dergisi *Arkitekt*'in kurucusu Zeki Sayar; Türk sosyolojisinin önemli isimleri Behice Boran, Mübeccel Belik Kıray ve Tansı Şenyapılı, ve Tekeli'nin dostları, arkadaşları Nusret Hızır, Sudi İlkorur, Tului Sönmez, Esat Turak, Yiğit Gülöksüz ve Tarık Okyay'ın edebi bir dille yazılmış yaşam öykülerini okuyacak, bu yaşam öyküleri üzerinden Türkiye'nin geçirdiği değişime tanıklık edeceksiniz.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ

XV. Kitap
TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI

XVI. Kitap
TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR

XVII. Kitap
TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI

XVIII. Kitap
ANADOLU'DA YERLEŞME SİSTEMİ VE YERLEŞME TARİHLERİ

XIX. Kitap
SOSYAL SİSTEM YAZILARI

XX. Kitap
KENT, KENTLİ HAKLARI, KENTLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

XXI. Kitap
TÜRKİYE İÇİN EĞİTİM YAZILARI

XXII. Kitap
TÜRKİYE İÇİN STK'LAR VE KATILIMCI DEMOKRASİ YAZILARI

MYRA

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
YİRMİNCİ YIL

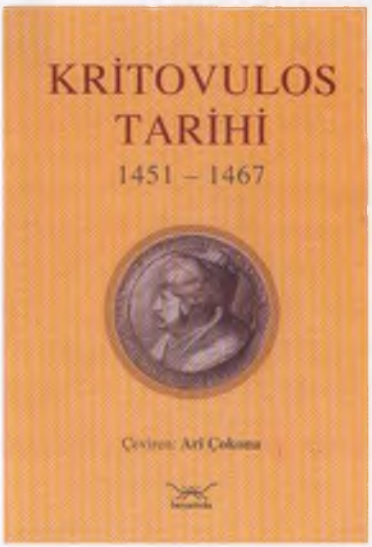
ARİ ÇOKONA'DAN *KRİTOVULOS TARİHİ (1451- 1467)*

KERİM KARTAL

Bu ay Heyamola Yayınları'ndan çıkan Ari Çokona'nın Türkçeye çevirdiği **Kritovulos Tarihi** *(1451-1467) adlı kitabın tanıtımı 21 Mayıs'ta Pera Müzesi'nde yapıldı. Tanıtıma Topkapı Sarayı Müzesi başkanı Prof. Dr. İlber Ortaylı, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü başkanı ve Bizans Tarihi uzmanı Prof. Dr. Nevra Necipoğlu ile kitabın çevirmeni Ari Çokona katıldılar ve kitap hakkındaki yorumlarını dinleyicilerle paylaştılar.*

Tanıtım toplantısında ilk sözü alan Prof. Dr. İlber Ortaylı, *Kritovulos Tarihi*'nin daha önce Türkçe dâhil türlü dillere çevrildiğini ve bugün Ari Çokona tarafından yeniden çevrilmiş olduğunu belirtti. Kritovulos'un 15. yüzyılda yaşamış bir tarihçi olarak yalnız olmadığını, kendisine dönemin diğer tarihçileri Trapezuntas, Doukas, Chalkokondyles ve Tursun Bey'in eşlik ettiğini ekledi.

Ortaylı'ya göre Kritovulos ilginç bir kişiliktir. Kitabı 1451'den itibaren gerçekleşen olayları anlatarak yazar ve kaynaklarını belirtmez. Saray çevresinde de bulunmadığına göre Osmanlı yönetimi altındaki ilk patrik Gennadios Scholarios gibi belli önemli kişiliklerden vesikalar aldığı söylenebilir. Ortaylı ayrıca basit halkın Fatih'i tanımıyor olduğunu bilmemiz gerektiğini söyledi. Fatih'in İstanbul'u fethedişinden sonra yeterince nüfuslanmaması nedeniyle şehre yaptırdığı zorunlu göç yüzünden belli kesimler tarafından sevilmediğini de ekledi. Öte yandan Mahmud Paşa gibi figürlerin sevildiğini çünkü onun sürgünü durdurmaya çalıştığını vurguladı.

Ortaylı ayrıca Fatih'in farklı kültürlere olan ilgisini anlamak için bir hükümdarın nasıl yetiştiğine, bunu anlamak için de saraya bakmamız gerektiğine işaret etti. "Şehzadeler sarayda kozmopolit bir ortamda yetişiyorlardı ve öğrendikleri başka diller aracılığıyla diğer kültürlere de ilgi duyuyorlardı" diyen Ortaylı, Fatih'in de bizim Rumca diye adlandırdığımız Koine'yi öğrendiğini; Kritovulos ve Trapezuntas gibi figürlerin onun çok iyi derecede Rumca bildiğini söylediklerini ekledi. Bunu anlamak içinse Topkapı Sarayı'ndaki *İlyada*'ya bakmanın yeterli olduğunu, Fatih'in bunun kenarına Rumca notlar düştüğünü söyledi.

Ortaylı'ya göre Kritovulos önemli bir 17 yılı anlatıyor. Bunu yağcı gibi değil, objektif bir şekilde yapıyor. "Kritovulos'un yazdığı gibi bir eserin yazılmasının kolay olmadığını bilmemiz gerek. O dönemde yani 15. yüzyılda kadı sicilleri ve tahrir defterleri gibi kaynaklar İstanbul'da mevcut değiller. 16. yüzyıla kadar zaten devlet az vesika tutmuş" diyen Ortaylı, Kritovulos'un eserinin bu açıdan önemine vurgu yaptı.

Son olarak "Ari eseri büyük başarıyla çevirmiş, belli çevirilerde yaşadığımız rahatsızlığı bu çeviride hiç yaşamadım" şeklindeki yorumuyla konuşmasını tamamladı.

Sonraki konuşmacı Prof. Dr. Nevra Necipoğlu'nun yorumları ise şu şekilde devam etti: "Kritovulos hakkında sormamız gereken ilk soru belki de kendisinin Bizanslı bir tarihçi mi yoksa Osmanlı bir tarihçi mi olduğudur. Cevap ise her ikisidir. Kritovulos Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş döneminin en önemli tanıkların-

dan olup yaşamı Bizans'ta başlar ve Osmanlı hizmetinde son bulur."

Kritovulos'un yaşamıyla ilgili bildiklerimizin çoğunun kaynağının kendi yazdıkları olduğunu söyleyen Necipoğlu, başka kaynaklarda ise adına ilk kez Anconalı Cyriaco'da rastlandığını belirtti. Doğum tarihinin kesin olarak bilinmemekle birlikte 1444'ten itibaren Kritovulos'un İmroz'da var olduğunun bilindiğini ekledi. Boğaziçi Üniversitesi Bizans tarihi uzmanı Necipoğlu, aile adı aslında Kritopulos olan Kritovulos'un ailesinin 1280'lerden itibaren yerel aristokratlar olarak kaynaklarda geçtiğini ve İmroz dışında İzmir ve Sakız'da da bu aile adına rastlandığını ifade etti.

Kritovulos'un bir Antik Yunan kültürü hayranı olarak tarihçi Herodot'a özenip yazmaya başladığından bahseden Necipoğlu, ancak İstanbul'un fethi hakkında söylediklerini başkalarından duyduğunu çünkü kendisinin bir görgü tanığı olmadığını söyledi.

Necipoğlu'na göre Kritovulos'un Kuzey Ege adaları hakkında verdiği bilgiler son derece değerlidir. Osmanlı hâkimiyetinin yakın zamanda buralara uzanacağını gören İmroz, Taşoz ve Midilli ileri gelenleri adaları terk etmek istediklerinde Kritovulos onlara elçi gönderir ve anlaşma yoluyla teslim olmalarını sağlar. 1456-7 yıllarında sultana olan bağlılığı nedeniyle İmroz'a yönetici olarak atanır ve Venedikliler adayı alana kadar bu görevde kalır. 1457-58 yıllarında ise papanın Limni, Taşoz ve Semadirek adalarını fethetmek üzere gönderdiği donanmayı diplomasi yoluyla engeller. Yine Limni ve İmroz'un Mora despotlarından Demetrios Palaiologos'a tımar olarak verilmesinde yardımcı ve aracı olur. Venedikliler İmroz'u aldıklarında Kritovulos İstanbul'a gelir ve bu kitabı yazarak Fatih'e ithaf eder. Kritovulos'un Fatih için sultan hitabını değil, Bizans imparatorları için kullanılan *basileus* ve *autokrator* gibi unvanlar kullandığını belirten Necipoğlu, bunun Kritovulos'un Fatih'i Bizans imparatorlarının selefi olarak gördüğünü gösterdiğini söyledi. Kritovulos'un hem bu sebeple hem de Osmanlılarla anlaşmayı savunması nedeniyle 1453'ten sonra yazan diğer üç Bizanslı tarihçiden (Chalkokondyles, Doukas ve Sphrantez) farklı olduğuna dikkat çekti.

"Kritovulos'un kitabı yazmaktaki amacı önsözünde de belirttiği gibi Fatih'in icraatlarının Doğu dilleri yerine Helen dilinde yazılması gerekliliğidir. Eser bu şekilde hem Helen hem de Batı dünyasında anlaşılabilecekti" diyen Necipoğlu, Kritovulos'un Fatih dönemiyle ilgili sürgün ve iskân politikası ile fetih hakkında önemli bilgiler verdiğini bildirdi.

Necipoğlu konuşmasını "Ari Çokona'nın çevirisi aslına sadık kalarak yapılmış bir çeviridir ve bu açıdan çok başarılıdır" diyerek bitirdi.

Tanıtımın son konuşmacısı çevirmen Ari Çokona ise bize yaptığı çeviri hakkında şunları aktardı: "Kritovulos İmroz'da doğmuştur ve asıl adı Mihail'dir. Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş dönemini ve 1451-67 arası olayları anlatır. Fatih'e bir methiye dizer ve eserinin Helen dilinde yazılmasının daha yaygın olarak bilinmesini sağlayacağını düşünür. Kaynak belirtmeyerek 'denildiğine göre' şeklinde yazar. Fethi tüm hazırlıklarıyla en güzel o anlatır. Fetih sonrası Fatih'in iskân politikası üzerinde çok durur ve şehirdeki inşaatlarda kölelerin çalıştırılarak kendi özgürlüklerini satın almak için para biriktirebildiklerinden bahseder. Şehre Mora, Ege adaları ve Trabzon gibi çeşitli yerlerden nüfus getirildiğini de ekler."

Çokona, Kritovulos'un Fatih'in uzak seferleri hakkında bilgisinin ise az olduğunu ve sonradan bilgi edindikçe bunlar hakkında notlar ilave ettiğini belirtti. Bu notların Romen tarihçi Grecu gibi belli kişiler tarafından tartışmalı bulunup çeviriye eklenmediğini söyleyen Çokona, Grecu'yla aynı fikirde olmadığından bu notları kendi çevirisine dâhil etmiş.

"Antik Yunan tarihçilerinden Thucydides'in etkisinde kalan bir dille yazan Kritovulos'un gerek zamanı mevsimlerle anlatması, gerekse Meriç Irmağı tasviri gibi belli bölümleri onlardan alması (Herodot'tan) bize onlara nasıl öykündüğünü gösterir" diyen çevirmen Ari Çokona, bunun diğer bir etkisinin de Kritovulos'un günlük dilden git gide uzaklaşması olduğunu söyledi. Çokona'ya göre yazarın kullandığı arkaik dil bazen abartılı boyutlara ulaşır: Sırplara Trivalli, Romenlere İskit demesi, uzunluk ölçüsü olarak *stadion*'u kullanması gibi.

Çokona, Kritovulos'un Fatih'e dizdiği methiyenin bazı tarihçiler tarafından hoş karşılanmayıp abartılı bulunduğunu belirtti, ancak onun bu yaptığını eleştirenlerin Ortaçağ'da bir ülke yöneticisine hitap şeklinin nasıl olduğunu unuttuklarından dem vurdu. Çevirmene göre Kritovulos kendi yazdığı tarihi Kudüs'ün Romalılar tarafından fethedilişini anlatan Yahudi tarihçi Titus Josephus'a benzeterek bir nevi eserini meşrulaştırıyordu.

Çevirmen "Kritovulos'un yazdıklarını çağdaşlarıyla karşılaştırdığımızda doğruluk payının yüksek olduğunu görürüz" dedi ve ekledi: "Kritovulos onu yağcılıkla suçlayanlara cevap verirmiş gibi Fatih'e fethin şehirde yol açtığı yıkımdan korkmadan bahseder ve Fatih'in bundan pişman olduğunu söyler."

Esirin Yunanca aslının tek nüshasının yalnızca Topkapı Sarayı Müzesi'nde olduğunu belirten Çokona, eserin ilk olarak muhtemelen 1875 yılında Türkçeye Selanik vali yardımcısı Konstantinidis Paşa tarafından kısmi olarak çevrilip yayınlandığını, daha sonra 1910 yılında İzmir milletvekili Karolidis Efendi tarafından tümüyle çevrildiğini, bu çevirininse günümüz Türkçesine 1967 yılında Muzaffer Gökmen tarafından çevrilip yayınlandığını bildirdi. Çokona çeviriyi yaparken diğer dillere yapılan çevirilerden de yararlandığını, ancak her karşılaştırmayı dipnotları abartmamak adına yazmadığını ekledi. Çokona, konuşmasını Semavi Eyice'nin Kritovulos hakkında 1977 yılında yazdığı bir makalesinde gerekliliğini belirttiği "iyi bir Türkçe çeviri"yi kısmen de olsa yerine getirebilmiş olma temennisiyle tamamladı.

AFRİKA'DAN AMERİKA'YA, İNSANIN UZUN YOLCULUĞUNUN HİKÂYESİ

*UZAK GEÇMİŞİMİZE DAİR OKUMALAR**

HEVAL BOZBAY

Geçmişi parçalara, dönemlere, zaman dilimlerine ayırarak araştırıyoruz. Bu dilimlerden biri ve en uzunu Paleolitik Dönem; ders kitaplarındaki ismiyle Eski/Kaba Taş Çağı. "İnsan"ın tarihini alet yapmaya başladığı kabaca 2,5 milyon yıl öncesinden başlatırsak Paleolitik Dönem bu sürenin %99'dan fazlasını kapsar. İnsanlar bu dönemde genellikle avcı-toplayıcı ve göçebe bir yaşam tarzı sürdürmüştür. Yani atalarımız çok uzun süre boyunca doğada hazır hâlde bulunan kök, yumru, yemiş ve meyveleri toplamak ve irili ufaklı hayvanları avlamak suretiyle karnını doyurmuştur. Dağınık hâlde bulunan bu besinleri elde etmek için de belli bir yerde uzun süre ikamet etmemiş, kaynakların durumuna göre genelde konar-göçer bir biçimde yaşamıştır. Doğayla mücadele içerisinde sürdürülen bu avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamdan günümüze, avlanmada ve bazı temel işlerde kullanılan taş aletler, eti yenilen hayvanların kemikleri ve o yaşamı sürdüren atalarımıza ait çok az sayıda kemik ulaşabilmiştir. Karmaşık bir zihnin varlığına işaret eden resim, heykel(cik) gibi sanat eserleri ve süs eşyaları ise ancak dönemin sonlarına doğru (yaklaşık 40 bin yıl önce) yine çok az sayıda görülür.

Bu dönemden günümüze ulaşan kalıntılar sayıca az ve görsel açıdan da "zayıf" olduğundan, insanlığın hem akademik hem de toplumsal alanda bu uzun "bebeklik" dönemine ilgisi yok denebilecek kadar azdır. Ayrıca Paleolitik Dönem arkeolojisi, arkeolojinin diğer alanlarına kıyasla daha zordur; bu döneme ilişkin bir kazı yapmak, tam anlamıyla iğneyle kuyu kazmak gibidir. Nedenlerin arasına kültürümüzde ve eğitim sistemimizdeki evrim karşıtı tutumu da koyarsak, Türkiye'de bu dönemle ilgilenen uzmanların ve döneme ilişkin yayın sayısının azlığını -kısmen- açıklayabiliriz. Güven Arsebük'ün *İnsan ve Evrim* kitabı, evrim konusunda Türkçede yazılmış nadir kitaplardan biridir ve konuyla ilgilenen herkesin kitaplığında bulunan/bulunması gereken temel bir eserdir. Ne var ki *İnsan ve Evrim*'in baskısı uzun bir süredir tükenmiş bulunuyordu. Arsebük, *İnsan ve Evrim*'in boşluğunu doldurmak üzere, çeşitli dergilerde yayımladığı, insanın biyokültürel evrimiyle ilgili yazılarını, *Uzak Geçmişimize Dair Okumalar* kitabında bir araya getirmiş.

Kitaptaki ilk dört yazı, insanın biyokültürel evrimi, bu evrim süreci içinde alet yapımı ve kullanımının nasıl bir rol oynadığı ve insan atalarımızın besinlerini nasıl elde ettiği konularını ele alıyor.

Beşinci yazı, Neanderthallerle ilgili... Neanderthal (bilimsel adıyla *Homo neanderthalensis*), Arsebük'ün yazısında detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, *Homo sapiens*, yani bizler evrimsel bakımdan üstünlüğü ele geçirmeden önce dünya üzerinde varlığını sürdüren insan türüne verilen isim. Şu anki verilere göre, yaklaşık olarak 220 bin yıl önce tarih sahnesine çıkan Neanderthaller, henüz kesin olarak bilinmeyen nedenlerle, 35 bin yıl önceleri bu sahneden çekilmişlerdir. Arsebük bu konudaki çeşitli varsayımları özetlerken, bir yandan da Neanderthallere iade-i itibarda bulunuyor. Zira Neanderthaller özellikle popüler kültürde, insandansa maymuna daha yakın, vahşi ve kaba saba olarak resmedilirler. Neanderthallerin yaşadığı dönemde dünyamız bugüne oranla daha zor yaşama koşullarına sahipti, onlar da bu koşullardan dolayı daha "sert mizaçlı" idiler. Ancak görünüm olarak maymuna yakın ve kültürel bakımdan da "vahşi" oldukları düşüncesi yanlıştır. Güncel bilgilerimize göre, Neanderthaller ölülerini gömen, hatta onlar için cenaze törenleri düzenleyen, birtakım tinsel inançlara sahip olan, sakat ve yaşlıların bakımını topluluk içinde sürdüren sosyal varlıklardı. İspanya'nın güneyindeki bir mağarada yakın zamanda keşfedilen resimlerin Neanderthaller tarafından yapıldığına dair güçlü verilere ulaşılmıştır. Neanderthallerin süs eşyası kullandıkları, gelişkin bir taş alet geleneklerinin olduğu, ayrıca çok iyi avcılar oldukları bilinmektedir. Madem bu denli başarılıydılar, o halde neden yok olup gittiler (mi)? Sorunun cevabı kitapta!

Arsebük, bir dönem ABD-Chicago Üniversitesi'nde antropoloji eğitimi de aldığından, Amerika Kıtası'nın arkeolojisi/antropolojisiyle ilgili Türkiye'de kalem oynatabilecek nadir insanlardan biridir. Kendisi de bu konularda bir eksiklik gördüğünden olsa gerek, kitabın son üç yazısı, Amerika Kıtası'nın tarihöncesi kültürlerine ayrılmış. Bu yazıların ilkinde Amerika Kıtası'nın ilk defa ne zaman ve nasıl iskân edildiği tartışılıyor. İkinci yazı, Kolomb keşfetmeden önce Kuzey Amerika yerlilerinin (Kızılderililer) hangi bölgelerde ve nasıl yaşadıklarını konu ediniyor. Son yazı ise, Orta Amerika'da besin üretiminin ilk aşamalarının, dünyanın geri kalanından bağımsız bir şekilde nasıl gerçekleştiği ve bu ilk besin üreticilerinin kültürü hakkında.

HEVAL BOZBAY
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ
9 EYLÜL ÜNİVERSİTESİ, ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

* Güven Arsebük, *Uzak Geçmişimize Dair Okumalar. Bir Derleme*, Ege Yayınları, 2012.

TARİH VE TOPLUMSAL KURAM

Tarih ve Toplumsal Kuram, tarih metodolojisinin kilit metinlerinden biri. Kilit, kitabın açılış cümlesindeki soruda gizli: "Toplumsal kuramın tarihçilere faydası nedir ve tarihin toplumsal kuramcılara faydası nedir?". Peter Burke'ün bu çalışması, tarih disiplinini "açmaya" bir çağrı.

Tarih ile sosyal bilimlerin diğer alanları arasındaki sınırları sorgulayan; tarihi daha fazla sosyal bilimsel, sosyal bilimleri de daha fazla tarihsel olmaya davet eden bir çağrı... *Tarih ve Toplumsal Kuram*; her türlü teoriden, model kurma çabasından, kavramsal analizden, karşılaştırmalı tarihsel çalışmalardan kaçma eğiliminin maalesef hâlâ hüküm sürdüğü Türkiye'de gerek profesyonel tarihçiler gerekse de tarih öğrencileri için temel bir başvuru kaynağı.

Bir yandan mesleğin evrensel ölçütlerini merkeze alan, diğer yandan da disiplinler arası bir tarih yazımının imkânlarını ve zenginliklerini gösteren bu kitapta okur; toplumsal cinsiyetten sınıfa, iktidardan hegemonya ve direnişe, zihniyetten sözlü tarihe kadar bir dizi kilit kavramın önemli bir tarihçinin perspektifinden açımlanmasını da izleyebilecek.

METRA

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
YİRMİNCİ YIL

www.tuyap.com.tr

Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TSE-ISO-EN TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Fuar Alanı - Merkez Ofis : Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
E-5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece, İSTANBUL - TÜRKİYE **Tel:** +90212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** +90212 886 6

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

www.ajanspress.com.tr ▸ (212) 370 1100 ▸ digitürk 540. kanal

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz